

ISSN: 2410-1311 (Print)
ISSN: 2616-4264 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
MINISTRY OF CULTURE OF UKRAINE
KYIV NATIONAL UNIVERSITY OF CULTURE AND ARTS

*ПИТАННЯ
КУЛЬТУРОЛОГІЇ*

ISSUES IN CULTURAL STUDIES

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS

**ВИПУСК 34
ISSUE 34**

**Засновано у 2003 р.
Founded in 2003 year**

KYIV
KNUKIM PUBLISHING

КИЇВ
ВИДАВНИЧИЙ ЦЕНТР
КНУКІМ
2018

Питання культурології : зб. наук. праць. Вип. 34 / М-во освіти і науки України, М-во культури України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2018. – 207 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії української та світової культури, теоретичні та творчі проблеми розвитку мистецтвознавства у сучасних умовах.

Рекомендовано до друку головною вченою радою Київського національного університету культури і мистецтв (протокол № 24 від 7.12.2018)

Редакційна колегія:

Поплавський М. М.	Голова редакційної колегії, доктор педагогічних наук, професор
Безклубенко С. Д.	доктор філософських наук, професор
Гуменюк Т. К.	доктор філософських наук, професор
Петрова І. В.	доктор культурології, професор
Долбенко Т. О.	доктор культурології, професор
Гончарова О. М.	доктор культурології, професор
Сабадаш Ю. С.	доктор культурології, професор, Маріупольський державний університет
Герчанівська П. Е.	доктор культурології, професор, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
Більченко Є. В.	доктор культурології, доцент, НПУ ім. М. П. Драгоманова, професор кафедри культурології
Гурбанська А. І.	доктор філологічних наук, професор
Ластовський В. В.	доктор історичних наук, професор
Михайлова Р. Д.	доктор мистецтвознавства, професор
Бровко М. М.	доктор філософських наук, професор, Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського
Курочкін О. В.	доктор історичних наук, професор, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
Демчук Р. В.	кандидат філософських наук, доцент, Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Бабушка Л. Д.	кандидат філософських наук, доцент, Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського
Брацкі Артур Себастьян	доктор габілітований гуманітарних наук, професор, Гданський університет (Польща)
Розвадовські Піотр	доктор габілітований гуманітарних наук, професор, Суспільна Академія Наук у Лодзі, президент Варшавської Вшехніци (Польща)
Владиковська Л. М.	кандидат філологічних наук, доцент, Республіканський інститут вищої школи (Білорусь)
Білецька О. О.	кандидат культурології, доцент (відповідальний секретар)

Адреса редакційної колегії: м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36, к. 913.

Київський національний університет культури і мистецтв,
науковий відділ, тел.: 529–97–90.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 374 від 13.03.2017 збірник включено до Переліку наукових фахових видань України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з культурології (додаток № 8).

Державним комітетом телебачення і радіомовлення України видано Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації № 7951 Серія КВ від 06.10.2003 р.

ISSN: 2410-1311 (Print) © Київський національний університет культури і мистецтв, 2018

ISSN: 2616-4264 (Online)

© Автори статей, 2018

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

<i>Братіцел М. Л.</i>	Перспективи розвитку еко-культури в умовах євроінтеграційних процесів	9
<i>Кириленко К. М.</i>	Теорія зворотніх інновацій як свідчення зацікавленості в здобутках національних культур у глобалізованому світі	19
<i>Мурашкін М. Г.</i>	Стан митця в художній культурі і містицизм (онтологічний аспект)	30
<i>Парфенюк І. М.</i>	Роль культури під час інформаційно-психологічного впливу за доби козацтва	43
<i>Поплавська А. В.</i>	Особливості становлення та розвитку інституту гостинності	55
<i>Трач Ю. В.</i>	«Технополія» Нейла Постмана як концепція про зіткнення культури і технологій	64

СВІТОВА КУЛЬТУРА І МІЖНАРОДНІ КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ

<i>Бабкін В. О.</i>	Ісламізація Німеччини в умовах кризи мультикультуралізму	73
<i>Добродум О. В.</i>	Культура вайшнавiзму в постмодерністському контексті	86
<i>Осіковiч Ж.</i>	Культурно-просвітницька діяльність громадських об'єднань етнічних меншин України і Польщі (у період 1991–2012 рр.)	97

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СЛОВЕСНИХ ФОРМ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ

<i>Лисинюк М. В.</i>	Внесок представників письменництва у становлення української літературної мови (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.)	114
----------------------	--	-----

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИХ ФОРМ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ

<i>Хлисту́н О. С.</i>	Символічний зміст перевтілення акторів у творах кіномистецтва	124
-----------------------	--	------------

МАСОВА КУЛЬТУРА

<i>Гаврилаш І. С.</i>	Мурал-арт у контексті масової культури XXI століття	133
-----------------------	--	------------

<i>Пожарська О. Ю.</i>	Цирк як поєднання масового та елітарного мистецтва в системі сучасної культури	143
------------------------	---	------------

КУЛЬТУРНІ ПРАКТИКИ

<i>Антонівська М. О.</i>	Вивчення іноземної мови як чинника досягнення інтеркультурної комунікації та індикатора ціннісного самовизначення студентів ЗВО	151
--------------------------	--	------------

<i>Бабушка Л. Д.</i>	Семіотика комунікації в практиках конструювання фестивальної культури	160
----------------------	--	------------

<i>Білецька О. О.</i>	Мовна культура як складова підготовки фахівців-міжнародників: витоки і сьогодення	170
-----------------------	--	------------

<i>Устименко Л. М. Булгакова Н. В.</i>	Розвиток національно-орієнтованих видів туризму в епоху глобалізації	179
--	---	------------

<i>Шибєр О. О.</i>	Рекреація і дозвілля в парадигмі Digital Age	189
--------------------	---	------------

СОЦІОКУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Зайцева А. В.</i>	Актуальні питання правової охорони телевізійних передач та програм як об'єктів права інтелектуальної власності	199
----------------------	---	------------

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ КУЛЬТУРЫ

<i>Братицел М. Л.</i>	Перспективы развития эко-культуры в условиях евроинтеграционных процессов	9
<i>Кириленко К. М.</i>	Теория обратных инноваций как свидетельство заинтересованности в достижениях национальных культур в глобализированном мире	19
<i>Мурашкин М. Г.</i>	Состояние художника в художественной культуре и мистицизм (онтологический аспект)	30
<i>Парфенюк И. Н.</i>	Роль культуры во время информационно-психологического воздействия в эпоху казачества	43
<i>Поплавская А. В.</i>	Особенности становления и развития института гостеприимства	55
<i>Трач Ю. В.</i>	«Технополия» Нейла Постмана как концепция о столкновении культуры и технологий	64

МИРОВАЯ КУЛЬТУРА И МЕЖДУНАРОДНЫЕ КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ

<i>Бабкин В. А.</i>	Исламизация Германии в условиях кризиса мультикультурализма	73
<i>Добродум О. В.</i>	Культура вайшнавизма в постмодернистском контексте	86
<i>Осикович Ж.</i>	Культурно-просветительская деятельность общественных объединений этнических меньшинств Украины и Польши (в период 1991–2012 гг.)	97

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ СЛОВЕСНЫХ ФОРМ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ

<i>Лисинюк М. В.</i>	Вклад представителей литературы в становление украинского литературного языка (вторая половина XVIII – первая половина XIX в.)	114
----------------------	--	-----

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННЫХ ФОРМ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ

<i>Хлыстун Е. С.</i>	Символический смысл перевоплощения актера в произведениях киноискусства	124
----------------------	---	-----

МАССОВАЯ КУЛЬТУРА

<i>Гаврилаш И. С.</i>	Мурал-арт в контексте массовой культуры XXI века	133
-----------------------	--	-----

<i>Пожарская Е. Ю.</i>	Цирк как сочетание массового и элитарного искусства в системе современной культуры	143
------------------------	--	-----

КУЛЬТУРНЫЕ ПРАКТИКИ

<i>Антоновская М. А.</i>	Изучение иностранного языка как фактора достижения интеркультурной коммуникации и индикатора ценностного самоопределения студентов высших учебных заведений	151
--------------------------	---	-----

<i>Бабушка Л. Д.</i>	Семиотика коммуникации в практике конструирования фестивальной культуры	160
----------------------	---	-----

<i>Белецкая О. А.</i>	Речевая культура как составляющая подготовки специалистов-международников: истоки и настоящее	170
-----------------------	---	-----

<i>Устименко Л. Н. Булгакова Н. В</i>	Развитие национально-ориентированных видов туризма в эпоху глобализации	179
---	---	-----

<i>Шибер О. А.</i>	Рекреация и доступ в парадигме Digital Age	189
--------------------	--	-----

СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

<i>Зайцева А. В.</i>	Актуальные вопросы правовой охраны телевизионных передач и программ как объектов права интеллектуальной собственности	199
----------------------	---	-----

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF CULTURE

<i>Bratitsel M.</i>	Prospects for the development of eco-culture in the context of European integration processes	9
<i>Kyrylenko K.</i>	Theory of reverse innovation as evidence of interest in the achievements of national cultures in a globalized world	19
<i>Murashkin M.</i>	The state of the artist in artistic culture and mysticism (ontological aspect)	30
<i>Parfeniuk I.</i>	The role of culture during the informational and psychological influence during the cossacks era	43
<i>Poplavska A.</i>	Features of the hospitality institute formation and development	55
<i>Trach Yu.</i>	Neil Postman's "technopoly" as a concept of the clash of culture and technology	64

WORLD CULTURE AND INTERNATIONAL CULTURAL TIES

<i>Babkin V.</i>	Islamization of Germany in the context of the crisis of multiculturalism	73
<i>Dobrodum O.</i>	Vaishnavism culture in the postmodern context	86
<i>Osikovich Z.</i>	Cultural and educational activity of public associations of ethnic minorities of Ukraine and Poland (in the period 1991–2012)	97

THEORY AND HISTORY OF VERBAL FORMS OF ART

<i>Lysyniuk M.</i>	The contribution of representatives of literature to the formation of the Ukrainian literary language (the second half of the 18th – the first half of the 19th century)	114
--------------------	--	-----

THEORY AND HISTORY OF ARTISTIC CULTURE SPACE AND TIME FORMS

<i>Khlystun O.</i>	The symbolic meaning of impersonation of the actor in cinematic works	124
--------------------	---	-----

MASS CULTURE

<i>Havrylash I.</i>	Mural art in the context of the mass culture of the 21st century	133
<i>Pozharska O.</i>	Circus as a combination of mass and elite art in the system of modern culture	143

CULTURAL PRACTICES

<i>Antonivska M.</i>	Foreign language studing as a factor of intercultural communication achievement and indicator of valuable self-determination of higher educational establishments students	151
<i>Babushka L.</i>	Semiotics of communication in practices of designing festive culture	160
<i>Biletska O.</i>	Language culture as a component of the international relations specialists training: origins and present	170
<i>Ustymenko L. Bulhakova N.</i>	The development of national-oriented types of tourism in the era of globalization	179
<i>Shyber O.</i>	Recreation and access in the Digital Age paradigm	189

SOCIO-CULTURAL ACTIVITY

<i>Zaitseva A.</i>	Pressing questions of right protection of telecasts and programs as the objects of right of intellectual property	199
--------------------	--	------------

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ**УДК 792.78(4:477)**DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.34.2018.153840>

*Братіцел Марина Леонідівна,
асистент кафедри готельно-ресторанного
і туристичного бізнесу,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
Київ, Україна,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133,
<https://orcid.org/0000-0001-9206-3479>
frog2014137@gmail.com*

**ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКО-КУЛЬТУРИ
В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

Мета статті. Визначити тенденції та перспективи розвитку еко-культури в умовах євроінтеграційних процесів. **Методологія дослідження.** Наукові положення дослідження аргументовані на рівні сукупності загальнонаукових методів пізнання та культурологічних підходів. У процесі вивчення та аналізу еко-культури було застосовано історико-культурологічний, історико-соціологічний, комплексний, структурно-функціональний, ціннісний та факторний підходи, які є взаємодоповнюючими, з огляду на міждисциплінарний характер означеного питання і посприяли систематизації різноманітних поглядів на еко-культуру; а також методи системного аналізу; узагальнення теорії і практики реалізації міжнародних стратегій розвитку еко-культури; моделювання процесу розвитку еко-культури в умовах євроінтеграційних процесів. **Наукова новизна.** Проаналізовано інноваційні принципи розвитку еко-культури та визначено перспективні тенденції її розвитку на сучасному етапі; уточнено та доповнено поняття «еко-культура» в контексті специфіки сучасного соціокультурного простору; встановлено, що міжкультурна комунікація в контексті сучасних євроінтеграційних процесів є основним механізмом розвитку еко-культури. **Висновки.** Еко-культура в соціокультурному просторі XXI ст. стає необхідною передумовою життя світової спільноти, а відтак позиціонується як показник рівня духовного життя суспільства, виховання та освіти, морального, інтелектуального та естетичного розвитку. Неабиякої доцільності набувають екологічні орієнтири виховання, культури та освіти на основі екологічної свідомості та моралі, які реалізуватимуться в умовах існування альтернативних поглядів на майбутнє цивілізації, ґрунтуючись на ціннісних орієнтирах кожного окремого індивіда зокрема і соціума загалом. Серед перспективних шляхів розвитку еко-культури в умовах євроінтеграції можемо визначити забезпечення переосмислення необхідності активації заходів щодо екологічної безпеки не стільки в матеріальній, а передусім у сфері моральній та духовній, завдяки створенню дієвих зв'язків між предметно-теоретичним досвідом та реалістичними тенденціями сьогодення; забезпечення еко-культурної безпеки через посилення

впливу на суспільство державних та приватних структур (засоби масової інформації, інститути соціалізації, громадські та благодійні організації та ін.).

Ключові слова: еко-культура; євроінтеграційні процеси; екологічна безпека; навколишнє середовище.

Братицел Марина Леонидовна, ассистент кафедры гостинично-ресторанного и туристического бизнеса, Киевский национальный университет культуры и искусств, ул. Е. Коновальца, 36, Киев, Украина

Перспективы развития эко-культуры в условиях евроинтеграционных процессов

Цель статьи. Определить тенденции и перспективы развития эко-культуры в условиях интеграционных процессов. **Методология исследования.** Научные положения исследования аргументированные на уровне совокупности общенаучных методов познания и культурологических подходов. В процессе изучения и анализа эко-культуры были применены историко-культурологический, историко-социологический, комплексный, структурно-функциональный, ценностный и факторный подходы, которые являются взаимодополняющими, учитывая междисциплинарный характер указанного вопроса и содействие система-тизации различных взглядов на эко-культуру; а также методы системного анализа; обобщение теории и практики реализации международных стратегий развития эко-культуры; моделирование процесса развития эко-культуры

в условиях интеграционных процессов. **Научная новизна.** Проанализированы инновационные принципы развития эко-культуры и определены перспективные тенденции ее развития на современном этапе; уточнено и дополнено понятие «эко-культура» в контексте специфики современного социокультурного пространства; установлено, что межкультурная коммуникация в контексте современных интеграционных процессов является основным механизмом развития эко-культуры. **Выводы.** Эко-культура в социокультурном пространстве XXI века становится необходимым условием жизни мирового сообщества, следовательно позиционируется как показатель уровня духовной жизни общества, воспитания и образования, нравственного, интеллектуального и эстетического развития. Изрядной целесообразности приобретают экологические ориентиры воспитания, культуры и образования на основе экологического сознания и морали, которые будут реализовываться в условиях существования альтернативных взглядов на будущее цивилизации, основываясь на ценностные ориентиры каждого отдельного индивида в том числе и социума в целом. Среди перспективных путей развития эко-культуры в условиях евроинтеграции можем определить обеспечение переосмысления необходимости активации мероприятий по экологической безопасности не столько в материальной, а прежде всего в сфере нравственной и духовной, благодаря созданию действенных связей между предметно-теоретическим опытом и реалистическими тенденциями сегодняшнего дня; обеспечение эко-культурной безопасности, усиления влияния на общество государственных и частных структур

(средства массовой информации, институты социализации, общественные и благотворительные организации и др.).

Ключевые слова: эко-культура; евроинтеграционные процессы; экологическая безопасность; окружающая среда.

Bratitsel Maryna, Assistant Professor, Department of Hotel, Restaurant and Tourism Business, Kyiv National University of Culture and Arts, 36, Y. Konovaltsia St, Kyiv, Ukraine

Prospects for the development of eco-culture in the context of European integration processes

The purpose of the article is to identify trends and prospects for the development of eco-culture in the context of European integration processes. **The research methodology** was based on the combination of general scientific methods of cognition and cultural approaches. In the process of studying and analyzing eco-culture, the following methods were applied: historical-culturological, historical-sociological, complex, structural-functional, value and factorial approaches, which are complementary, given the interdisciplinary nature of the problem and the promotion of systematization of different views on eco-culture; system analysis methods; generalization of the theory and practice of implementing international strategies for the development of eco-culture; modeling the development of eco-culture in the context of integration processes. **The scientific novelty of the work.** Innovative principles of eco-culture development were analyzed and promising trends in its development at the present stage were identified; the concept of “eco-culture” was clarified and supplemented in the context of the specifics of the modern socio-cultural space; it was found that intercultural communication in the context of modern integration processes is the main mechanism for the development of eco-culture. **Conclusions.** Eco-culture in the sociocultural space of the 21st century becomes a prerequisite for the life of the world community, and therefore is positioned as an indicator of the level of the spiritual life of society, upbringing and education, moral, intellectual and aesthetic development. Ecological principles of upbringing, culture and education based on ecological consciousness and morality, which will be realized in conditions of the existence of alternative views on the future of civilization, resting on the values of each individual, including society as a whole, acquire considerable expediency. Among the promising ways of eco-culture development in the context of European integration we can determine ensuring the rethinking of the need to activate environmental safety measures not so much materially but primarily in the moral and spiritual realm, by creating effective links between subject-theoretical experience and realistic tendencies of today; ensuring eco-cultural security of increasing public and private structures’ influence on society (mass media, socialization institutions, public and charitable organizations, etc.).

Key words: eco-culture; European integration processes; environmental safety; environment.

Вступ. Високий рівень еко-культури в сучасному суспільстві є важливою умовою самозбереження та стійкого розвитку людської цивілізації.

Глобалізаційні процеси актуалізують дослідження проблематики еко-культури за підтримки полікультурної практики, враховуючи регіональні та національні особливості в їх цілісності. Надзвичайно доцільною в даному контексті є міжнародна співпраця не лише на державному рівні, а й на рівні експертних співтовариств, окремих груп суспільства та громадян, оскільки процеси, які відбуваються в біосфері на сучасному етапі, актуалізують доцільність переосмислення ставлення світової спільноти до наслідків діяльності людства та безконтрольного нарощення технологічного потенціалу. Особливої актуальності серед вітчизняних та зарубіжних науковців набуває здійснення теоретичного аналізу еко-культури, визначення її нагальних проблем та шляхів їх подолання, тенденцій та перспектив розвитку.

Аналіз джерел засвідчує наявність різноманітних міждисциплінарних підходів вивчення феномену еко-культури, які спитаються на фундаментальну наукову базу, розроблену вітчизняними та зарубіжними екологами, культурологами, соціологами, політологами та педагогами ХХ – початку ХХІ ст. Серед найбільш розроблених питань можемо назвати аналіз структури еко-культури (екологічна свідомість, виховання, освіта, цінності); сутнісних характеристик (екологічна мораль, духовність, проблематика формування соціальної пам'яті як частини культурної спадщини); специфіку суспільних екологічних рухів, громадянських природоохоронних ініціатив, екологічної безпеки, екологізації соціального управління та ін.

Так, наприклад, Е. Позняк («Теоретико-правові засади екологічної культури в Україні», 2012 р.) досліджує науково-теоретичні та правові підходи до розуміння еко-культури як головного інструменту екологічної політики; І. Качур («Проблеми формування екологічної культури в освітньому середовищі», 2013 р.) розглядає проблеми формування еко-культури в освітньому середовищі, обґрунтовуючи важливість екологічної освіти у процесі формування еко-культури; Л. Курняк («Екологічна культура: поняття та формування», 2015 р.) аналізує сучасний стан та специфіку формування еко-культури студентської молоді та ін. Проте, не дивлячись на неабияку кількість ґрунтовних праць та наукових розвідок, лишаються недостатньо висвітленим питання сутності еко-культури на сучасному етапі та перспективи розвитку еко-культури в умовах євроінтеграційних процесів.

Мета статті. Визначити тенденції та перспективи розвитку еко-культури в умовах євроінтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Євроінтеграція, яка розпочалася після закінчення Другої світової війни, завжди була спрямована на використання культурної, економічної, територіальної та соціальної спільноти держав і народів Західної Європи, з метою прискорення економічного розвитку та попередження можливих зовнішньополітичних та інших конфліктів. На сучасному етапі головною метою культурної політики Європейського Союзу є процес формування європейської ідентичності, в якому пріоритетним питанням постає реалізація культурної інтеграції як форми організації взаємодії суб'єктів європейського будівництва в галузі культури, спрямоване на перспективу, що передбачає визначені види і способи діяльності суб'єктів, націлені на

подолання складностей та вирішення конфліктів, які перешкоджають процесу взаємодії. На думку дослідників, головними фігурами культурної інтеграції є формальні та неформальні суб'єкти, які здійснюють взаємодію між собою і реалізують спільні плани щодо збереження, захисту і прогресивного розвитку об'єктів загальноєвропейського національного надбання. Спільність культури відтак позиціонується як основа всіх інтеграційних процесів, яка дозволяє проводити політику національного та наднаціонального згуртування суспільства спочатку довкола культурної спадщини, а потім для вирішення проблем національного, політичного, економічного та соціального характеру, перевтілюючи суспільство в головний неформальний суб'єкт для розбудови спільного європейського простору (Беляева, 2011, с. 132).

Після підписання Угоди про асоціацію з ЄС Україна взяла на себе ряд зобов'язань законодавчих та інших перетворень на зразок європейських практик. Зазначимо, що серед головних принципів, які повинні виконуватися незалежно від розміру населених пунктів Євросоюзу і внутрішнього законодавства кожної країни є дотримання екологічних стандартів захисту оточуючого середовища.

На сучасному етапі пріоритетним питанням у контексті євроінтеграційних процесів постає перспектива розвитку еко-культури – різноманітні аспекти постійно висвітлюється в багаточисельних дослідженнях, матеріалах та документах міжнародних форумів, самітів та конференцій, оскільки процеси, які відбуваються в біосфері на сучасному етапі, актуалізують доцільність переосмислення ставлення суспільства до наслідків діяльності людства та безконтрольного нарощення технологічного потенціалу.

У контексті даного дослідження вважаємо за доцільне уточнити поняття «еко-культура», яке отримало масштабну популяризацію в останню третину ХХ ст., оскільки наявність у сучасному науковому просторі визначень свідчить про те, що процес становлення еко-культури як системи триває й досі, а складність даного феномену визначає наявність різноманітних міждисциплінарних підходів його вивчення.

Культурологія включає еко-культуру в галузь свого дослідження і розглядає її як частину культури, специфічну, але як таку, що зберігає особливості культури. На думку деяких науковців, які позиціонують культуру як «окультурювану» природу, а оточуючий світ як світ «оживших предметів», створений людською працею, осмислення питання сутності людини посприяє визначенню того, чим відрізняється людський світ культури, включно з еко-культурою, від самовідтворювальної природи, оскільки гуманістичний та екологічний сенс культури полягає в тому, що вона не повинна конфліктувати з природою (Драч, 2002). Пізнання сутності культури – це процес постійного поглиблення знань про істинну природу людини, її внутрішні можливості та резерви, не лише раціональні, але й моральні. Розглядаючи еко-культуру як людський фактор, дослідники зазначають, що олюднену природу можна розцінювати як показник суспільної активності людини в її позитивних або негативних тенденціях (Зеленков, 2007, с. 102).

Відтак, можемо позиціонувати еко-культуру як універсальну форму людської діяльності в матеріальній та духовній сферах; еволюціонуючу систему,

в якій синтезовано екологічні знання, норми, стандарти та цінності, вироблені в суспільній свідомості, що реалізуються в екологічній поведінці людей.

Стадія та складова розвитку світової культури характеризується глибоким та всебічним розумінням важливості екологічних проблем у житті кожного окремого індивідуума і майбутньому розвитку людства. Перші ж екологічні дослідження в культурі сформували кілька інтелектуальних таборів – екологічні детерміністи стверджували, що культура виникла в результаті механічного впливу природних сил на сприйнятливe людство. На думку ж М. Сахлінса (Sahlins, 1964, р. 132), «культури діють вибірково (...), на навколишнє середовище, використовуючи одні можливості, натомість ігноруючи інші». О. Мейсон (Mason, 1905, р. 427), скомбінувавши ці теорії, вважав, що нелюдські фактори навколишнього середовища визначають культурний розвиток, акцентуючи на тому, що середовище надає варіанти для культур. Один із найвпливовіших дослідників еко-культури ХХ ст. Д. Стюард (Steward, 1955, р. 31) визнав, що головною складністю використання культурного фактору в екологічних дослідженнях є відсутність чіткої мети, віднайдені в біологічному використанні екології, запропонувавши вирізнити розуміння органічної функції та генетичних варіацій людини як виключно біологічного виду та визначення того, яким чином адаптація культури до її середовища вплине на певні зміни або, в більш широкому сенсі, визначить чи відбуваються аналогічні коригування в аналогічних середовищах (Steward, 1955, р. 41). Отже, на його думку, сенс еко-культури полягає в тому, щоб пояснити походження певних культурних патернів, які характеризують певні культурні зони, замість того, щоб отримувати загальні принципи, які можна застосовувати до будь-якої еко-культурної ситуації (Steward, 1968, р. 337).

З розвитком досліджень, галузь еко-культури була розділена на категорії, кожна з яких фокусувалася на одному або кількох аспектах впливу культури на навколишнє середовище, наприклад, демографія і структура населення (для визначення питання співвідношення соціокультурних та інших екологічних змінних із кількістю та розподілом людських популяцій), однією з актуальних концепцій якої є визначення оптимальної кількості людей, яких може підтримувати конкретна галузь ресурсів.

Сучасні дослідники визначають еко-культуру як вивчення адаптації людини до соціального та фізичного середовища, розуміючи під адаптацією біологічні та культурні процеси, які дозволяють населенню виживати і розмножуватися в даному або змінному середовищі. Д. Джорелімон (Joralemon, 2010, р. 165.) зазначає, що головний аргумент полягає в тому, що природне середовище в невеликих масштабах або в суспільствах, які частково залежать від нього, є визначальним фактором, який сприяє соціальній організації та іншим людським інститутам.

Деякі науковці, внаслідок дослідження питань, пов'язаних з історією та еволюцією розвитку еко-культури, пропонують поділяти культурний рівень відносин між суспільством і природою на кілька етапів. На нашу думку, найбільш доцільним є поділ, запропонований С. Сергійчиком (2009, с. 23). Дослідник поділяє історію екологічного розвитку на п'ять етапів, перший

з яких висвітлює уявлення єгипетських, індійських, китайських та давньогрецьких вчених про взаємовідносини людини з навколишнім середовищем; другий етап можемо охарактеризувати як біологічний предмет та екологічні знання з географії рослин і тварин; третій – описує адаптацію екології рослинного і тваринного світу до умов життя організмів та становлення екології як науки; четвертий – своєрідна теоретична база охорони та експлуатації екології та природи (висвітлено питання становлення екології як загально біологічного суб'єкта у 20–60-ті рр. XX ст.); п'ятий етап окреслює розвиток глобальної екології в межах антропологічної екології з 60-х рр. XX ст. і до сьогодні.

Формування знань про екологію та її генезис охоплює тривалий історичний період і має своєрідні етапи розвитку. Накопичені знання в процесі еволюціонування людства, екологічні винаходи вчених та різноманіття підходів мають вирішальне значення на сучасному етапі в контексті дослідження перспектив розвитку еко-культури.

Відтак, формування екологічної культури в процесі взаємодії людини з природою демонструє не лише її зв'язок із системою, але й означає, що дана система екологічного контролю має значний сенс на кожному етапі суспільного розвитку. Більше того, у процесі історичного розвитку людства, інституціональна система екології є сукупністю звичаїв і традицій регулюючих соціальних груп. Соціальні звичаї, спрямовані на захист природи і засоби масової інформації, діють як факультативний союз на основі екологічної необхідності та інтересів. Відповідно, регульовані державою установи націлені на захист природи і навколишнього середовища, з метою організації та контролю природоохоронної діяльності.

Позиціонуючи екологію як біологічний термін для дослідження взаємодії організмів та оточуючого їх середовища, який включає в себе інші організми, еко-культуру можна визначити як теоретичний підхід, який, фокусуючись на тому як матеріальна культура або технологія, пов'язані з базовим виживанням (наприклад, натуральне харчування, еко-культура та ін.), намагається визначити подібності та відмінності в культурі стосовно навколишнього середовища.

Не дивлячись на варіативність інформаційних концепцій, проаналізовані визначення еко-культури засвідчують, що культура є балансом між мисленням, посвяченим в експлуатацію природних ресурсів і тим, що їх зберігає. Відтак, завдання еко-культури полягає в тому, щоб надихнути міських жителів на розвиток більш прийнятних стійких культурних відносин із навколишнім середовищем, яке їх підтримує.

Дослідники, визначаючи нагальні проблеми еко-культури сучасного суспільства, акцентують на тому, що діяльність людини, яка перетворює природу незалежно від її масштабів, призводить до фатального руйнування системи «природа-суспільство», в якій людина постає суб'єктом руйнування. На думку О. Макара (2012, с. 238), характер взаємодії з природою наразі визначається своєрідним прагматичним імперативом, згідно до якого правильним і дозволеним є те, що корисно людині або людству, тоді як природа є лише об'єктом людських маніпуляцій, а відтак етичні норми і правила, які діють в суспільстві не поширюються на його взаємодію з природою.

Аналізуючи сучасний стан еко-культури в Україні, зазначимо, що в порівнянні з країнами західної Європи, рівень еко-культури вітчизняного суспільства недостатньо високий, що передусім зумовлено такими факторами як: брак інформації екологічного характеру (через неналежний рівень знань законодавчо-правової бази в галузі екології і, заразом, низький рівень довіри засобам масової інформації); недостатньо активна особистісна позиція стосовно відстоювання власних прав на високу якість навколишнього середовища (через відсутність чітко сформованої громадянської позиції в суспільстві) та ін.

Специфіка змін та показники стану еко-культури в сучасному українському суспільстві, в свідомості якого домінуючою все ще лишається орієнтація на споживання матеріальних благ та необмежений розвиток виробництва (тобто осмислене антропогенне і техногенне навантаження на навколишнє середовище), в умовах євроінтеграційних процесів, дають привід припустити, що екологічна свідомість та екологічна культура українців знаходиться в процесі формування та розвитку.

Неабиякої доцільності в контексті перспектив розвитку еко-культури набувають екологічні орієнтири виховання, культури та освіти на основі екологічної свідомості та моралі, які реалізуватимуться в умовах існування альтернативних поглядів на майбутнє цивілізації, ґрунтуючись на ціннісній орієнтації кожного окремого індивіда зокрема і соціума загалом. Відтак, серед перспективних шляхів розвитку еко-культури в умовах євроінтеграції можемо визначити забезпечення переосмислення необхідності активації заходів щодо екологічної безпеки не стільки в матеріальній, а передусім, у сфері моральній та духовній, завдяки створенню дієвих зв'язків між предметно-теоретичним досвідом та реалістичними тенденціями сьогодення; забезпечення еко-культурної безпеки через посилення впливу на суспільство з боку державних та приватних структур (маємо на увазі передусім засоби масової інформації, інститути соціалізації, громадські та благодійні організації).

Зазначимо, що перспективи успішної реалізації теоретичних моделей еко-культури на практиці, в діяльності управління на регіональному рівні, потребує розробок та запровадження інноваційних соціальних технологій, орієнтованих передусім на динамічну модернізацію людської діяльності та оздоровлення навколишнього середовища.

Отже, особливої актуальності в процесі євроінтеграції набувають методики використання інноваційних технологій та спеціальні програми, спрямовані на відновлення природних систем та подолання наслідків техногенних підходів. Неабиякий внесок у цьому напрямку здійснюється на базі Української інноваційно-технологічної платформи «Еко-енерго-біоекономіки», за сприянням Благодійного фонду «Майбутнє дітей» (БФ Майбутнє дітей), активісти якого працюють над формуванням територіальних громад з метою запровадження інноваційного європейського досвіду в процес управління соціальними та природними ресурсами, дотримуючись гуманістичній ідеї та турбуючись про збереження довкілля. Варто зазначити, що фонд також ініціює співпрацю зі Стратегічним відділенням Української Академії Наук, бере активну участь у багатьох провідних еко-культурних європейських

програмах. Однією з найвідоміших є «EUREKA» (понад 40 країн-учасниць), метою якої є запровадження інноваційних науково-технічних розробок у виробництво. Пріоритетним напрямком співробітництва в межах програми, окрім медичних та біотехнологій, зв'язку, енергії, інформаційних технологій, транспорту та ін. є навколишнє середовище (екологічний менеджмент; індустриальні, сільськогосподарські та міські відходи; рециркуляція; лісове господарство; морські ресурси; повітряне та шумове забруднення; чисті технології виробництва; якість води) (EUREKA).

Окрім того, особливу увагу приділено застосуванню ефективних механізмів щодо збереження національного генофонду сортів рослин та порід тварин, підвищення якості вітчизняної продукції, а також конкурентоспроможності України на світовому ринку (наприклад, постачання органічних продуктів за програмами Європейського союзу, Світової організації торгівлі, Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН та ін.) (БФ Майбутнє дітей).

Домінуючою тенденцією розвитку еко-культури в умовах євроінтеграційних процесів, на нашу думку, має стати формування моделі еко-культури на основі морально-духовної домінанти світосприйняття в суспільній свідомості, зміна соціокультурної ментальності та особистісного ставлення до проблем навколишнього середовища. Еко-культура, як соціальний феномен, передбачає спрямування людської діяльності на збереження необхідних для життя природних умов, відповідно, рівень еко-культури визначається кількісними та якісними показниками реалізації даної спрямованості.

Наукова новизна. Проаналізовано інноваційні принципи розвитку еко-культури та визначено перспективні тенденції її розвитку на сучасному етапі; уточнено та доповнено поняття «еко-культура» в контексті специфіки сучасного соціокультурного простору; встановлено, що міжкультурна комунікація в контексті сучасних євроінтеграційних процесів є основним механізмом розвитку еко-культури.

Висновки. Еко-культура в соціокультурному просторі XXI ст. стає необхідною передумовою життя світової спільноти, а відтак позиціонується як показник рівня духовного життя суспільства, виховання та освіти, морального, інтелектуального та естетичного розвитку. Неабиякої доцільності набувають екологічні орієнтири виховання, культури та освіти на основі екологічної свідомості та моралі, які реалізуватимуться в умовах існування альтернативних поглядів на майбутнє цивілізації, ґрунтуючись на ціннісній орієнтації кожного окремого індивіда зокрема і соціуму загалом. Серед перспективних шляхів розвитку еко-культури в умовах євроінтеграції можемо визначити забезпечення переосмислення необхідності активації заходів щодо екологічної безпеки не стільки в матеріальній, а передусім у сфері моральній та духовній, завдяки створенню дієвих зв'язків між предметно-теоретичним досвідом та реалістичними тенденціями сьогодення; забезпечення еко-культурної безпеки через посилення впливу на суспільство державних та приватних структур (засоби масової інформації, інститути соціалізації, громадські та благодійні організації та ін.).

Список використаних джерел

1. Беляева Е. Е. *Культурная интеграция как основная стратегия культурной политики Европейского Союза* : дис. ... канд. культурологи / Москов. пед. гос. ун-т. Москва, 2011. 158 с.
2. Даниленко Л. І. *Перспективи та виклики євроінтеграційних процесів для України*. Київ : НАДУ, 2013. 132 с.
3. Зеленков А. Г. Экологическая культура: прошлое и настоящее. *Известия вузов. Северо-Кавказский регион. Общественные науки*. Спецвып. 2007. С. 100–103.
4. Євроінтеграція та сталий розвиток. *БФ Майбутнє дітей* [сайт] URL : <http://maybutneditey.com.ua/tergromadi-i-agroekologiya/> (дата звернення: 10.12.2018).
5. *Культурология* / под. ред. Г. В. Драча. Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. 608 с.
6. Макар О. И. *Экологическая культура в современном российском обществе* : дис. док. соц. наук / Рос. акад. народного хозяйства и гос. службы при Президенте Рос Федерации. Москва, 2012. 320 с.
7. Сергейчик С. А. *Экология*. Минск: Белорус. гос. эконом. ун-т, 2009. 505 с.
8. Joralemon D. *Exploring Medical Anthropology*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2010. 176 p.
9. Mason O. T. Environment / F.W. Hodge (ed.) *Handbook of Indians North of Mexico*. Washington government printing office, 1907. p. 427–430. URL : <https://archive.org/details/handbookofameric00hodg/page/426> (Accessed: 11.12.2018).
10. Sahlins M. D. Culture and environment: the study of cultural ecology / Tax S. (ed.) *Horizons of Anthropology*. Chicago (IL): Aldine Press, 1964. pp. 132–47.
11. Steward J. H. *Theory of Culture Change. The Methodology of Multilinear Evolution*. Urbana: University of Illinois Press, 1955. 244 p.
12. Steward J. H. Cultural Ecology. *International Encyclopedia of the Social Sciences*. 1968. Vol. 4. pp. 337–344.

References

1. Belyaeva, E. (2011). *Kul'turnaya integratsiya kak osnovnaya strategiya kul'turnoj politiki Evropeiskogo Soyuza* [Cultural integration as the main strategy of the cultural policy of the European Union]. D.Ed. Moscow State Pedagogical University.
2. Danylenko, L. (2013). *Perspektyvy ta vyklyky yevrointehratsiinykh protsesiv dlia Ukrainy* [Prospects and Challenges of European Integration Processes for Ukraine]. Kyiv: National Academy of Public Administration.
3. Drach, G. (ed). (2002). *Kul'turologiya* [Culturology]. Rostov-on-Don: Feniks.
4. Makar, O. (2012). *Ekologicheskaya kul'tura v sovremennom rossijskom obshhestve* [Ecological culture in modern Russian society]. D.Ed. Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration.
5. Mason, O. (1907). Environment. *Handbook of Indians North of Mexico*. Washington government printing office, 1907. pp. 427–430. Available at:

<<https://archive.org/details/handbookofameric00hodg/page/426>> [Accessed 11 December 2018].

6. Joralemon, D. (2010). *Exploring Medical Anthropology*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

7. Sergejchik, S. (2009). *Ekologija* [Ecology]. Minsk: Belorusskij gosudarstvennij ekonomicheskij universitet.

8. Sahlins, M. (1964). Culture and environment: the study of cultural ecology. *Horizons of Anthropology*. Chicago (IL): Aldine Press. pp. 132–47.

9. Steward, J. (1955). *Theory of Culture Change. The Methodology of Multilinear Evolution*. Urbana: University of Illinois Press.

10. Steward, J. (1968). Cultural Ecology. *International Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 4. pp. 337–344.

11. Yevrointehratsiia ta stalji rozvytok [European integration and sustainable development]. *BF Maibutnie ditei*, [online] Available at: <<http://maybutneditey.com.ua/tergromadi-i-agroekologiya/>> [Accessed 11 December 2018].

12. Zelenkov, A. (2007). 'Ekologicheskaya kul'tura: proshloe i nastoyascheye' [Ecological culture: past and present]. *Izvestiya vuzov. Severo-Kavkazskiy region. Obschestvennye nauki. Spetsvypusk*, pp. 100–103.

© Братіцел М. Л., 2018

Стаття надійшла до редакції: 1.09.2018

УДК 316.72:316.422

DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.34.2018.153841>

Кириленко Катерина Михайлівна,

доктор педагогічних наук,

Київський національний

університет культури і мистецтв,

вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133,

<https://orcid.org/0000-0002-3303-3947>

kf919@ukr.net

ТЕОРІЯ ЗВОРОТНІХ ІННОВАЦІЙ ЯК СВДЧЕННЯ ЗАЦІКАВЛЕНОСТІ В ЗДОБУТКАХ НАЦІОНАЛЬНИХ КУЛЬТУР У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

Мета роботи. Уведення в культурологічний науковий дискурс однієї з теорій інноватики та інноваційного менеджменту, а саме теорії «зворотних інновацій». **Наукова новизна.** Теорія, що активно використовується в сучасному бізнесі, може бути взята за основу при обґрунтуванні запиту на здобутки національних культур в умовах глобалізованого світу. У дослідженні висвітлюється теорія зворотних інновацій в контексті культурологічної проблематики та в аспекті діалогічної єдності загальнолюдського й національного. Така постановка питання дає змогу автору не лише обґрунтувати запит на національні культурні здобутки в сучасному світі, але й уточнити такі поняття як глобалізація

та глокалізація в культурному середовищі. Терміном «зворотна інновація» позначається така бізнес-модель, за якої інновації продукуються в країнах, що розвиваються, а потім отримують своє поширення в середовищі економічно розвинених країн, які закріпили за собою право першості на інноваційні зрушення в глобалізованому світі. Дана модель долає стереотипність глокалізаційного підходу, який передбачає локальну адаптацію загальнопоширених явищ та не використовує ресурсний потенціал регіонів. **Методи дослідження.** Автор використовує такі загально-наукові методи як порівняння, аналіз та синтез, систематизації знань, а також елементи компаративістських студій. **Висновки.** Автором встановлені нові взаємозв'язки між теорією зворотних інновацій та виявом національного в культурі, наведені приклади продуктивності такого підходу. Вивчення форм та явищ національних культур шляхом застосування економічних теорій відкриває шлях до впровадження здобутків цих культур в умовах застосування економічних критеріїв як переважно домінуючих. Такий підхід також долає відірваність національно визначеного культурного середовища від економічних реалій життя; руйнує стереотип про економічну неспроможність у сучасному глобалізованому світі національно визначеного культурного продукту та створює новий простір компаративістських студій, є реалізацією «біфуркаційного принципу» – одного із базових принципів синергетики як науки, що формує ключові засади сучасної картини світу. Вивчення окремих культурних здобутків як успішних інновацій, здійснених за моделлю зворотної інновації, – може і має стати предметом вивчення наступних наукових розвідок.

Ключові слова: інновація; зворотна інновація; глобалізація; глокалізація; національні культурні здобутки.

Кириленко Катерина Михайловна, доктор педагогических наук, Киевский национальный университет культуры и искусств, ул. Е. Коновальца, 36, Киев, Украина

Теория обратных инноваций как свидетельство заинтересованности в достижениях национальных культур в глобализированном мире

Цель работы. Введение в культурологический научный дискурс одной из теорий инноватики и инновационного менеджмента, а именно теории «обратных инноваций». **Научная новизна.** Теория, которая активно используется в современном бизнесе, может быть взята за основу при обосновании запроса на достижения национальных культур в условиях глобализирующегося мира. В исследовании освещается теория обратных инноваций в контексте культурологической проблематики и в аспекте диалогического единства общечеловеческого и национального. Такая постановка вопроса позволяет автору не только обосновать запрос на национальные культурные достижения в современном мире, но и уточнить такие понятия как глобализация и глокализация в культурной среде. Термином «обратная инновация» обозначается такая бизнес-модель, при которой инновации продуцируются в развивающихся странах, а затем получают свое распространение в среде экономически развитых стран, закрепили за собой право первенства на инновационные сдвиги в глобализированном мире. Данная модель преодолевает стереотипность глокализационного подхода,

который предусматривает локальную адаптацию общераспространенных явлений и не использует ресурсный потенциал регионов. **Методы исследования.** Автор использует такие общенаучные методы как сравнение, анализ и синтез, систематизации знаний, а также элементы компаративистских студий. **Выводы.** Автором установлены новые взаимосвязи между теорией обратных инноваций и проявлением национального в культуре, приведены примеры производительности такого подхода. Изучение форм и явлений национальных культур путем применения экономических теорий открывает путь к внедрению достижений этих культур в условиях применения экономических критериев как преимущественно доминирующих. Такой подход также преодолевает оторванность национально определенной культурной среды от экономических реалий жизни; разрушает стереотип об экономической несостоятельности в современном глобализованном мире национально определенного культурного продукта и создает новое пространство компаративистских студий, является реализацией «бифуркационного принципа» – одного из базовых принципов синергетики как науки, формирует ключевые принципы современной картины мира. Изучение отдельных культурных достижений как успешных инноваций, осуществленных по модели обратной инновации – может и должно стать предметом изучения следующих научных исследований.

Ключевые слова: инновация; обратная инновация; глобализация; глокализация; национальные культурные достижения.

Kyrylenko Kateryna, Doctor of Pedagogic Sciences, Kyiv National University of Culture and Arts, 36, Y. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine

Theory of reverse innovation as evidence of interest in the achievements of national cultures in a globalized world

The purpose of the article. The objective of this article is an introduction to cultural scientific discourse one of the theories of innovation and innovation management, namely the theory of «reverse innovation». **The scientific novelty of the work.** The theory that is used in modern business can be taken as a basis for substantiating the request for the achievement of national cultures in a globalized world. The study highlights the theory of reverse innovation in the context of cultural issues and in the aspect of the dialogical unity of the universal and national. This formulation of the question allows the author not only to substantiate the request for national cultural achievements in the modern world but also to clarify such terms as globalization and glocalization in the cultural environment. The term «reverse innovation» refers to a business model where innovation is produced in developing countries, and then it spreads among economically developed countries that have established the prior claim on innovation upheaval in a globalized world. This model overcomes stereotypes of the glocalization approach, which involves the local adaptation of common phenomena and does not use the resource potential of the regions. **The research methodology.** In this study, the author used such general scientific methodology as comparison, analysis and synthesis, systematization of knowledge, as well as elements of comparative studies. **Conclusions.** The author established new interconnections between the theory of reverse innovations and the expression of national in culture, examples of the productivity of

such an approach are given. The study of the forms and phenomena of national cultures through the application of economic theories opens the way for the introduction of the achievements of these cultures under the conditions of application of economic criteria as dominant. This approach also overcomes the separation of a nationally defined cultural environment from the economic realities of life; destroys the stereotype of economic instability in the modern globalized world of a nationally defined cultural product and creates a new space of comparative studies, it is the implementation of the «bifurcation principle» – one of the basic principles of synergetics as a science that forms the key principles of the contemporary world view. The study of individual cultural achievements as successful innovations carried out by the model of reverse innovation may and should become the subject of study of the following scientific research.

Key words: innovation; reverse innovation; globalization; glocalization; national cultural achievements.

Вступ. Становлення структур постіндустріального суспільства пришвидшило розвиток глобалізаційних процесів. Як зазначено в аналітичній доповіді Інституту стратегічних досліджень, провідною рисою, що характеризує постіндустріальне суспільство, є «створення глобального інформаційного простору, здатного забезпечити нову якість життя» (Гнатюк, Дубов та Ожеван 2010, с. 3.). Інформаційне поле, в якому живе сучасна людина, здатне на блискавичне поширення інформації та її вибухоподібне накопичення. Явище глобалізації, що на початках свого існування мало суто економічний контекст, все наполегливіше проникає в гуманітарну сферу. «Поняття глобалізації однаково застосовні і до економіки, і до політики, і до культури. ... незважаючи на те, що глобалізація – переважно економічне явище, у нього відразу виявилися соціальне, ідеологічне і політичне вимірювання» (Гурковський 2010).

У контексті культурного поступу сучасного людства все більше почали говорити про універсальну чи глобальну культуру, яка своєю домінуючою формою має тиражований у великих масштабах масовий культурний продукт, зрозумілий та доступний кожному, незалежно від рівня інтелектуального розвитку особистості та її національного характеру. Найбільш радикальні промоутери цих процесів почали висловлювати припущення про нівелювання національних особливостей як пережитку попередніх епох та створення нової глобальної єдності людства, яка буде заснована на технічному та технологічному прогресі.

У цих умовах національні культури, якщо не прямо, то за замовченням почали сприйматися як такі, що поволи відходять у минуле; а ті, хто дбає про їх збереження чи примноження, – як ретрогради, що об'єднують навколо себе аутсайдерів, не здатних побачити тенденцію до єднання на основі глобальних цінностей без будь-яких ознак відмінності чи самотності.

Проте, в силу фундаментальної укоріненості в багатовіковій духовній традиції, що живить національні культури – кожна зі своїх джерел, – ці культури не припинили свого існування; традиція, що ними ретранслюється із тих глибинних основ, не перервалася, не тільки утримуючи інтерес до своїх історичних форм, але й народжуючи все нові й нові явища. Варто зазначити,

що явища національного характеру не є локальними утвореннями, саме вони формують скарбницю загальнолюдського, до якої входять ті культурні артефакти, які змогли настільки глибоко та повно представити певний національний світ, що він стає цікавим представникам і інших культур, здобутком усього людства. Загальнонаціональні надбання не є запереченням чи нівелюванням національних культур, вони є селекцією їх кращих зразків. А продукти сучасної культури, що мають глобальний спосіб виробництва та споживання, мають своїх творців, цільову аудиторію, принаймні, на початках свого поширення, тому також є персоніфікованими. Персоналії, що їх створюють, наскільки б не хотіли подолати в собі ментальність певної нації, все рівно є носіями її цінностей, репрезентують властивий своїй національній культурі погляд на світ. Тому глобальне та національне в сучасному світі не є опонентами; антитеза, що між ним виникає, поверхова та має ілюзорний характер.

Явища, поширення та використання яких носить глобальний характер, мають національне коріння. Яскравим свідченням цього є теорія інновативного розвитку, що відома під назвою «теорія зворотних інновацій». Бізнес-модель, що обґрунтовується в цій теорії, базується на розробці та впровадженні саме локальних, національно адаптованих інноваційних продуктів, які настільки «очікувані» в певному регіоні, що отримують значно ширший контекст впровадження, адаптуючись до нових ареалів використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін інновація, що був уведений в науковий обіг на поч. ХХ ст., став предметом вивчення багатьох наукових розвідок у різних галузях знань. Пошуковий сервіс Google висвітлює 880 000 000 запитів за терміном «innovation»; 7 600 000 – така кількість згадок терміну в його україномовному написанні. Утім, термін «зворотна інновація» («reverse innovation») є порівняно новим (він виник наприкінці ХХ ст.) і ще не став предметом якнайширшого інтересу науковців. Для прикладу: пошук терміну «reverse innovation» на сайті ScienceDirect, який є однією з інформаційних платформ науковців (тут зберігається 2500 наукових журналів та біля 26000 електронних книг), дав наступний результат: було знайдено 0 публікацій. Пошуку за терміном «innovation» на цьому ж ресурсі висвітлює 72 публікації.

У жовтні 2009 р. в журналі Гарвардського університету Harvard Business Review (HBR) була опублікована стаття «Як GE змінює звичний хід свого життя» («How GE is Disrupting Itself»), автори – Джефрі Іммерт (Jeff Immelt), Віджай Говіндараджан (Vijay Govindarajan), Кріс Трімбл (Chris Trimble). Стаття увійшла в десятку самих резонансних статей видання (Про інновації. 10 найкращих статей з Harvard Business Review 2018). Автори аналізують два інноваційних здобутки компанії General Electric – електрокардіограф та портативний ультразвуковий пристрій, які не лише принесли значний успіх, але й змінили бізнес-стратегію компанії; на прикладі їх розробки і поширення вони вводять термін «зворотна інновація».

Далі термін був популяризований професорами школи бізнесу Така в Дартмуті, США (Tuck School of Business), Віджаєм Говіндараджаном та Крісом Трімблом. Їх книга «Reverse Innovation: Create Far From Home, Win Everywhere» об'ємом 229 сторінок була опублікована видавництвом Harvard Business Press в 2012 р.

В анотації до книги автори зазначають, що «глобальна динаміка інновацій змінюється. Інновації більше не перетинають земну кулю лише в одному напрямку, від розвинених країн до тих, що розвиваються. Вони також будуть йти в зворотному напрямку» (Govindarajan, V., Trimble, C., Indra K. Nooyi 2012). Виступ на щорічній конференції TED Говіндарараджана з лекцією на тему: «Зворотна інновація» має на популярному відеохостингу YouTube станом на листопад 2018 р. більше 66 тисяч переглядів (https://www.youtube.com/watch?v=ztna1lt_LZE); відео було завантажено на ресурс 2 березня 2012 року.

Олівер Гассман, Каролін Франкенбергер, Мікаела Шик (Oliver Gassmann, Karolin Frankenberger, Michaela Csik) в книзі «Бізнес-моделі. 55 кращих шаблонів» («The Business Model Navigator: 55 Models That Will Revolutionise Your Business») (Гассман, Франкенбергер та Шик 2018), яка вперше була опублікована в серпні 2014 р., як одну з бізнес моделей розглядають модель зворотної інновації.

У цих публікаціях та у низці інших статей, у яких дані ідеї обговорювалися, аналізується економічний аспект зворотних інновацій, обґрунтовується їх перспективність для сучасного бізнесу, але зовсім не аналізується соціокультурний зріз як самого терміну, так і споріднених процесів в царині культури, які мають схожі механізми становлення і розвитку, що і зворотні інновації в бізнесі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Вивчення теорії зворотних інновацій в контексті культурологічної проблематики та в аспекті діалогічної єдності загальнолюдського та національного дотепер не було предметом окремого вивчення. Разом з тим, саме така постановка питання не лише обґрунтовує запит на національні здобутки в сучасному світі, але й уточнює такі поняття як глобалізація та глокалізація, відображає специфіку явищ, що ними позначаються, в культурному середовищі.

Формулювання цілей статті. **Метою даної статті** є введення в культурологічний науковий дискурс однієї із теорій інноватики та інноваційного менеджменту, а саме теорії зворотних інновацій. Дана теорія може бути взята за основу при обґрунтуванні запиту на здобутки національних культур в умовах глобалізованого світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобалізаційні процеси, що охопили світову спільноту в другій пол. ХХ ст., традиційно сприймаються в контексті створення мультинаціональних корпорацій та злиття ринків продукції, яку вони виробляють. Але вже від початку поширення цих процесів їх дослідники, зокрема, американський соціолог Р. Робертсон, розглядають глобалізацію як взаємо обернений процес перетворення загального в окреме і окремого в загальне (Robertson 1992). Глобалізаційні процеси не зняли попит на саму національну ідею та різноманітні форми її вияву. А. Карасевич та Л. Шачковська в «Політологічній енциклопедії» зазначають, що «національна ідея за своїм змістом стверджує ідеологію розвинутих країн. Кантівська парадигма національної ідеї та національної безпеки ґрунтується на тому, що вона (...) стверджує досягнення вічного миру і злагоди шляхом створення всесвітньої федерації і введення всесвітнього громадянства, тобто кантівська парадигма відповідає парадигмі вільного ринку.» (Карасевич, Шачковська 2016, с. 497).

З одного боку, самотній національний контекст почав визначати форму втілення явищ та процесів, що мають глобальний контекст вияву, з іншого боку, – невичерпний арсенал багатогранного національного духу став ресурсом для творення та тиражування продукції, що своїм завданням має завоювати глобальний ринок збуту. Перше явище отримало назву «глокалізація». Як зазначає О. Олійник, «поняття «глокальний» і «глокалізація» в маркетингу означали продаж і рекламування товарів у глобальному масштабі, через конкретні локальні ринки, адаптацію глобального товару під кожен конкретний ринок. За цим було цілком конкретне усвідомлення того, що локальне і різноманітне продається краще.» (Олійник, 2009, с. 43). Друге описане нами вище явище торкається попиту на інновації, що пронизує всі сфери життя сучасної людини та сучасного суспільства. Як зазначає Л. Ковчуга, «незважаючи на поширеність, поняття «інновація» дотепер не має однозначного визначення.» (Ковчуга, 2017, с. 56). Не будемо зупинятися на визначенні цього поняття в даному дослідженні і ми, тим більше, що це вже неодноразово було предметом попередніх публікацій автора. Важливими аспектами обох явищ є їх занурення у певний національний контекст, хоч при поверховому погляді здається, що все відбувається з точністю до навпаки.

Можемо констатувати шалений попит на інновації в сучасному світі, увагу з боку виробників до регіонів, інноваційний потенціал яких є високим та вповні не використаним, як до джерела нових інновативних рішень. Цей інтерес, що очевидно в своїй основі мав виключно ресурсну мотивацію для задоволення зростаючого попиту на інновативну продукцію, спричинив появу принципово нових бізнес-моделей.

«Цей термін (*прим.* – *бізнес-модель*) використовується для опису поточної діяльності компанії або як сигнал до кардинальних змін. (...) Бізнес-модель визначає, хто ваші клієнти, що ви продаєте, як формуєте пропозицію і чому ваш бізнес приносить прибуток» (Гасман, Франкенбергер та Шик 2018).

В анотації до книги «Reverse Innovation: Create Far From Home, Win Everywhere» В. Говіндараджан та К. Трімбл зазначають: «Усі зараз шукають вибухового зростання в країнах, що розвиваються (...). Зворотна інновація показує лідерам та топ-менеджерам, як відбувається інновація на ринках, що розвиваються та як ці нововведення можуть розблокувати можливості у всьому світі. (...) Нова реальність полягає в тому, що майбутнє лежить далеко від дому» (Govindarajan, V., Trimble, C., Indra K. Nooyi 2012).

«У випадку використання бізнес-моделі “зворотна інновація” товари спочатку виробляються для країн, що розвиваються, а потім перепаковуються та перепродаються за низькими цінами у промислово розвинених країнах» (Гасман, Франкенбергер та Шик, 2018).

Існує економічний стереотип, згідно якого товари в країнах з високими економічними показниками мають бути високотехнологічні, високоефективні та відповідати іншим, дуже високим вимогам та стандартам. Утім, цей самий економічно розвинений ринок має попит також на інші товари, які, можливо, менш технологічні, але при цьому більш мобільні та мають нижчу ціну, що уможливорює їх локальне та мобільне використання в ситуаціях, де використання

техніки високого рівня не є можливим. Якщо раніше нові товари та технології продукувалися у високорозвинених країнах, а потім адаптувалися до локальних умов їх використання, то нині часто зустрічаємо процес оберненого характеру: нові товари чи послуги розробляються в менш економічно розвинених регіонах, а потім знаходять свою нішу в розвинених країнах.

Бізнес-модель, що отримала назву «зворотна інновація», вникає в 90-ті рр. XX ст. і пов'язана з розвитком таких країн як Індія та Китай, споживчий попит яких в силу високих темпів росту населення постійно зростає, а ринок для світового бізнесу стає все більш привабливим. Виробники з року в рік все більше й більше уваги звертають на задоволення попиту населення саме цих регіонів, адаптуючись до вимог місцевого споживача, для якого важливими критеріями продукції є її невисока ціна, простота використання, при цьому технологічний рівень продукції не є пріоритетним критерієм.

Піонером технології «оберненої інновації» по праву вважають американську багатогалузеву корпорацію General Electric. «У 2007 р. компанія розробила для індійського та китайського ринків переносний електрокардіограф, який можна було під'єднати до звичайного ноутбуку і ціна якого складала приблизно одну десяту вартості апарату для ультразвукового дослідження. Через кілька років після випуску даного пристрою General Electric впровадила цю дешеву альтернативу і в розвинутих ринках Франції, Німеччини та Сполучених Штатів, де пристрій також продавався на ура» (Гасман, Франкенбергер та Шик, 2018).

У книзі «Бізнес-моделі: 55 кращих шаблонів» Олівер Гасман, Каролін Франкенбергер, Мікаела Шик наводять й інші приклади обернених інновацій, які стали успішними. Зокрема, телефон Nokia 1100, який розробила компанія Nokia в 2003 р. для сільських мешканців Індії, знайшов свого не вибагливого споживача і на Заході. Автори книги називають дану модель «бестселером серед електронних споживчих пристроїв» і наводять такі данні: у світі було продано більше 250 млн. таких телефонів.» (Гасман, Франкенбергер та Шик, 2018).

Іншим прикладом оберненої інновації є автомобіль Dacia Logan, що був виготовлений автомобільною компанією Renault в розрахунку на невибагливого економічного споживача країн Східної Європи. «Після успіху в Румунії Dacia Logan була представлена на розвинутих ринках, де надалі Renault і отримала дві третини загального доходу від продажу цієї моделі. З моменту випуску в 2006 р. компанія продала більше 200000 автомобілів Dacia Logan» (Гасман, Франкенбергер та Шик, 2018).

Якщо зазначені вище приклади демонструють адаптацію західноєвропейського виробника до потреб ринків країн, що розвиваються, то наступний приклад є показовим щодо потенційних можливостей самих цих регіонів завоювати ринки розвинених країн. Китайська компанія, яка спеціалізується на виробництві побутової техніки, в 1990-х р. розробила модель недорогої пральної машини Mini Magical Child, яка б задовольняла потреби мешканців сільської місцевості Китаю. Ця модель не лише мала великий попит у Китаї, але й після незначних модифікацій забезпечила гарні продажі в інших країнах: більше 2-х млн. таких пральних машин було продано в 68 країнах світу (Гасман, Франкенбергер та Шик, 2018).

«Siemens увела в обіг принцип SMART стосовно до продуктів, розробленим для Китаю: Speedy – швидкий, Maintenance-free – такий, що не потребує обслуговування, Affordable – доступний за ціною, Reliable – надійний, і Timely сучасний» (Гасман, Франкенбергер та Шик, 2018).

Поряд із зростаючими економічними потребами в сучасному світі має місце запит на «гуманітарні змісти», на «національні культурні здобутки», – саме на них покладається велика надія у вирішення глобальних проблем сучасного людства. Економічні та технологічні процеси, що переважно їх спровокували, щодалі більше демонструють неспроможність у розв'язанні цих проблем.

Помітним є високий інноваційний потенціал гуманітарної сфери України, виміряти який досить важко, оскільки традиційні рейтинги інновативності зорієнтовані на природничо-наукову та технологічну сфери. Згідно з глобальним індексом інновацій (Глобальний індекс інновацій 2018) – дослідженням Міжнародної бізнес-школи INSEAD, Корнельського університету та Всесвітньої організації інтелектуальної власності, яке аналізує впровадження інновацій в соціальних інститутах, освіті, інфраструктурі та бізнесі, інноваційні індекси України щороку зростають. Дослідження 2018 р. показало, що Україна піднялася з 50-го місця (2017 р.) до 43-го місця (2018 р.). Цей показник став найвищим за всі 12 років існування рейтингу. Найвищий рівень інновативності України в освіті й науці (43 місце) та бізнесі (46 місце).

Артефакти української культури (а нині вони все частіше та помітніше заявляють про себе) викликають інтерес у розвинених країнах та мають високий інноваційний потенціал. Особливо яскраво це можна прослідкувати на прикладі розвитку українського кіно, яке нині переживає новітній ренесанс. У другій пол. XX ст. український кінематограф створив самобутнє культурне явище – «поетичне кіно» (Сергій Параджанов, Юрій Ілленко, Леонід Осика, Микола Мащенко, Іван Миколайчук та ін.), рудименти якого можна прослідкувати в творчості відомих метрів сучасного кінематографу: Федеріко Фелліні, Мікеладжело Антоніоні, Жан-Люка Годара, Анджея Вайди та ін. Кінематограф початку XXI ст. в Україні так само має свої успішні та помітні не лише в Україні картини, що продукують новітні підходи. Зокрема, фільм «Плем'я» (2014) Мирослава Слабошпицького був представлений на більш як 100 фестивалях, отримав більше 40 нагород, вийшов у прокат у багатьох країнах без титрів. Картина є першим у світі фільмом, який знятий без жодного слова, актори розмовляють українською мовою жестів. У жанрі короткого метру на Канському кінофестивалі 2011 р. серед 1500 номінантів у номінації «Короткометражні фільми» перемогла стрічка «Крос» української режисерки Марини Вроди, а в 2005 р. переможцем номінації став фільм «Подорожні» Ігоря Стрембіцького. Короткометражний анімаційний фільм Степана Ковалю в жанрі пластилінової анімації «Йшов трамвай дев'ятий номер» (2002) отримав «Гран-прі» Штутгартського міжнародного фестивалю анімаційних фільмів, а також став володарем інших престижних нагород. І це не весь список успішних українських стрічок останніх років.

Наукова новизна. Теорія, що активно використовується в сучасному бізнесі, може бути взята за основу при обґрунтуванні запиту на здобутки

національних культур в умовах глобалізованого світу. У дослідженні висвітлюється теорія зворотних інновацій в контексті культурологічної проблематики та в аспекті діалогічної єдності загальнолюдського й національного. Така постановка питання дає змогу автору не лише обґрунтувати запит на національні культурні здобутки в сучасному світі, але й уточнити такі поняття як глобалізація та глокалізація в культурному середовищі. Терміном «зворотна інновація» позначається така бізнес-модель, за якої інновації продукуються в країнах, що розвиваються, а потім отримують своє поширення в середовищі економічно розвинених країн, які закріпили за собою право першості на інноваційні зрушення в глобалізованому світі. Дана модель долає стереотипність глокалізаційного підходу, який передбачає локальну адаптацію загальнопоширених явищ та не використовує ресурсний потенціал регіонів.

Висновки. Застосування теорії зворотних інновацій до аналізу окремих явищ національних культур, що стали успішними та цікавими в світі, до вивчення їх поширення, на нашу думку є обґрунтованим та доцільним; такий підхід містить у собі значний науковий потенціал. Вивчення явищ національних культур шляхом застосування економічних теорій відкриває шлях до впровадження здобутків цих культур в умовах домінування економічних критеріїв як переважно домінуючих. Такий підхід також долає відірваність національно визначеного культурного середовища від економічних реалій життя; руйнує стереотип про економічну неспроможність у сучасному глобалізованому світі національно визначеного культурного продукту та створює новий простір компаративістських студій, є реалізацією «біфуркаційного принципу» (створенням діапазону альтернативних сценаріїв майбутнього) – одного із базових принципів синергетики як науки, що формує ключові засади сучасної постнекласичної картини світу. Вивчення окремих культурних здобутків як успішних інновацій, здійснених за моделлю зворотної інновації, – може і має стати предметом більш детального вивчення окремих наукових розвідок.

Список використаних джерел

1. Гасман О., Франкенбергер К., Шик М. *Бизнес-модели: 55 лучших шаблонов*. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2018. 432 с. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=65954&p=55 (дата звернення: 20.11.2018)
2. *Глобальний індекс інновацій*. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2018-report> (дата звернення: 20.11.2018)
3. Гнатюк С. Л., Дубов Д. В., Ожеван О. А. *Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості*. Київ : НІСД, 2010. 64 с.
4. Гурковський В. І. Сутність і феноменологія глобалізації в контексті формування глобального інформаційного суспільства. *Державне управління: удосконалення та розвиток* № 3, 2010 URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=108> (дата звернення: 20.11.2018)
5. Ковчуга Л. І. До формування понятійного апарату теорії інновацій. *Економічний вісник Донбасу*. Київ ; Старобільськ, 2017. № 2 (48). С. 55–65.
6. Олійник О. М. Концептуалізація глокалізації: методологічні аспекти *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. Запоріжжя, 2009. Вип. 38. С. 41–51.
7. *Політологічна енциклопедія*. В 6 кн. Кн. 4. / уклад. Карасевич А. О., Шачковська Л. С. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2016. 635 с.

8. Про інновації. 10 найкращих статей з *Harvard Business Review* / Пер. з англ. Г. Ровенських. Київ : Вид. група КМ-БУКС, 2018. 192 с.
9. Govindarajan, V., Trimble, C., Indra K. Nooyi. *Reverse Innovation : Create Far From Home, Win Everywhere*. Boston : Harvard Business Review Press, 2012. 256 p.
10. Robertson R. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London : Sage Publications Ltd., 1992, 188 p.

References

1. Dubov, D., Hnatiuk, S. and Ozhevan, O. (2010). *Informatsiine suspilstvo v Ukraini: hlobalni vyklyky ta natsionalni mozhyvosti: analitychna dopovid* [Information Society in Ukraine: Global Challenges and National Opportunities: An Analytical Report]. Kyiv: National Institute for Strategic Studies.
2. Frankenberger, K., Gassman, O. and Shik, M. (2018). *Biznes-modeli: 55 luchshikh shablonov* [Business models: 55 best templates]. Moscow: Al'pina Biznes Buks.
3. Govindarajan, V., Trimble, C., and Indra K. Nooyi (2012). *Reverse Innovation : Create Far From Home, Win Everywhere*. Boston: Harvard Business Review Press.
4. *Hlobalnyi indeks innovatsii* [Global innovation index], [online] Available at: <<https://www.globalinnovationindex.org/gii-2018-report>> [Accessed 10 November 2018].
5. Hurkovskiy, V. (2010). Sutnist i fenomenolohiia hlobalizatsii v konteksti formuvannya hlobalnoho informatsiinoho suspilstva [The essence and phenomenology of globalization in the context of the formation of a global information society]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, [online] issue 3. Available at: <<http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=108>> [Accessed 20 November 2018].
6. Karasevych, A. and Shachkovska, L. eds. (2016). *Political Science Encyclopedia*. Uman: FOP Zhovtyi O. O.
7. Kovchuha, L. (2017). Do formuvannya poniatiinoho aparatu teorii innovatsii [To the formation of the conceptual apparatus of the theory of innovation]. *Ekonomichnyi Visnyk Donbasu*, no. 2 (48), pp. 55–65.
8. Oliinyk, O. (2009). Kontseptualizatsiia hlokalizatsii: metodolohichni aspekty [Conceptualization of glocalization: methodological aspects]. *Humanitarnyi Visnyk Zaporizkoi Derzhavnoi Inzhenernoї Akademii*, no. 38, pp. 41–51.
9. *Pro innovatsii. 10 naikrashchykh statei z Harvard Business Review* [About innovation. Top 10 articles from the Harvard Business Review]. (2018). Translated from English by H. Rovenskikh. Kyiv: КМ-БУКС.
10. Robertson, R. (1992). *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London : Sage Publications Ltd.

УДК 7.067: 211

DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.34.2018.153842>

*Мурашкін Михайло Георгієвич,
доктор філософських наук, професор,
Придніпровська державна академія
будівництва та архітектури,
вул. Чернишевського, 24-А,
Дніпро, Україна, 49000,
<https://orcid.org/0000-0001-7656-664X>
michailmurashkin@gmail.com*

СТАН МИТЦЯ В ХУДОЖНІЙ КУЛЬТУРІ І МІСТИЦИЗМ (ОНТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Мета дослідження – розкрити в явищах буття подібного у «Стані Безсмертя» митця і містика. **Методологічну основу дослідження** склали загальнонаукові методи аналогії, компаративного аналізу, метод системно-структурного аналізу, принцип історизму, а також порівняльно-історичний підхід і метод герменевтичної критики містичних текстів, емпіричною базою дослідження є західноєвропейський містицизм. **Наукова новизна** статті полягає у розкритті в явищах буття подібного у «Стані Безсмертя» митця і містика. **Висновки.** Явище подібного митця і містика – це стадія «визрівання» у творчому процесі, що зводиться до руйнації буття попередніх структур свідомості. Наступна стадія творчого процесу – це стадія «інсайту», де оновлюється буття структур свідомості. Але ця стадія з'являється декілька разів і при «визріванні» не має особливого вирішального значення. Цей інсайт розуміється як «Стан Безсмертя», тому що супроводжується цим станом. Також цей інсайт торкається значно ширшого, ніж конкретні завдання для творчості. Суб'єктивний фактор буття проявляється в неповторності особливостей стадії «визрівання», стадії, яка є обов'язковою в творчому процесі.

Ключові слова: стан митця; художня культура; Стан Безсмертя; інсайт; свідомість та самосвідомість.

*Мурашкин Михаил Георгиевич, доктор философских наук, профессор,
Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры,
ул. Чернышевского, 24-А, Днепр, Украина*

Состояние художника в художественной культуре и мистицизм (онтологический аспект)

Цель исследования – раскрыть в явлениях бытия подобное «Состоянию Бессмертия» художника и мистика. **Методологическую основу исследования** составили общенаучные методы аналогии, компаративного анализа, метод системно-структурного анализа, принцип историзма, а также сравнительно-исторический подход и метод герменевтической критики мистических текстов. Эмпирической базой исследования является западноевропейской мистицизм. **Научная новизна статьи** заключается в раскрытии в явлениях бытия подобного в «Состоянии Бессмертия» художника и мистика. **Выводы.** Явление подобного

художника и мистика – это стадия «вызревания» в творческом процессе, сводящаяся к разрушению бытия предыдущих структур сознания. Следующая стадия творческого процесса – это стадия «инсайта», где обновляется бытие структур сознания. Но эта стадия повторяется несколько раз и при «вызревании» не имеет особого решающего значения. Этот инсайт понимается как «Состояние Бессмертия», потому что сопровождается этим состоянием. Также этот инсайт касается значительно более широкого, чем конкретные задачи для творчества. Субъективный фактор бытия проявляется в неповторимости в особенности стадии «вызревания», стадии, которая является обязательной в творческом процессе.

Ключевые слова: состояние художника; художественная культура; Состояние Бессмертия; инсайт; сознание и самосознание.

Murashkin Mykhailo, Doctor of Philosophy, Professor, Prydniprovskia State Academy of Civil Engineering and Architecture, 24a, Chernyshevskoho St, Dnipro, Ukraine

The state of the artist in artistic culture and mysticism (ontological aspect)

The purpose of the article is to reveal the state similar to artist's or mystic's "State of Immortality" in the phenomena of existence. **The research methodology** consisted in general scientific methods of analogy, comparative analysis, the method of system-structural analysis, the principle of historicism, as well as the comparative historical approach and the method of hermeneutic criticism of mystical texts. The empirical base of the study was West European mysticism. **The scientific novelty of the work** lies in the discovery of signs of the state similar to artist's and mystic's "State of Immortality" in the phenomena of existence. **Conclusions.** The phenomenon of a similar artist and mystic is the stage of "maturation" in the creative process, which amounts to the destruction of the existence of former structures of consciousness. The next stage of the creative process is the "insight" stage, where the existence of the structures of consciousness is renewed. However, this stage is repeated several times and is not of particular importance in the process of "maturation". This insight is understood as the "State of Immortality" because it is accompanied by this state. Also, this insight is concerned with something wider than the specific tasks for creativity. The subjective factor of existence is reflected by the uniqueness, in particular, of the "maturation" stage, the stage that is obligatory in the creative process.

Key words: state of the artist; artistic culture; State of Immortality; insight; consciousness and self-consciousness.

Вступ. Предмет наших досліджень – це буття певного стану свідомості вищого рівня (Ревонсуо, 2013) з урахуванням того, що «Стан Безсмертя» – вищий рівень прояву свідомості. Розуміння вищого рівня є від того, що сама людина, переживаючи ці стани свідомості, фіксує в своєму суб'єктивному світі те, що вищого за цей стан нічого немає і не може бути. Цей стан має назву «Стан Безсмертя», де буття Безсмертя, буття Самодостатності й буття Бога є синонімами. Цей стан ми беремо на розгляд, тому що він має риси подібності у досвіді містика і митця, що відповідає предмету наших досліджень. Як містик, так і митець

переживають цей стан не тільки в своїх компенсаторних реакціях на страх смерті, але й у своєму творчому процесі.

Природа «Стану Безсмертя» компенсаторна. Це компенсаторний феномен в творчому процесі самодостатнього характеру. Через це в назву цього феномена можна включати і таке поняття як «самодостатність». Розглянемо буття самодостатності. Адже перший синонім «Стану Безсмертя» є самодостатність.

Самодостатність. Природа феномена самодостатності, який ми досліджуємо, є компенсаторною. Людина первісно має відчуття неповноцінності, недостатності (Адлер, 1997). Ці неповноцінність і недостатність природжені, або пов'язані з аномаліями розвитку (Кэлвин, Гарднер, 1997). Але з роками недостатність компенсується відчуттям самодостатності, переживанням стану самодостатності. У людини з віком, з літами, у 40–50 років розлад, який дає недостатність, стає м'якшим і без лікування; проходить спонтанно ремісія (Бурно, 1989).

Другий синонім «Стану Безсмертя» є «Бог». Тобто до поняття «Стан Безсмертя» можна прикладати і поняття «Бог». Це пов'язане з тим, що даний феномен досконало описується в Святому Письмі: у Ведах, Авесті, Трипітаці, Дао де цзін, Біблії, у Корані. Також «Стан Безсмертя» досконало описаний в релігійній і містичній літературі, а митець намагається наслідувати, імітувати Бога (Рыков, 2007). Саме ж слово «Бог» має значення «доля», добра доля, щаслива доля, щастя (Потебня, 1989). Бог – це те, що дає долю щастя. Тут щастя як трясця: кого схоче, на того й нападе (Потебня, 1989), що вказує на спонтанність процесу. Тобто «Бог» – це «щастя». А щастя – це самодостатній стан життя (Гусейнов, 2010).

Третє поняття або третій синонім, який можна вживати у назві феномена, який ми розглядаємо, – це «Безсмертя». Тут безсмертя розуміється як стан.

«Стан Безсмертя». Безсмертя можна розуміти як перетворення (Огурцов, 2010). Людина може в екстатичному спогляданні пережити «Стан Безсмертя» (Никонов, 2006). Безсмертя такого роду, як екстатичні спалахи, які здаються нам такими, що лежать по той бік часу і вище часу, коли охоплює відчуття чистої бескінечності (Ламонт, 1984). Екстатичні стани сприймаються як містичне відчуття причетності до вічності (Третьяков, 2006).

Коли присутній «Стан Безсмертя», то людині: по-перше, смерть здається неможливістю (Джем, 1993), по-друге, абсолютно нема страху ні перед чим (Мурашкин, 2006), страх тільки затемнює (Кришнамурти, 1999), і по-третє, це проходить як екстатичні спалахи, які здаються нам такими, що лежать по той бік часу і вище часу, коли охоплює відчуття чистої бескінечності (Ламонт, 1984). Тобто «Стан Безсмертя» часто констатують як екстатичний стан, екстаз. Екстаз – це вищий ступінь захоплення, запалу. Однак у всіх цих випадках слово «екстаз» вживається як узагальнений образ, навіть в силу того, що самі екстази бувають різного характеру.

Екстаз – зміщення в область захоплення, запалу. Екстаз – це оціпеніння як компенсаторна реакція на неправильні захоплення людини, коли настає захоплення правильним, ідеалом, зразком. Коли екстаз переживається людиною як вищий ступінь запалу, який доводить до оціпеніння, то можна говорити вже не про екстаз, а про транс, про певний вид трансу. Адже сам транс також буває різного роду. Однак є транс, як і екстаз, який супроводжується оціпенінням.

В такому випадку транс – це оціпеніння як компенсаторна реакція на неправильні дії. При цьому втрачається орієнтація в часі (Забіяко, 2009), що характерно и для переживання «Стану Безсмертя».

Екстаз супроводжує творчий процес. Творчий же процес як отримання нових значень розмежовується на такі стадії: підготовка, визрівання, натхнення, або осяяння і перевірка істинності (Роменець, 2004). Тобто натхнення і осяяння можуть бути однією стадією (Вудвортс, 1981). А може бути так, що натхнення переходить в екстаз в момент кульмінації творчого процесу – при осяянні (Ильин, 2011). Тут екстаз розуміється як супроводжуючий творчий процес. Коли ми кажемо про творчий процес і особливо про його стадію інсайту, тобто про осяяння як кульмінаційний момент, то цей кульмінаційний момент може бути і в стадії «визрівання». У процесі довгого визрівання концепції інсайти можуть виникати декілька разів, але не мати вирішального значення для розбудови концепції в цілому (Ильин, 2011). Вирішального значення може не мати і натхнення зі своїм переходом в екстаз. Натхнення може не давати успіху в творчості. Натхнення може бути лише поштовхом, стимулом до діяльності; більш того лише стимулом до діяльності, а не самою діяльністю. Натхнення не робить результатів, плодів творчості. Людина в творчому відношенні безплідна може переживати натхнення, екстаз. Тобто натхнення може проминути без творчих результатів. Можна зазнати натхнення і екстазу без усякого зовнішнього сліду. Зовсім не геній може пережити такі ж натхнення і екстаз, як і геній. Натхнення і екстаз не означають змістовності, яка відділяє істину від хибності, добро від зла. Натхнення і екстаз можуть проходити без наявності певного змісту (Гончаренко, 1991). Та і сам інсайт, саме осяяння, може не мати вирішального значення (Ильин, 2011). А такі феномени вже нагадують «Стан Самодостатності» як «Стан Бога», «Стан Безсмертя». Адже самодостатність не має змістовності (Ясперс, 1997). Тут і відчуття щастя беззмістовне (Ясперс, 1997). А Бог, «Стан Бога» – це щастя (Потебня, 1989). Тобто людина може мати певні вищі стани свідомості й пережити вищі відчуття безсмертя і усвідомлення вічності життя, відчуття, які неможливо визивати за своїм бажанням (Ревонсуо, 2013), і які суб'єктивно для конкретної людини будуть давати розуміння, що вищого за це нічого не може бути. Цей вищий стан свідомості розуміється як «Стан Безсмертя» (Ревонсуо, 2013). Синонімом цього стану є «Стан Самодостатності», де самодостатність беззмістовна. Ще одним синонімом «Стану Безсмертя» є «Стан Бога» як стан щастя, коли Господь зустрічає з долею щасливою (Українська народна обрядова поезія, 2006). При розгляді стану щастя як «стану потоку» (Прохоров, Валиуллина, Габдреева, Гарифуллина, Менделевич, 2011) ми бачимо подібні риси при деяких видах екстазу. В свою чергу розглядаючи екстаз як загострену форму уваги, ми виходимо на розуміння медитації, медитативних станів, які за суб'єктивним змістом предстають як «Стан Безсмертя». Але треба розуміти і важливу різницю. Вона полягає в тому, що медитація – це вправи, а «Стан Безсмертя» – чисто спонтанний феномен. Чиста спонтанність присутня і у містика як «містичне натхнення» (Рибо, 2002) і у митця (Валери, 1976).

Безумовно, ракурс суб'єктивної онтології підштовхує сказати дещо про онтологічний аспект об'єктивної реальності, щоб вписати розглянутий «Стан

Безсмертя», а точніше «Стан Безсмертя Самодостатнього Бога», в об'єктивні реалії, бо, на перший погляд, це може виглядати, як гра слів. Але це може сказати наука зі своєю верифікацією, зі своїми перевірками на об'єктивність.

Аналіз досліджень і публікацій показав наявність матеріалів з цього приводу. Предмет наших досліджень під терміном «Стан Безсмертя» вводиться за документальними фактами людей, які відчували безсмертя (Ревонсуо, 2013), де смерть представлялась неможливою (Джемс, 1993), і було усвідомлення життя вічного (James, 1902). Тут подібність станів містика і митця ми бачимо у містицизмі (Кришнамурти, 1999) і в оцінюванні станів містицизму як творчих станів митця (Латьенс, 1993). Буття подібності стану містика і митця пов'язане з існуванням арефлексивного в людині (Дубровский, 1983), а також «каталептичної свідомості» (Элиаде, 2009), де проходять процеси компенсаторного характеру (Адлер, 1997).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Постановка проблеми полягає у тому, щоб знайти подібність у бутті митця художньої культури і в містицизмі.

Мета дослідження – розкрити у явищах буття подібного в «Стані Безсмертя» митця і містика.

Серед методів дослідження: принципи системно-структурного аналізу, порівняльно-історичний підхід і метод герменевтичної критики містичних текстів. Емпіричної базою дослідження є західноєвропейський християнський містицизм.

Виклад основного матеріалу. Щодо «Стану Безсмертя» бажано почати з пояснень того, що є онтологією, тому що ми розглядаємо онтологічний аспект предмета наших досліджень.

«Стан Безсмертя» як предмет наших досліджень розглядається в онтологічному аспекті. Тому зробимо певний екскурс в онтологію. Розкриємо основні поняття і прописні істини онтології як філософської дисципліни з орієнтацією на предмет наших досліджень.

Онтологія – філософське вчення про буття як таке. Поняття «онтологія» було введено Гокленіусом у XVII ст.

Антична філософія. В античній філософії буття розглядала онтологія елеатів, елейська школа. Так, Парменід розрізняв буття чуттєве і буття істинне. Аристотель шукав сутність у матеріальному бутті. Опис «Стану Безсмертя» ми можемо бачити в містиці, коли розглядається «чисте» буття як суб'єктивне переживання. Яскраві описи «Стану Безсмертя» ми можемо бачити у філософії Плотіна.

Середньовічна філософія. У середньовічній філософії Абсолютне буття ототожнюють із Богом. Тут «Стан Безсмертя» представлений у середньовічному релігійному містицизмі.

Філософія Нового часу. Філософія Нового часу орієнтується на науку. І тому вона вчення про буття відсторонює від теології. Спіноза в своїй онтології ототожнює Бога і Природу.

Класична німецька філософія. Кант не ставить онтологію поза принципами розуму. Фіхте, Шеллінг, Гегель стверджують, що буття є результатом розвитку мислення. Тут мислення виявляє свою тотожність із буттям. В класичній

німецькій філософії місце «Стану Безсмертя» знаходиться, коли мова йде про містицизм.

Сучасна філософія. Позитивізм. Позитивізм відкидає онтологію як ненаукове знання. З об'єктивною онтологією відкидається і суб'єктивна онтологія, а разом з нею – і всілякі суб'єктивні переживання й стани як те, що є ненауковим, тому що не може бути верифікованим. Разом з цим відкидається і «Стан Безсмертя» як явище, яке не може бути перевірене.

Екзистенціалізм. Гайдеггер показує, що буття треба осмислювати через унікальність ситуації людської присутності. Сартр і Ясперс розуміють буття як неподільну єдність суб'єкта й об'єкта. Ця єдність лежить в основі свободи і відповідальності людини. В екзистенціалізмі при описах суб'єктивного світу людини чітко проглядається і опис «Стану Безсмертя».

Марксизм. Онтологія марксизму розкриває форми руху матерії, розкриває розуміння суспільного буття. Марксизм говорить про онтологію діяльності як спосіб буття людини. У цій філософії «Стан Безсмертя» підпадає під критику при розгляді різних містичних вчень як певні суб'єктивні переживання людини, не адаптованої до умов життя.

Посткласична філософія. У посткласичній філософії в онтологічне, тобто буттєве, входить і суб'єктивне, входить людська індивідуальність. При описах людської індивідуальності можна бачити і описи стану, який іменується «Стан Безсмертя».

Буття – це існування, яке виражається зв'язкою «Є». Коли буття розуміється як існування, як те, що є, то воно, це буття, стосується будь-чого, будь-яких речей. Таке буття безмістове, абстрактне. Воно байдуже до того, до чого воно застосується. Це «чисте буття». «Стан Безсмертя» має відношення якраз до «чистого буття» як не конкретного суб'єктивного переживання.

Коли є визначене буття, «ось це» (ця скеля, або цей камінь), то це називається «наявне буття». Тут, на перший погляд, нема місця для «Стану Безсмертя». «Стан Безсмертя» є глибоко суб'єктивним буттям конкретного індивіда.

Буття розуміють як безпосередню дійсність, яка ще не роздвоєна на явище і сутність. З цієї безпосередньої дійсності починається пізнання. Тут сутність спочатку прихована. Вона спочатку не дається для пізнання. За Гегелем, буття і сутність розрізняються. Суб'єктивне буття «Стану Безсмертя» – невід'ємне переживання людини. Тому його сутність є предметом наукових дисциплін.

Структура буття. Структура буття подається такими категоріями: якість-кількість-міра. Ці категорії можна вживати і при розгляді «Стану Безсмертя». Тут міра торкається певних якостей людини. Коли якась якість перекриває повністю протилежну якість, то включаються компенсаторні механізми, які встановлюють рівновагу протилежностей. І ця рівновага може переживатися як «Стан Безсмертя».

Буття розуміється як протилежність свідомості (буття як матерія). Тут ми бачимо опозиційну пару: буття і свідомість. Буття (матерія) незалежне від свідомості. Людина охоплює буття своєю діяльністю. Але людина може деякий

час знаходиться і поза своєю діяльністю. «Стан Безсмертя» має більш інтенсивний свій прояв якраз, коли людина не діє.

Небуття – заперечення буття. Небуття – це не існування. За Гегелем – це ніщо. Ніщо безмістовне як і чисте буття, коли від певної речі відокремлюються всі властивості, а залишається лише те, що вона є; ця річ лише є. Ніщо і чисте буття тотожні. Але вони і протилежні, адже фіксують відмінність між існуючими чи неіснуючими речами. В «Стані Безсмертя» людина переживає небуття, тому що цей стан супроводжується руйнацією попередніх структур свідомості, тих структур, які вже віджили своє і не дають людині адекватно реагувати на змінений світ. Це особливо можна бачити в містичній культурі, де символічна смерть є знаком для досвіду руйнації попередніх структур свідомості (Аверинцев, 2010). При руйнації попередніх структур свідомості людина може переживати небуття, ніщо, пустотність, порожнечу. Це дуже ретельно описано в буддизмі, в таких його містичних напрямках, як дзен-буддизм і чань-буддизм. Також досконалий опис цього ми зустрічаємо в даосизмі.

Та чи інша річ виникає із зникнення попередніх утворень. Наприклад, брунька зникає, коли розпускається квітка. Квітка зникає з появою плода. «Стан Безсмертя» зникає, коли людина відчуває страх смерті. «Стан Безсмертя» є компенсацією страху смерті.

Кожне наступне утворення є запереченням, небуттям попереднього утворення. Буття і небуття – це моменти становлення. Буття і небуття «Стану Безсмертя» – це моменти становлення в людині особистості.

Отже. Буття – це філософська категорія, що означає: все, що реально існує. Реальність, яка існує об'єктивно, поза і незалежно від свідомості людини – це об'єктивне буття. Реальність як прояв свідомості людини, прояв людського духу – це суб'єктивне буття. У цьому суб'єктивному бутті людського духу є й існування «Стану Безсмертя» при роботі компенсаторних процесів.

Форми буття: буття речей і процесів; буття духовного (ідеального); буття людини; буття соціальне. «Стан Безсмертя» ми відносимо до буття людини, а також до буття духовного (ідеального). Особливо якщо це торкається мистецтва.

Субстанція – це загальна первинна основа всіх речей. Субстанція є сутністю всіх речей. Субстанція нестворювана і незнищувана. Субстанція є причина самої себе й основа всіх змін. Матерія субстанціональна, а свідомість не субстанціональна. Тому «Стан Безсмертя» як певний прояв свідомості є не субстанціональним станом.

Матерія – це філософська категорія для означення об'єктивної реальності, яка дана людині у відчуттях, яку людина намагається пізнати, але при цьому матерія існує незалежно від самої людини. Існувати – значить бути об'єктивною реальністю. Матерія розуміється як сутність, як субстанція, яка лежить в основі єдності усього. Структурність є властивістю матерії. Структурність матерії характеризує її стан з точки зору перервності й неперервності. «Стан Безсмертя» як стан свідомості є певною властивістю високоорганізованої матерії. Високоорганізованою матерією є людський мозок. Отже, «Стан Безсмертя» як стан свідомості є властивістю людського мозку.

Види матерії: речовина і поле. Речовина – все те, що має в основному механічну масу спокою. Поле – це вид матерії, який не має маси спокою.

Рух є спосіб існування матерії. Простір і час є форми існування (буття) матеріальних систем. Простір і час існують об'єктивно і незалежно від свідомості. Простір і час не існують незалежно від матерії. Простір – це форма буття матерії. Простір характеризується протяжністю, структурністю. Простір характеризується співіснуванням і взаємодією елементів в тих чи інших матеріальних системах. Час – це форма буття матерії. Час виявляє тривалість існування матерії, матеріальних об'єктів. Час виявляє послідовність зміни станів у розвитку тих чи інших матеріальних систем. В «Стані Безсмертя» у людини втрачається орієнтація в часі (Забіяко, 2009). Час зупиняється.

Концепції часу. Є дві концепції часу: динамічна і статична. Динамічна концепція часу. Динамічна концепція часу говорить, що є минуле, теперішнє і майбутнє. Існують події лише теперішнього часу. Минулого буття немає. Воно пішло в небуття, залишивши лише відбиток у теперішньому. Майбутніх подій не існує. Є лише їхні передумови. Статична концепція часу. Статична концепція часу говорить, що минуле, теперішнє і майбутнє реально існують одночасно. Не існує поділу на минуле, теперішнє і майбутнє. І динамічна, і статична концепції часу розглядають об'єктивну реальність, певним чином торкаючись суб'єктивного при умові, що людина знаходиться в стані повсякденної свідомості. «Стан Безсмертя» є особливою суб'єктивною реальністю, коли людина знаходиться в трансі певного характеру. Тому тут сприйняття людиною часу є зміненим сприйняттям.

Властивості простору і часу. До загальних властивостей простору і часу відносяться: об'єктивність і незалежність від свідомості людини; їх абсолютність як атрибутів матерії; нерозривний зв'язок простору і часу між собою, а також з рухом матерії. Простір – це протяжність (рядопокладання і співіснування), зв'язність, неперервність. Час – це тривалість, одномірність, асиметричність, незворотність. У суб'єктивній реальності «Стану Безсмертя» людина знаходиться поза простором і часом (Ламонт, 1984). Простір зникає, а час зупиняється. Тут мова йде не про об'єктивні простір і час, а про суб'єктивне сприйняття простору і часу, про психологічні простір і час.

Суб'єктивна онтологія. Свідомість. Свідомість – це властивість високоорганізованої матерії. Свідомість – це вища форма відображення, ідеальний образ матеріального світу. Свідомість є продуктом суспільно-історичного розвитку. Свідомість є регулятором цілеспрямованої діяльності людини з втілення свого ідеалу безпечного майбутнього стану для себе і для інших. Отже, свідомість – це прояв людського духу, який пов'язаний із пізнанням. Тут пізнання робить реальність відомою, робить зміст цієї реальності відомою. При цьому реальність приймає предметно-мовну форму знання. У випадку «Стану Безсмертя» як певного зміненого стану свідомості ми не бачимо повної участі цього стану в пізнавальних процесах. Це пов'язане з тим, що «Стан Безсмертя» – насамперед, компенсаторна реакція.

Свідомість опредметнюється опосередковано у знанні. А от «несвідомий» прояв духу опредметнюється безпосередньо у знанні. Безпосередньо у знанні

опредметнюється і «Стан Безсмертя», тому що це «несвідомий» прояв духу. У нормальному стані у людини компенсація несвідома (Юнг, 1995). А «Стан Безсмертя» пов'язаний з компенсацією як її фактична сутність.

Свідомість є феномен діяльності, а не субстанційності; феномен не субстанційний. Тобто свідомість здійснюється в своїх інтенціях. Більш того свідомість має трансцендентальну спрямованість на зовнішній світ, у всіх своїх інтенціях на цей зовнішній світ. Саме слово «трансцендентальне», а від нього і «трансцендентне» в своїх коренях мають слово «транс» (Пустоваров, 2005, 28). Отже, «Стан Безсмертя» як певний вид трансю входить в коло станів людської свідомості.

Опредметнено-мовні значення є результатом проведення свідомістю своїх інтенцій на зовнішній світ. Тут предметнено-мовні значення набувають онтологічного статусу об'єкта, об'єкта матеріального або ідеального (наприклад, скульптура). Свідомість спрямовує себе на реальний світ в пізнавальному напрямку, тобто пізнавально. Свідомість трансформує цей реальний світ в ідеальний світ. Свідомість зводить натуралістичність реального світу, трансформуючи її в ідеальний світ. Свідомість також зводить психологічні прояви «несвідомого», теж трансформуючи їх в ідеальний світ. Трансформується в ідеальний світ і «Стан Безсмертя» в культурі містицизму та мистецтва, у містика та митця.

Свідомість – це прояв людської суспільної життєдіяльності. Тому свідомість має суспільний характер. Суспільний характер свідомості проявляється у таких формах, як філософія, релігія, наука, мистецтво, мораль. Свідомість опосередкована, теоретична. Тобто свідомість – це і мислення. Мислення не спрямоване на саме себе. Отже мислення – це опосередкована теоретична свідомість, яка спрямована не на саму себе, а на предметний зовнішній світ. Розум – це також теоретична свідомість, яка тотожна тим чи іншим закономірностям, притаманним об'єктивному світу. Але «Стан Безсмертя» є самодостатнім станом, коли потреби в розумінні немає, як і ніякої іншої потреби, а є процес розпаду неправильного розуміння.

Розсуд і здоровий глузд. Розсуд треба розуміти як певне логічне міркування, а здоровий глузд – як певне життєво-практичне міркування. І мислення, і розум, і розсуд, і здоровий глузд – все це вияви свідомості. Але «Стан Безсмертя» також є вияв свідомості, коли розум, розсуд і здоровий глузд не на правильному шляху і мають бути зміненими.

Самосвідомість – це свідомість, у якої пізнавальна активність спрямована на саму себе. Наслідком самосвідомості є те, що людина вирізняється зі світового загалу. Також наслідком самосвідомості є те, що людина може поглянути на себе «ззовні». Завдяки самосвідомості внутрішній світ людини актуалізує екзистенцію, характеристиками якої є трансцендентально-унікальні стани індивіда. «Стан Безсмертя» якраз і відноситься до цих трансцендентально-унікальних станів.

Позасвідомість – це реальність психічного життя людини, що протистоїть свідомості. Позасвідомість існує за межами свідомості. Позасвідомість спонтанно представляється (проявляється) в свідомості. Але позасвідоме може взагалі не проявлятися в свідомості. За І. Кантом, позасвідоме пов'язане з інтуїцією.

Інтуїтивні прозріння в творчому процесі часто супроводжуються переживаннями, схожими зі «Станом Безсмертя».

Свідомість формується під впливом соціального середовища, а позасвідомість дається людині від народження. Імпульси позасвідомості постійно «атакують» свідомість, але розуміння реалій суспільного життя не дають людині можливості втілити ці імпульси в життя. І виникає процес витіснення, як це помітив Зигмунд Фрейд. Імпульси позасвідомого повертаються назад до свого джерела. Але ці імпульси можуть сублімувати. Сублімація – це коли імпульси позасвідомого виражаються символами в формах культури, в її артефактах. Символічне вираження має і «Стан Безсмертя».

Підсвідоме і надсвідоме. У позасвідомому розрізняють підсвідоме і надсвідоме. Підсвідоме – це сновидіння, психічні травми, комплекси. Надсвідоме – це інтуїції зрілої особистості, її творчий процес. Тут людина в творчості розкриває свої глибинні можливості в інтуїціях, які можуть супроводжуватись «Станом Безсмертя».

Позасвідоме – морально амбівалентне, коли вчинок людини проходить поза її свідомістю. Несвідоме – інфантильна свідомість, стан непроявленого в людині, коли людина, оцінюючи себе з морального, ціннісного боку, робить несвідомий вчинок. «Стан Безсмертя» є також інфантильною свідомістю, коли страх смерті не долається свідомою вольовою напругою, а має прояв компенсаторних механізмів подолання проблеми.

Самосвідомість особистості. Самосвідомість особистості – це усвідомлення людиною своєї специфічності, усвідомлення своєї особистісної специфіки. Самосвідомість виражає сутність внутрішньо-глибинного світу особистості.

Особистість у своїй самосвідомості сприймає себе як суспільно значущу цілісність. При цьому людина бачить в собі свою неповторну індивідуальність. Вона сприймає свої прояви як прояви творця самих суспільних відносин. Адже самосвідомість особистості взагалі має вияв лише в процесі суспільних взаємовідносин. Самосвідомість особистості формується відповідно до індивідуально-суспільних ідеалів. При цьому формується як самопізнання людини, включаючи в себе як самооцінку, так і її саморегулювання. Йде також формування емоційно-ціннісного ставлення людини до самої себе. Тут є і емоційно-ціннісне ставлення людини до свого стану, такого як «Стан Безсмертя». Цей стан має спонтанну природу. Тому людина оцінює причини появи в собі «Стану Безсмертя». Вона може розуміти цей стан як щось надприродне. Але вона може розуміти цей стан як прояв певних природних сил людини.

Наукова новизна статті полягає у розкритті у явищах буття подібного у «Стані Безсмертя» митця і містика.

Висновки. Явище подібного митця і містика – це стадія «визрівання» у творчому процесі. Стадія «визрівання» у творчому процесі зводиться до руйнування буття попередніх структур свідомості. Наступна стадія творчого процесу – це стадія «інсайту», де оновлюється буття структур свідомості. Але ця стадія з'являється декілька разів і при «визріванні» не має особливого вирішального значення. Цей інсайт розуміється як «Стан Безсмертя», тому що

супроводжується цим станом. Також цей інсайт торкається значно ширшого, ніж конкретні завдання для творчості.

Суб'єктивний фактор буття проявляється в неповторності особливостей стадії «визрівання», стадії, яка є обов'язковою в творчому процесі.

Список використаних джерел

1. Аверинцев С. С. Мистика. *Новая философская энциклопедия*. В 4 т. Т. 2. Москва : Мысль, 2010. С. 579.
2. Адлер А. *О нервическом характере*. Санкт-Петербург: Университетская книга, 1997. С. 113.
3. Бурно М. Е. *Терапия творческим самовыражением*. Москва: Медицина, 1989. С. 58–210.
4. Валери П. *Об искусстве*. Москва : Искусство, 1976. С. 406.
5. Вудвортс Р. Этапы творческого мышления. *Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления*. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1981. С. 255–257.
6. Гончаренко Н. В. *Гений в искусстве и науке*. Москва : Искусство, 1991. С. 246–247.
7. Гусейнов А. А. Счастье. *Новая философская энциклопедия*. В 4 т. Т. 3. Москва : Мысль, 2010. С. 686.
8. Джемс В. *Многообразие религиозного опыта*. Санкт-Петербург : Андреев и сыновья, 1993. С. 306.
9. Дубровский Д. И. *Проблема идеального*. Москва : Мысль, 1983. С. 85–100.
10. Забияко А. П. Транс. *Энциклопедия эпистемологии и философии науки*. Москва, 2009. С. 999.
11. Ильин Е. П. *Психология творчества, креативности, одарённости*. Санкт-Петербург, 2011. С. 57–127.
12. Кришнамурти Д. Записные книжки. *Мир Кришнамурти*. Москва, 1999. С. 237–299.
13. Кэлвин Х., Гарднер Л. *Теория личности*. Москва: КСП, 1997. С. 145;
14. Ламонт К. *Иллюзия бессмертия*. Москва: Политиздат, 1984. С. 250.
15. Латьенс М. *Жизнь и смерть Кришнамурти*. Москва: КМК, ЛТД, 1993. С. 176.
16. Мурашкин М. Г. *Записи 2000 года*. Дніпропетровськ: СІЧ, 2006. С. 127.
17. Никонов К. Н. Бессмертие *Религиоведение: энциклопедический словарь*. Москва: Академический проспект, 2006. С. 109.
18. Огурцов А. П. Бессмертия. *Новая философская энциклопедия*. В 4т. Т.1. Москва : Мысль, 2010. С. 252.
19. Потенбня А. А. О Доле и сродных с нею существах. *Слово и миф*. Москва : Правда, 1989. С. 472–529.
20. Прохоров А. О., Валиуллина М. Е., Габдреева Г. Ш., Гарифуллина М. М., Менделевич В. Д. *Психология состояний*. Москва: Изд-во «Когито-Центр», 2011. С. 594–623.
21. Пустоваров В. А. Путь судьбы. Дніпропетровськ: Пороги, 2005. С. 28.
22. Ревонсуо А. *Психология сознания*. Санкт-Петербург, Питер, 2013. С. 288–305.

23. Рибо Т. Болезни личности. Опыт исследования творческого воображения. *Психология чувств*. Минск: Харвест, 2002. С. 326.
24. Роменець В. А. Психологія творчості. Київ: Либідь, 2004. С. 168–169.
25. Рыков А. В. *Постмодернизм как «радикальный консерватизм»: проблема художественно-теоретического консерватизма и американская теория современного искусства 1960-1990-х гг.* Санкт-Петербург, Алетейя, 2007. С. 148.
26. Третьяков А. В. Танатология. *Религиоведение: энциклопедический словарь*. Москва: Академич. проспект, 2006. С. 1032.
27. *Українська народна обрядова поезія / упоряд. К. Г. Борисенко*. Київ: Школа, 2006. 272 с.
28. Элиаде М. *История веры и религиозных идей: от Гаутамы Будды до триумфа христианства*. Москва: Академич. проспект, 2009. С. 75.
29. Юнг К. *Психологические типы*. Санкт-Петербург, Ювента; Москва: Прогресс. Универс, 1995. С. 532.
30. Ясперс К. *Общая психопатология*. Москва: Практика, 1997. С. 152.
31. James W. *The varieties of religious experience*. New York: Longman, Green, 1902. P. 389.

References

1. Averintsev, S. (2010). *Mistika [Mysticism] Novaya filosofskaya entsiklopediya*. In vols 4. Vol. 2. Moscow: Mysl'.
2. Adler, A. (1997). *O nervicheskom kharaktere [On the nervous character]*. St. Petersburg: Universitetskaya kniga.
3. Burno, M. (1989). *Terapiya tvorcheskim samovyrazheniem [Therapy through creative self-expression]*. Moscow: Meditsina.
4. Borysenko, K. (2006). *Ukrainska narodna obriadova poeziia [Ukrainian folk ritual poetry]*. Kyiv: Shkola.
5. Dubrovskiy, D. (1983). *Problema ideal'nogo [The problem of the ideal]*. Moscow: Mysl'.
6. Dzheims, V. (1993). *Mnogoobrazie religioznogo opyta [Variety of Religious Experience]*. St. Petersburg: Andreev i synovya.
7. Goncharenko, N. (1991). *Genii v iskusstve i nauke [Geniuses in art and science]*. Moscow: Iskusstvo.
8. Guseinov, A. (2010). *Schast'e [Happiness]*. *Novaya filosofskaya entsiklopediya*. In 4 vols. vol. 3. Moscow: Mysl'.
9. Eliade, M. (2009). *Istoriya very i religioznykh idei: Ot Gautamy Buddy do triumfa khristianstva [The history of faith and religious ideas: from Gautama Buddha to the triumph of Christianity]*. Moscow: Akademicheskii Prospekt.
10. Il'in, E. (2011). *Psikhologiya tvorchestva, kreativnosti, odarennosti [Psychology of art, creativity, talent]* St. Petersburg: Piter.
11. James, W. (1902). *The varieties of religious experience*. New York: Longman, Green.
12. Krishnamurti, D. (1999). *Zapisnye knizhki [Notebooks]*. *Mir Krishnamurti*, pp. 237–299.

13. Kelvin, Kh., Gardner L. (1997). *Teoriya lichnosti* [Personality theory]. Moscow: KSP.
14. Lamont, K. (1984). *Illyuziya bessmertiya* [Illusion of immortality]. Moscow: Politizdat.
15. Lat'ens, M. (1993). *Zhizn' i smert' Krishnamurti* [Krishnamurti: Life and Death]. Moscow: KMK, LTD.
16. Murashkin, M. (2006). *Zapisi 2000 goda* [2000 Records]. Dnipropetrovsk: SICH.
17. Nikonov, K. (2006). Bessmertie [Immortality]. *Religiovedenie: Entsiklopedicheskii slovar'*, p. 109.
18. Ogurtsov, A. (2010). Bessmertie [Immortality]. *Novaya filosofskaya entsiklopediya*. In 4 vols. vol. 1. Moscow: Mysl'.
19. Potebnya, A. (1989). O Dole i srodnykh s neyu sushchestvakh [On Destiny and related beings]. *Slovo i mif*, pp. 472–529.
20. Prokhorov, A., Valiullina, M., Gabdreeva, G., Garifullina, M., and Mendeleovich, V. (2011). *Psikhologiya sostoyanii* [Psychology of states]. Moscow: Kogito-Tsentr».
21. Pustovarov, V. (2005). Put' sud'by [The path of fate]. Dnipropetrovsk: Porogi.
22. Revonsuo, A. (2013). *Psikhologiya soznaniya* [Psychology of consciousness]. St. Petersburg: Piter.
23. Ribo, T. (2002). Bolezni lichnosti. Opyt issledovaniya tvorcheskogo voobrazheniya [Diseases of personality. Experience of studying creative imagination]. *Psikhologiya chuvstv*. p. 326.
24. Romanets, V. (2004). *Psikhologiya tvorchosti* [Psychology of creativity]. Kyiv: Lybid.
25. Rykov, A. (2007). *Postmodernizm kak «radikal'nyi konservatizm»: Problema khudozhestvenno-teoreticheskogo konservatizma i amerikanskaya teoriya sovremennogo iskusstva 1960–1990-kh gg* [Postmodernism as “radical conservatism”: The problem of artistic and theoretical conservatism and the American theory of modern art of the 1960–1990s.]. St. Petersburg: Aleteiya.
26. Tretyakov, A. (2006). Tanatologiya [Thanatology]. *Religiovedenie: Entsiklopedicheskii slovar'*. Moscow: Akademicheskii prospekt. p. 1032.
27. Valeri, P. (1976). *Ob iskusstve* [On art]. Moscow: Iskusstvo.
28. Vudvorts, R. (1981). Etapy tvorcheskogo myshleniya [Stages of creative thinking]. *Khrestomatiya po obshchei psikhologii. Psikhologiya myshleniya*. pp. 255–257.
29. Yaspers, K. (1997). *Obshchaya psikhopatologiya* [General psychopathology]. Moscow: Praktika.
30. Yung, K. (1995). *Psikhologicheskie tipy* [Psychological types]. St. Petersburg: Yuventa; Moscow: Izdatelskaya firma «Progress-Univers».
31. Zabiako, A. (2009). Trans [Trans] *Entsiklopediya epistemologii i filosofii nauki*. Moscow: “Kanon” ROOI “Reabilitatsiya”.

УДК 316.77:355.488 (477)

DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.34.2018.156394>

*Парфенюк Ігор Миколайович,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
Київський університет культури,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133,
<https://orcid.org/0000-0001-6203-2356>,
parfeniuk10@gmail.com*

РОЛЬ КУЛЬТУРИ ПІД ЧАС ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ ЗА ДОБИ КОЗАЦТВА

Мета статті – виявити прояви цілеспрямованого інформаційного впливу за доби козацтва на українських землях, з'ясувати значення культурного складника під час інформаційно-психологічної активності. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні загальнонаукових методів логічного та історичного аналізу, що уможливило з'ясування специфіки інформаційного впливу з боку російського самодержавства за доби козацтва та ролі культури у цьому процесі. **Наукова новизна** полягає в доведенні тези про ключову роль культури під час цілеспрямованого інформаційного впливу. **Висновки.** З появою Січі проти поневолювачів розгорнулася військова боротьба, інформаційно-культурний простір захищався не лише за допомогою інформаційного інструментарію, а й силовими засобами. Православ'я як компонент культурного простору суттєво сприяло ідентифікації і національному самоусвідомленню українського народу. Зміцнення культурного простору в цей період на тривалий час створило потужний стратегічний інформаційний захист. Поступова, але все інтенсивніша стратегічна інформаційна війна велася з боку російської влади щодо гетьманської автономії. Російська влада не передбачала жодних автономій та привілейованих територій. Саме тому починається активна боротьба з українською культурою. Суб'єкти інформаційної війни в особі імператорів та їх оточення докладали максимум зусиль для створення єдиного спільного культурного простору шляхом знищення інших культур. Об'єктом цієї стратегічної інформаційної війни стали носії української культури. Інструментарієм впливу були освіта, література, проповіді та виступи духовних осіб, заборонявся та висміювався український культурний продукт.

За доби козацтва широко використовувалися різні способи впливу на свідомість людей з метою отримання певних матеріальних або нематеріальних ресурсів. Російська держава протягом усього часу вела політику щодо українців, яка мала всі ознаки стратегічної інформаційної війни, коли, вносячи зміни в культурний простір об'єкта впливу, суб'єкт агресії досягав змін у свідомості і світобаченні людей. Істотну роль у всіх актах інформаційно-психологічного впливу відігравала культура: завдяки політиці українських гетьманів і тогочасної інтелігенції утверджувалася і розвивалася українська культура, Росія ж цілеспрямовано знищувала український культурний простір

з метою його повної трансформації у російський. Наслідком цих процесів є вразливість культурного простору України перед інформаційною агресією РФ, що потребує подальших наукових досліджень та вироблення механізмів зміцнення та розширення українського культурного простору.

Ключові слова: доба козацтва, Запорізька Січ, культура, інформаційний вплив, інформаційні війни.

Парфенюк Ігорь Николаевич, кандидат наук по социальным коммуникациям, Киевский университет культуры, Киев, Украина

Роль культуры во время информационно-психологического воздействия в эпоху казачества

Цель статьи – выявить проявления целенаправленного информационного воздействия в эпоху казачества на украинских землях, выяснить значение культурного компонента при информационно-психологической активности. **Методология исследования** основана на использовании общенаучных методов логического и исторического анализа, что позволило выяснить специфику информационного воздействия со стороны российского самодержавия в эпоху казачества и роли культуры в этом процессе. **Научная новизна** заключается в доказательстве тезиса о ключевой роли культуры во время целенаправленного информационного воздействия. **Выводы.** С появлением Сечи против гнобителей развернулась военная борьба, информационно-культурное пространство защищалось не только с помощью информационного инструментария, но и силовыми средствами. Православие как компонент культурного пространства существенно способствовало идентификации и национальному самосознанию украинского народа. Укрепление культурного пространства в этот период на длительное время создало мощную стратегическую информационную защиту. Постепенно, но все интенсивнее стратегическая информационная война велась со стороны российских властей по гетманской автономии. Российская власть не предусматривала никаких автономий и привилегированных территорий. Именно поэтому начинается активная борьба с украинской культурой. Субъекты информационной войны в лице императоров и их окружения прилагали максимум усилий для создания единого общего культурного пространства путем уничтожения других культур. Объектом этой стратегической информационной войны стали носители украинской культуры. Инструментарием воздействия были образование, литература, проповеди и выступления духовных лиц, запрещался и высмеивался украинский культурный продукт.

В эпоху казачества широко использовались различные способы воздействия на сознание людей с целью получения определенных материальных или нематериальных ресурсов. Российское государство на протяжении всего времени вело политику по отношению к украинцам, которая имела все признаки стратегической информационной войны, когда, внося изменения в культурное пространство объекта воздействия, субъект агрессии достигал изменений в сознании и мировоззрении людей. Существенную роль во всех актах информационно-психологического воздействия играла культура: благодаря политике украинских гетьманов и тогдашней интеллигенции утверждалась

и развивалась украинская культура, Россия же целенаправленно уничтожала украинское культурное пространство с целью его полной трансформации в русское культурное наследие. Следствием этих процессов является уязвимость культурного пространства Украины перед информационной агрессией РФ, что требует дальнейших научных исследований и выработки механизмов укрепления и расширения украинского культурного пространства.

Ключевые слова: эпоха казачества, Запорожская Сечь, культура, информационное воздействие, информационные войны.

Parfeniuk Ihor, Candidate of Sciences in Social Communications, Kyiv University of Culture, Kyiv, Ukraine

The role of culture during the informational and psychological influence during the Cossacks era

The purpose of the article is to identify the demonstration of a targeted information influence during the Cossacks time on Ukrainian lands, to find out the cultural component's significance while informational and psychological activity. **The methodology of the research** is based on the use of general scientific methods of logical and historical analysis, which made it possible to study out the specifics of the Russian autocracy's informational influence during the Cossacks era and specifies the role of culture in this process. **Scientific novelty** consists in the proving the thesis about the culture key role while the targeted information influence. **Conclusions.** With the appearance of the Zaporozhian Sich there started a military campaign against enslavers, the information and cultural space was protected not only through information tools, but also by means of force. Orthodoxy as a component of the cultural space significantly contributed to the identification and national self-awareness of the Ukrainian people. The strengthening of the cultural space during this period created a long-lasting and powerful strategic information protection. Step-by-step, but more and more intense strategic information warfare was carried out by the Russian authorities in regard to the Hetman autonomy. The Russian authorities did not foresee any autonomy or privileged territories; this resulted in the active struggle against Ukrainian culture. The information war subjects in the person of the emperors and their entourage made every effort to create a single common cultural space by destroying other cultures. The object of this strategic information war became the Ukrainian culture carriers. The instrument of influence was education, literature, sermons and performances of religious people, banned and ridiculed Ukrainian cultural product.

During the Cossacks era there were widely used various ways of influencing upon people's consciousness for obtaining certain material or intangible resources. Throughout the entire time in relation to the Ukrainians, the Russian state pursued a policy that had all the hallmarks of a strategic information war, when, by making changes to the cultural space of the target of influence, the subject of the aggression achieved changes in people's minds and worldviews. Culture played a significant role in all acts of informational and psychological influence: thanks to the policy of the Ukrainian hetmans and the intelligentsia of that time, Ukrainian culture was establishing and developing, while Russia was deliberately destroying the Ukrainian

cultural space in order to completely transform it into the Russian one. The consequence of these processes is the vulnerability of the Ukrainian cultural space to the information aggression of the Russian Federation, which requires further research and development of mechanisms for strengthening and expanding the Ukrainian cultural space.

Key words: the Cossacks Era, Zaporozhian Sich, culture, information influence, information wars.

Вступ. Однією з істотних причин успішності гібридної агресії Росії в Криму і на Донбасі була підтримка окупанта значною частиною місцевого населення. Це викликано тим, що пропагандистські гасла і заклики росіян не суперечили настроям населення, цінностям та специфіці культурного простору цих регіонів. Сьогодні залишається фактом неоднорідність культурного простору України, що стало наслідком довготривалих стратегічних інформаційних війн, історія яких набагато давніша, ніж прийнято вважати.

Актуальність наукової праці в тому, що сьогодні історія інформаційних війн на українських землях залишається маловивченою, зокрема за доби козацтва. Особливої уваги потребує культурний складник інформаційно-психологічного впливу, оскільки його роль в процесі інформаційної агресії малодосліджена. Інформаційні війни, як і будь-які війни взагалі, мають єдину кінцеву мету – отримання певних матеріальних або нематеріальних ресурсів. Однак, їх специфіка в тому, щоб здобути бажане без фізичного знищення, коли об'єкт агресії та його оточення визнають право агресора на використання чи привласнення ресурсів, які йому не належать. Щоб досягти такої мети, суб'єкт інформаційної агресії застосовує засоби впливу на психіку людей, їх індивідуальну та суспільну свідомість, а результатом є внесення змін в усталений соціальний договір на користь нападника. Під час інформаційних війн задіяні всі сфери суспільного життя, проте ключову роль у них відіграє культура.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Серед зарубіжних дослідників інформаційних війн варто зазначити М. Лібікі, Р. Моландера, Е. Ріддайра, Д. Ронфельда, І. Панаріна, В. Прокоф'єва, С. Расторгуєва, Д. Фролова тощо. Українські науковці, які працюють над цією темою – Г. Почепцов, Л. Леонтєва, В. Горбулін, Я. Жарков, М. Онищук, О. Саєнко, С. Степаниця та ін. Інформаційна війна розглядається ними з точки зору різних теоретичних і прикладних наук без урахування культурологічного бачення цього явища.

Мета статті – виявити прояви цілеспрямованого інформаційного впливу за доби козацтва на українських землях, з'ясувати значення культурного складника під час інформаційно-психологічної активності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реакцією на національний, релігійний, феодално-кріпосницький гніт стало утворення Запорізької Січі – військово-адміністративної та суспільно-політичної організації козацтва. Козаки стають справжньою силою й протидією проти феодалного поневолення. Крім інформаційної боротьби, що велася патріотичними заможними людьми, а також православною спільнотою, з появою Січі проти поневолювачів розгорнулася

військова боротьба, інформаційно-культурний простір тепер захищався не лише за допомогою інформаційного інструментарію, а й силовими засобами.

При козацьких загонах постійно перебували військові священики, які присягнули на вірність Запорозькому Кошу, знали Святе Письмо, володіли українською мовою та були не одруженими. На Січі було 44 церкви. Запорожці вшановували певних святих, а також церковні свята. У військовий похід брали священиків та похідну церкву. Церква займалася патріотичним вихованням – пропагувалися героїчні вчинки, прославлялися видатні козаки і гетьмани (навіть на іконах зображуються постаті гетьманів, старшин, козаків). Велику роль відігравали священики в битвах. Вони проводили освячення перед битвами, молебні перед і після битв (Топальський, 2008, с. 194).

Важливим компонентом культурного простору, який формувався на українських землях, було православ'я. Як антипод католицизму польських поневолювачів, воно відіграло велику роль в ідентифікації та національному самоусвідомленні українського народу.

Запорізька Січ захищала інтереси шкіл усієї української території (а не лише на Січі), боролася за збереження національного характеру школи, навчання в козацьких школах здійснювалося староукраїнською мовою. В освітній роботі того часу прослідковувалися такі тенденції (Антоневич, 2007, с. 102–103):

1) навчально-виховна робота була спрямована на підтримання життєвого, військового та культурного рівня Січі;

2) дітям прищеплювалося почуття патріотизму, хоробрості, працьовитості й любові до рідної землі, вони вивчали думи, козацькі патріотичні пісні. Кобзарі виконували для дітей похідні та ліричні пісні, думи про подвиги козаків та гетьманів;

3) значна увага приділялася естетичному вихованню: дітей вчили малювати, грати на музичних інструментах. Старі козаки розповідали повчальні історії.

Так, культурний простір на території України, в процесі розвитку, здобув нові національні цінності, зокрема, прагнення до волі, необхідність фізичного та духовного самовдосконалення для захисту Батьківщини й віри, готовність до самопожертви тощо.

Значного розвитку український культурний простір досяг у часи Хмельниччини. З ім'ям Богдана Хмельницького пов'язано культурне піднесення на території України. Поширюється писемність серед усіх верств суспільства, збільшується кількість «козацьких малярів» – іконописців, живописців, портретистів. Храми і монастирі, крім культових функцій, виконували ще й світські. Там проводилися збори й громадські свята. Часто при них діяли братства, що мали школи, друкарні, госпіталі. На стінах храмів нерідко фіксувалися найвизначніші події місцевого життя. Гетьман продовжував будувати православні храми, жертвував кошти на їх утримання, брав під свій захист церковні споруди і їх служителів. Також Хмельницький взяв під свій захист відомих у сусідніх краях українських співаків і музикантів (Пилипенко, 1995, с. 12–19). Інформаційно-культурний простір на українських землях потрапляє під контроль гетьманської влади. Це дозволяє йому зміцнитися.

У цей період для населення головним ідентифікатором є вже не тільки релігія, а й мова, звичаї, побут.

У другій половині XVII ст. була сформована система освіти на українських землях. Київська колегія стає академією. З'являється вищий навчальний заклад – Чернігівський колегіум. Частина молоді здобуває освіту в римо-католицьких закладах Речі Посполитої. Над вищими православними закладами встановлюється гетьманський патронат (Шевчук, 2007, с. 52–53).

У другій половині XVII–XVIII ст. визначилися основні різновиди української військової музики: офіційно-церемоніальна, службово-стройова, сигнально-фанфарна, побутово-розважальна та концертна військова музика. Генеральна військова музика мала велике культурне й суспільне значення в столиці козацько-гетьманської держави – Глухові (Баранівська, 2003, с. 158). Музика як засіб впливу на свідомість відіграла важливу роль в інформаційно-культурному просторі української автономії. Для підняття бойового духу, звеличення гетьманської влади, визначних подій музика підкреслювала відокремленість, самостійність козацької автономії. Саме в XVII ст. на просторах гетьманської держави окреслилася спільнота, яку можна вважати українським народом із власною культурою (Гриценко, 1995, с. 7).

Зміцнення культурного простору в цей період на тривалий час створило потужний стратегічний інформаційний захист. Інформаційний та культурний простори української автономії великою мірою формуються завдяки народній творчості, яка виконує світоглядну, виховну, пізнавальну, ціннісну, інформаційну, людинотворчу, розважальну функції.

В образі козака, за народною творчістю, втілювалися героїчні риси. Козаки мали надприродні здібності: вдовин син у бою «сім полків збив» («Ой мала вдова сина-сокола»), Байда, підвішений на гаку, розправляє з ворогами («У Царгороді на риночку») та ін. (Якиминська, 2005, с. 384).

Молоде покоління росло й виховувалося на переказах і розповідях про героїчні вчинки козаків. Через народну творчість формувалася світогляд, ціннісні, культурні та життєві орієнтири українського народу. У народній творчості відображено образ української жінки-патріотки. У творі «Дума про Марусю Богуславку» героїня, ризикуючи життям, рятує з неволі 700 козаків. Інший приклад – «Пісня про Бондарівну», де дівчина готова краще померти, ніж стати дружиною польського пана (Солдатенко, 2001, с. 53). Особливості національного характеру українських жінок у народній творчості, з одного боку, описувалися, а з іншого, ідеалізуючись, формували культурні цінності. Створені народом інформаційно-культурні продукти впливали на світосприйняття й часто були орієнтиром для дій у тій чи іншій життєвій ситуації.

Український козацький фольклор відображував постійну боротьбу проти турецько-татарського, польського й московського поневолення, що віддзеркалювалося в козацьких чутках, поголошках, піснях-хроніках, оповідях-спогадах, легендах, переказах, думах (Гончаренко, 2008, с. 55). У підростаючого покоління завдяки народній творчості формувалося ставлення до потенційних ворогів, здобувалося розуміння справедливості й неправди, шляхетності й безчинства.

У козацьких казках є такі мотиви: право на свободу вибору («Як козак з царем обідав»), козацьких звичаїв, побратимства («Про Марусю – козацьку дочку», «Казка про Запорожця»), поваги до старших («Батько й три сини»), ставлення козака до родини («Казка про Запорожця», «Як запорожці висватали наймита»), переваг моральних та фізичних якостей над чужоземцями («Подвиги Семена Палія» «Як запорожці пішли із Січі до турка»), про моральні цінності козаків («Чоловік болтанський, богатир бусурманський»), мотив соціальної нерівності («Цар і Палій», «Нещасний Данило»), переваги козацького духу над смертю («Козаки і Смерть») та ін. (Гончаренко, 2008, с. 84–85).

Згідно з переказами козаками ставали найсильніші чоловіки, що виступали тільки проти царського війська і панів, а жорстокий отаман-характерник використовував свою силу для підтримання порядку, а не розбою. У народній творчості прослідковуються також деякі суперечності між хліборобським стилем життя і козацьким: селяни звинувачували козаків у небажанні займатися землеробством, козаки ж вважали працю хлібороба менш престижною (Якиминська, 2005, с. 383). Але такі суперечності не заважали козакам поважати хліборобську працю, а селянам цінувати козацьку справу. І, хоч деяке інформаційне протиборство між вищезазначеними способами життя в народній творчості мало місце, воно мало неантагоністичний характер, а з установами гетьманської влади все більше слабшало.

Серед широких верств українського народу, зокрема селянства, часто побутували народні картини типу «Козак Мамай». Поміщицькі будинки прикрашали гетьманські та старшинські портрети (Бушак, 2002, с. 193). Особливий інтер'єр хат, національний одяг, кухня, спосіб життя і ведення господарства було теж невід'ємною частиною українського інформаційно-культурного простору. Велику роль у формуванні й розвитку української культури в ті часи відігравали кобзарі та лірники, які ходили селами і співали думи.

У козацьких думках створено ідеал людини тієї доби. Це захисник рідної землі та віри, якому притаманні мужність, доброзичливість, братерство. Козак виступає народним героєм, який прославився в битвах, для якого святиною є матір, рідна земля, кохана дівчина, дружина, товариство (Юзефчик, 1998, с. 160).

Поступова, але все інтенсивніша стратегічна інформаційна війна велася з боку російської влади щодо гетьманської автономії. Російська імперія не передбачала жодних автономій та привілейованих територій. Саме тому починається активна боротьба з українською культурою. Суб'єкти інформаційної війни в особі імператорів та їх оточення докладали максимум зусиль для створення єдиного спільного культурного простору шляхом знищення інших культур. Об'єктом цієї стратегічної інформаційної війни стали носії української культури. Інструментарієм впливу були освіта, література, проповіді та виступи духовних осіб, заборонявся та висміювався український культурний продукт.

Наприкінці XVIII й до початку XX ст. українські землі перебували в складі Російської та Австро-Угорської імперій. Український інформаційно-культурний простір опинився між двома державами, які вели вигідну для них інформаційну політику, вдавалися до стратегічних інформаційних війн. Найбільшої шкоди українському культурному просторові завдала влада Російської імперії.

У Правобережній Україні після прилучення до Австрії починається занепад національної освіти. Братські школи витісняються василіанськими, які виховували молодь у католицьких традиціях. З іншої частини України здійснюється силоміць переселення освічених і талановитих людей до Росії. Відбувається русифікація освіти (Шевчук, 2007, с. 56–57). Регрес української національної освіти негативно позначається на розвитку національної культури. Якщо в Правобережній Україні найбільше витісняється православ'я, то в Російській імперії переслідується сама приналежність до окремої нації.

Найбільший розвиток культури в складі Російської імперії був досягнутий за часів гетьмана Івана Мазепи, коли дуже щедро фінансувалося будівництво церков, освіта й книгодрукування (Гриценко, 2006, с. 7).

Хоч гетьман мусив поступитися багатьма правами автономії після підписання Коломацьких статей, він намагався докласти максимум зусиль для розвитку української культури.

У Галичині, яка після поділу Польщі опинилася в складі Австрійської монархії як частина «Королівства Галіції та Лодомерії», панівні позиції займали поляки. Тому часто відбувалася боротьба українців із поляками за рівне становище у державі. Віденський уряд толерантно ставився до українства, разом з тим діяв і підтримувався російською владою рух українців-москвофілів, зорієнтований на штучне насадження російської мови та пропаганду єдності з Росією. Також тут функціонувала мережа культурно-просвітницьких інституцій, вільно виходила українська преса, діяло декілька українських гімназій та університетських кафедр. Саме тут друкувалися письменники, заборонені в Російській імперії (Гриценко, 2006, с. 10).

Пропаганда єдності з Росією, спільного коріння братських народів проходила червоною лінією всієї російської інформаційної політики. Силовими засобами викорінювалися будь-які згадки про українців як окрему націю. Підкуп дворянськими титулами й русифікація козацької старшини, русифікація церкви, освітньої сфери сприяли занепаду української культури. Єдиним джерелом підтримки для українського інформаційно-культурного простору на теренах Російської імперії стала селянська народна творчість.

Ліквідація Гетьманщини супроводжувалася русифікацією національної еліти. Українська культура переслідувалася. Церква, що стала частиною російської, перетворилася на елемент державного механізму викорінення української самобутності (Гриценко, 2006, с. 8).

На осередок російської культури було перетворено православну церкву, оскільки в українців вона користувалася великим кредитом довіри. Священики стали агітаторами й провідниками російської інформаційної політики.

Церква в Російській імперії не була відокремлена від держави. У законах імперії було зазначено, що цар – голова церкви, йому на вірність присягали члени Святійшого Синоду. Священослужіння з часом перетворилося на державну службу, а уряд встановив духовенству виплати (Ковальчук, 2007, с. 333).

В імперії було створено потужну систему пропаганди, яка впливала на світогляд людей, формувала цінності та ідеали. Усі інформаційні засоби імперії працювали на створення єдиного інформаційно-культурного простору.

Національна політика Російської імперії полягала в асиміляції, для чого уряд співпрацював з лояльними представниками панівних верств, які інтегрувалися й приймалися до аристократії імперії, ідеологічним обґрунтуванням культурної агресії слугували мотиви просвітництва, захисту одновірців, навернення в істинну віру тощо (Шевчук-Бела, 2009, с. 343). Одним із найсуттєвіших способів русифікації українського культурного простору були самі представники українського народу, що перебували в Петербурзі, активно інтегрувалися в інше культурне середовище, а потім поверталися в Україну з новими культурними здобутками. Так, російський вплив сприймався як свій і не викликав великого роздратування й відторгнення (Литвинова, 2001, с. 46).

Така технологія насадження чужої культури сприяла дієвим результатам. Отримання нових знань стало можливим лише крізь призму російської культури, в той час як українська ігнорувалася. Практично всі міста на території Лівобережної України були російськомовними. На українські землі поширювався, усуваючи український, російський інформаційно-культурний простір, який починали розвивати не лише росіяни, а й етнічні українці.

Політика царської Росії щодо українців була спрямована на використання культурно-історичного потенціалу України, а також реалізацію політико-ідеологічних цілей на українських землях, зокрема проводилася русифікація, ліквідовувалися опозиційні елементи, створювалися високоосвічені, висококваліфіковані кадри, лояльні до влади (Стоян, 1998, с. 89).

Русифікуючи населення, російська влада намагалася знищити українців як націю, перетворити їх на носіїв російської культури. Так, на території України розгорнулася потужна стратегічна інформаційна війна, яка тривала століттями й мала на меті закріпити українські землі в складі імперії й усунути ризик від'єднання їх у майбутньому.

Імперський уряд приділяв велику увагу вихованню патріотизму через російську мову та культуру. Українці не визнавалися самостійним народом, а вважалися малоросійським різновидом росіян (Гриценко, 2006, с. 542–543). Саме тому в імперії віталися бажання долучитися до російської культури, сприяти її розвитку, і, навпаки, ті, хто захищав українську культуру, переслідувалися законами й владою. Українська творча еліта намагалася друкуватися за межами імперії, часто в Правобережній Україні, де було більше можливостей для політичного та культурного розвитку. Видані україномовні книжечки передавалися з рук у руки, переписувалися, україномовні вірші вивчалися й усно переказувалися, що не дозволяло повністю зникнути українському культурному простору.

Наукова новизна полягає в доведенні тези про ключову роль культури під час цілеспрямованого інформаційного впливу.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що за доби козацтва широко використовувалися різні способи впливу на свідомість людей з метою отримання певних матеріальних або нематеріальних ресурсів. Російська держава протягом усього часу вела політику щодо українців, яка мала всі ознаки стратегічної інформаційної війни, коли, вносячи зміни в культурний простір об'єкта впливу, суб'єкт агресії досягав змін у свідомості і світобаченні

людей. Істотну роль в усіх актах інформаційно-психологічного впливу відігравала культура: завдяки політиці українських гетьманів і тогочасної інтелігенції утверджувалася і розвивалася українська культура, Росія ж цілеспрямовано знищувала український культурний простір з метою його повної трансформації у російський. Наслідком цих процесів є вразливість культурного простору України перед інформаційною агресією РФ, що потребує майбутніх наукових досліджень та вироблення механізмів зміцнення й розширення українського культурного простору.

Список використаних джерел

1. Антонець Ю. Духовно-ціннісні та освітньо-виховні ідеали козацької доби в українській культурі. *Науковий часопис*. 2007. Вип. 12 (25). С. 101–109.
2. Баранівська Л. І. Військова музика козацько-гетьманської держави як чинник патріотичного виховання. *Патріотичне і гуманістичне виховання військової інтелігенції: сутність, взаємозв'язок, стан, проблеми*. 2003. С. 155–159.
3. Бушак С. Українські народні картини типу «Козак Мамай» та портрети козацької старшини (типологічні паралелі). *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. 2002. Вип. 11. С. 193–198.
4. Гончаренко О. Художньо-стильові особливості козацьких казок Наддніпрянщини. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. 2008. Вип. 30. С. 82–89.
5. Гончаренко О. М. Проблема героїзації та нівелювання козацьких ватажків в українському фольклорі. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 2. С. 54–63.
6. Гриценко З. І. Академічна культура в національних регіонах Російської імперії в кінці ХІХ – на поч. ХХ ст. (на прикладі діяльності Харківського комерційного училища). *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2006. Вип. 1(3). С. 537–550.
7. Гриценко О., Стріха М. Культурна політика України: короткий історичний огляд. *Культурна політика: методологічні, правові, економічні проблеми*. Київ, 1995. С. 5–26.
8. Ковальчук Т. В. Взаємодія світської та церковної влад в Російській імперії на початку ХХ ст. (за матеріалами єпархій РПЦ). *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* 2007. Вип. 14. С. 331–337.
9. Литвинова Т. Ф. Малоросс в российском культурно-историографическом пространстве второй половины XVIII века. *Днепропетровский историко-археографический сборник*. 2001. Вип. 2. С. 28–64.
10. Пилипенко В. В., Ушаков І. Ю. Гетьман Богдан Хмельницький і українська культура. *Питання історії культури України*. 1995. С. 12–19.
11. Солдатенко Т. Я. Жінки в героїчному козацькому епосі. *Патріотичне виховання української молоді засобами фізичної культури та козацької педагогіки*. 2001. С. 52–58.
12. Стоян Т. А. Університети України в системі вищої освіти Російської імперії в другій половині ХІХ ст. *Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Наукові записки*. 1998. Вип. 4. С. 82–89.

13. Топальський В. Л. Душпастирська діяльність священників в українському козацькому війську XVI–XVIII ст. *Сторінки історії*. Київ, 2008. Вип. 27. С. 193–195.

14. Шевчук В. О. *Українська культура : загальні питання культурно-стилістичні епохи. Освіта. Національна ідея*. Київ : “Знання” України, 2007. 227 с.

15. Шевчук-Бела Я. В. Національна політика Російської імперії щодо Півдня України та «національні меншини» (XVIII–XIX ст.). *Актуальні проблеми політики*. Одеса, 2009. Вип. 36. С. 335–344.

16. Юзефчик О. Художня традиція і духовна пам'ять народу (за мотивами українських дум та козацьких пісень). *Матеріали людинознавчих філософських читань: Людина і гуманістична природа віри*. 1998. Вип. 7. С. 157–167.

17. Якиминська Л. Особливості козацької та селянської ментальності і їх взаємодія. *Вікно в європейську науку : матеріали II Міжнар. наук. семінару “Кайндлівські читання”, Чернівці, 28-29 травня 2005 р.* Чернівці : Прут, 2005. С. 382–386.

References

1. Antonevych, Yu. (2007). Dukhovno-tsinnisni ta osvितno-vykhovni idealy kozatskoi doby v ukrainiskii kulturi [Spiritual values and educational ideals of the Cossack age in Ukrainian culture]. *Naukovyi chasopys*, issue 12(25), pp. 101–109.

2. Baranivska, L.I. (2003). Viiskova muzyka kozatsko-hetmanskoї derzhavy yak chynnyk patriotychnoho vykhovannia [Military music of the Cossack-Hetman state as a factor of the patriotic education]. *Patriotychne i humanistychne vykhovannia viiskovoi intelihentsii: sutnist, vzaiemozviazok, stan, problemy*, pp. 155–159.

3. Bushak, S. (2002). Ukrainski narodni kartyny typu «Kozak Mamai» ta portrety kozatskoi starshyny (typolohichni paraleli) [Ukrainian folk paintings of the “Cossack Mamay” type and portraits of the Cossack elderman (typological parallels)]. *Novi doslidzhennia pamiatok kozatskoi doby v Ukraini*, issue 11, pp. 193–198.

4. Honcharenko, O. (2008). Khudozhno-stylovi osoblyvosti kozatskykh kazok Naddniprianshchyny [Artistic and style features of the Cossack fairy tales of the Upper Dnieper]. *Literatura. Folklor. Problemy poetyky*, issue 30, pp. 82–89.

5. Honcharenko, O.M. (2010). Problema heroizatsii ta niveliuvannia kozatskykh vatazhkiv v ukrainському folklori [The problem of the Cossack leaders' heroization and leveling in Ukrainian folklore]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, no. 2, pp. 54–63.

6. Hrytsenko, Z.I. Akademichna kultura v natsionalnykh rehionakh Rosiiskoi imperii v kintsi XIX – na poch. XX st. (na prykladi diialnosti Kharkivskoho komertsiiinoho uchylyshcha [Academic culture in the national regions of the Russian Empire at the end of the XIX – early XX century (on the example of Kharkiv Commercial School)]. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, issue 1(3), pp. 537–550.

7. Hrytsenko O., Strikha, M. (1995). Kulturna polityka Ukrainy: korotkyi istorychnyi ohliad [Cultural Policy of Ukraine: A Short Historical Review]. *Kulturna polityka: metodolohichni, pravovi, ekonomichni problemy*, pp. 5–26.

8. Kovalchuk, T.V. (2007). Vzaiemodiia svitskoi ta tserkovnoi vlad v Rosiiskii imperii na pochatku XX st. (za materialamy yeparkhii RPTs) [Interaction of secular and ecclesiastical authorities in the Russian Empire at the beginning of the XX century. (according to the materials of the dioceses of the Russian Orthodox Church)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.*, issue 14, pp. 331–337.

9. Lytvynova, T.F. (2001). Maloross v rossiiskom kulturno-ystoryohrafycheskom prostranstve vtoroi polovyny XVIII veka [Maloross in the Russian cultural and historiographical space of the second half of the XVIII century]. *Dnepropetrovskii istoriko-arkheograficheskii sbornik*, issue 2, pp. 28–64.

10. Pylypenko, V.V., Ushakov, I.Iu. (1995). Hetman Bohdan Khmelnytskyi i ukrainska kultura [Hetman Bohdan Khmelnytsky and Ukrainian culture]. *Pytannia istorii kultury Ukrainy*, pp.12–19.

11. Soldatenko, T.Ya. (2001). Zhinky v heroichnomu kozatskomu eposi [Women in the heroic Cossack epoch]. *Patriotychne vykhovannia ukrainskoi molodi zasobamy fizychnoi kultury ta kozatskoi pedahohiky*, pp. 52–58.

12. Stoian, T.A. (1998). Universytety Ukrainy v systemi vyshchoi osvity Rosiiskoi imperii v druhii polovyni XIX st. [Universities of Ukraine in the system of higher education of the Russian Empire in the second half of the XIX century]. *National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Proceedings*, issue 4, pp. 82–89.

13. Shevchuk, V.O. (2007). *Ukrainska kultura : zahalni pytannia kulturno-stylistychni epokhy. Osvita. Natsionalna ideia* [Ukrainian culture: general issues of cultural and stylistic epochs. Education. National idea]. Kyiv: “Znannia” Ukrainy.

14. Shevchuk-Biela, Ya.V. (2009). Natsionalna polityka Rosiiskoi imperii shchodo Pivdnia Ukrainy ta «natsionalni menshyny» (XVIII–XIX st.) [National policy of the Russian Empire towards the South of Ukraine and “national minorities” (XVIII–XIX centuries)]. *Aktualni problemy polityky*, issue 36, pp. 335–344.

15. Topalskyi, V.L. (2008). Dushpastyrska diialnist sviashchenykyv v ukrainskomu kozatskomu viisku XVI–XVIII st. [Pastoral activity of priests in the Ukrainian Cossack army of the XVI–XVIII centuries]. *Storinky istorii*, issue 27, pp.193–195.

16. Yuzefchyk, O. (1998). Khudozhnia tradytsiia i dukhovna pamiat narodu (za motyvamy ukrainskykh dum ta kozatskykh pisen) [Artistic tradition and spiritual memory of the people (based on the motives of Ukrainian dumas and Cossack songs)]. *Materialy liudynoznavchykh filosofskykh chytan: Liudyna i humanistychna pryroda viry*, issue 7, pp. 157–167.

17. Yakymynska, L. (2005). Osoblyvosti kozatskoi ta selianskoi mentalnosti i yikh vzaiemodiia [Features of Cossack and peasant mentality and their interaction]. *Vikno v yevropeisku nauku : materialy II. Mizhnarodnoho naukovooho seminaru “Kaindlivski chytannia”*, Chernivtsi, 28–29 travnia 2005 r. Chernivtsi : Prut, pp. 382–386.

УДК 392.72:316.7

DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.34.2018.153843>

Поплавська Аліна Вячеславівна,
кандидат культурології,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133,
<https://orcid.org/0000-0002-9414-558X>
alinakv91@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ГОСТИННОСТІ

Мета статті – виявити своєрідність форм та способів функціонування інститутів гостинності у різних країнах, зокрема в період до нашої ери і в епоху Середньовіччя. **Методологія дослідження** ґрунтується на аналітичному методі, застосування якого уможливило розкриття особливостей становлення та розвитку інституту гостинності. **Наукова новизна** полягає в тому, що розглянуто в комплексі, у найширшому часовому вимірі та на різних історичних, географічних, культурологічних рівнях етнонаціональну специфіку інституту гостинності від її витоків. **Висновки.** Гостинність як соціокультурний феномен є специфічною моделлю поведінки членів певної етнічної спільноти на основі системи діючих у ній звичаїв і ритуалів, норм моралі і права. Кожен етнос створює систему переваг, котрі вкорінюються у побут, обумовлюючи певні стандарти утилітарної поведінки. Етнонаціональні особливості інституту гостинності та його функціонування зумовлені неоднаковим рівнем розвитку соціальної культури в різних регіонах, світу та впливом місцевих звичаїв, обрядів, смаків та уподобань.

Ключові слова: культура; гостинність; культура гостинності; соціальна культура; соціокультурний феномен.

Поплавская Алина Вячеславовна, кандидат культурологии, Киевский национальный университет культуры и искусств, ул. Е. Коновальца, 36, Киев, Украина

Особенности становления и развития института гостеприимства

Цель статьи – выявить своеобразие форм и способов функционирования институтов гостеприимства в разных странах, в частности в период до нашей эры и в эпоху Средневековья. **Методология исследования** основана на аналитическом методе, применение которого позволило раскрыть особенности становления и развития института гостеприимства. **Научная новизна** заключается в том, что рассмотрено в комплексе, в самом широком временном измерении и на разных исторических, географических, культурологических уровнях этнонациональную специфику института гостеприимства от ее истоков. **Выводы.** Гостеприимство как соціокультурный феномен является специфической моделью поведения членов определенной этнической общности на основе системы действующих в ней обычаев и ритуалов, норм морали и права. Каждый этнос создает систему

предпочтений, которые укореняются в быт, обуславливая определенные стандарты утилитарного поведения. Этнонациональные особенности института гостеприимства и его функционирования обусловлены неодинаковым уровнем развития социальной культуры в различных регионах, мира и влиянием местных обычаев, обрядов, вкусов и предпочтений.

Ключевые слова: культура; гостеприимство; культура гостеприимства; социальная культура; социокультурный феномен.

Poplavska Alina, Candidate of Cultural Studies, Kyiv National University of Culture and Arts, 36, Y. Konovaltsia St., Kyiv, Ukraine

Features of the hospitality institute formation and development

The purpose of the article is to identify the peculiarities of the forms and methods of the hospitality institutions functioning in different countries, in particular, in the B.C. period and in the Middle Ages. **The research methodology** is based on an analytical method, the application of which made it possible to reveal the features of the hospitality institution formation and development. **The scientific novelty** consists in the ethnic and national specificity of the hospitality institute from the origins to the present to have been considered in a complex, the widest time measurement at various historical, geographical, and cultural levels. **Conclusions.** Hospitality as a sociocultural phenomenon is a specific model of behaviour of a certain ethnic community members a based on the system of customs and rituals, norms of morality and law existing in it. Each ethnic group creates a system of preferences that take root in life, forming certain standards of utilitarian behaviour. Ethnic and national features of the hospitality institution and its functioning are caused by an uneven level of social culture development in different regions and the world, as well as by the influence of local customs, rituals, tastes and preferences.

Key words: culture; hospitality; hospitality culture; social culture; sociocultural phenomenon.

Вступ. У сучасних умовах розвитку суспільства дослідження феномена гостинності набуває особливого значення, оскільки гостинність може бути розглянута як вияв гуманізму і, відповідно, здібності суспільства до мирного співіснування, доброзичливого спілкування, міжкультурної комунікації та взаєморозуміння і, насамкінець, як прояв найважливішого культуротворчого чинника цивілізації протягом всього її існування від витоків до майбутнього. Гостинність як соціокультурний феномен зберігає стійкість суспільства і його толерантність до найрізноманітніших людських спільнот. У цьому контексті особливої актуальності набуває потреба з'ясування особливостей становлення та розвитку інституту гостинності, зокрема у період до нашої ери і до епохи Середньовіччя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом вчені виявляють досить сталий інтерес до гостинності як явища суспільного життя. Зокрема, дослідженням питань історії, становлення та розвитку гостинності в Україні займалися Г. Андрущенко, Л. Артюх, М. Будько, Г. Вишнеvsька, Г. Гарбар, В. Русавська й ін. У працях таких вчених як Ю. Бергер, М. Будько, Ю. Ватоліна,

Ж. Дерріда, С. Зенкін, Х. Хіршфельд й інших здійснено аналіз філософсько-антропологічних аспектів гостинності. Розгляду економічних аспектів гостинності присвячені праці дослідників: О. Варипаєв та Л. Варипаєва, Ф. Котлер, І. Мініч, Ю. Опанащук, Д. Уокер, А. Федулін й ін. Специфіка гостинності в різних народів на певних етапах їхньої історичної еволюції висвітлена П. Алеппським, А. Гамзатовою, С. Герберштейном, М. Конаковим, Г. Котошихіним, В. Примою й ін. Однак, при всій науковій важливості результатів згаданих досліджень в українській культурології не виявлено своєрідність форм та способів функціонування інститутів гостинності в різних країнах у різні історичні періоди розвитку людства, зокрема у період до нашої ери і до епохи Середньовіччя.

Мета статті – виявити своєрідність форм та способів функціонування інститутів гостинності в різних країнах, зокрема в період до нашої ери і до епохи Середньовіччя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історичний розвиток інституту гостинності як складової і показника рівня соціальної культури суспільства не був рівномірним повсюдно в світі. Цей розвиток відбувався у своєрідних умовах перебігу етнонаціональних процесів, що позначилось на формуванні інституту гостинності. Своєрідність форм та способів функціонування інститутів гостинності в різних країнах зумовлена саме тим, що вони формувалися під впливом місцевих звичаїв, традицій, смаків та уподобань. Цим пояснюються відмінності в рівні цивілізаційного розвитку в різних країнах світу загалом та культури гостинності, зокрема місцеві, регіональні його особливості та особливості його формування в інших культурах, вплив комунікативного досвіду на становлення та розвиток самої гостинності в контексті соціальної культури.

В епоху Середньовіччя регулярні морські контакти вже міцно пов'язували народи Індійського й Тихого океанів від Мозамбіку і Мадагаскару до Кореї та Японії. Таким чином, варто констатувати той факт, що ойкумена Старого Світу представляла собою реальну, засновану на регулярних економічних, політичних й культурних зв'язках поліцентричну єдність. При всій самодостатності окремих цивілізаційних світів, усі вони так або інакше, прямо чи опосередковано взаємодіяли між собою. Основними магістралями взаємодії були два шляхи: трансевразійський Великий Шовковий шлях із його розгалуженнями через Русь у західнохристиянський світ і через Єгипет у Північну Африку (до Західного Судану) та океанічний – від Басри, Суєца, Могадишо і Занзібара через Індію, Цейлон і Малаккську затоку до портів Китаю, Кореї, Японії (Павленко, 2002, с. 539). Реальність не тільки існування, але й функціонування взаємозв'язку обох цих трас міжцивілізаційної взаємодії підтверджуються подорожуваннями Марко Поло. Цей венеціанський купець пройшов усю Азію на схід караванним шляхом, а повернувся додому на захід морем з Китаю в обхід Індії. Він був першим європейцем, який повідомив про Китай, Японію, Занзібар і Мадагаскар. Але це вже дещо інша історія – історія проникнення європейців та їх культури на Схід, зокрема й насамперед – до Китаю.

Двадцять чотири роки тривала його подорож до Азії. Перебуваючи в Пекіні, він удостоївся прийому тогочасного правителя Китаю Хубілая (1214–1294) і сподобився його довіри. Він об'їздив весь Китай і повернувся, щоб розповісти

про звичаї його мешканців. Після 17 років перебування при дворі Хубілай-хана Марко Поло взимку 1295 р. повернувся до Венеції. Через рік він опублікував історію своєї подорожі, відому тоді під назвою «Описання Світу, або подорож Марко Поло» («The Description of the World or The Travels of Marco Polo») (Дубровская, 2000, с. 27). Ставлення до іноземців було настільки терпимим, що гостям не тільки дозволяли проповідувати, торгувати і подорожувати, але й служити в Китаї. Зокрема Марко Поло, вже тоді знаменитий венеціанський мандрівник, який пробув на Сході 17 років і який написав про Китай та інших відвіданих ним країнах дуже серйозну і розумну за тим масштабом книгу, був при великому ханові Хубілаї не більше, не менше як помічником голови військової ради. Взимку 1266 р. перед поверненням на батьківщину брати Марко Поло отримали від Хубілая золоту пайзу для безперешкодного повернення додому. Натомість Поло мав передати Папі Римському послання з великим проханням надіслати святого масла з гробниці Ісуса Христа в Єрусалимі та проповідників християнства.

З поверненням у 1295 р. на батьківщину мандрівник із задоволенням констатував пристойне облаштування римських постійних дворів, в яких «і королю зупинитися не соромно» (Воронкова, 2001, с. 72). Римські шляхи були забезпечені необхідною для подорожей інфраструктурою. Найелементарнішими при дорозі були встановлені на певній дистанції лави для перепочинку й навіси для укриття від дощу для всіх подорожніх. Первісне призначення шляхів у Римі було військовим. Проте на зміцнення Римської імперії все більше впливала активність пересування людей на дорогах: військових, державних службовців, торговців й ін. Тому передовсім власники рекреаційних закладів мали задовольняти потреби військових і державних службовців.

За обов'язковими правилами римського імператора Октавіана Августа, які були встановлені ще в I ст. н.е., розташування заїжджих дворів мало бути обіч великих шляхів, детермінуючись суспільними потребами й у відповідності зі швидкістю пересування. Для обслуговування державних кур'єрів поштові станції розташовувались на дистанції в середньому 6–15 сучасних європейських миль з метою забезпечення коням – головному транспортному засобові того часу – належного відпочинку. Таверни й заїжджі двори планувалося будувати на відстані одного денного пересування на коні. Ця система показала себе досить міцною. За відомостями Марко Поло, у XIII ст. у цілому в Європі нараховувалось майже 10 тис. подібних рекреаційних осередків для подорожніх, яким пропонувався стандартний сервіс: їжа й нічліг. Щоправда, нерідко господарями пропонувався лише корм для коней, про власне ж харчування подорожній мав дбати особисто. Марко Поло був учасником подорожей по Великому шовковому шляху. Останній був грандіозним торговим маршрутом, який поєднав Схід та Захід. Його довжина становила 12 тисяч км.

Назву «Великий шовковий шлях» пов'язують з дорогоцінним на той період для західних країн товаром – китайським шовком. У кінці II ст. до н.е. цінний китайський шовк об'єднав інтереси двох світів – Заходу та Сходу – через першу в історії людства трансконтинентальну дорогу. Китайський шовк-сирець, індійська парча й інші тканини, що потрапляли до Ірану в основному сухопутним шляхом, –

опіум, пахощі, дорогоцінні каміння, прянощі – ці предмети розкоші були головними товарами. Проте зводити вагомість Великого шовкового шляху лише до торгівлі китайським шовком було б неправильно. Його значення в історії розвитку світової цивілізації є вагомішим й різноманітнішим, оскільки цим шляхом йшли купецькі каравани не лише з різними західними та східними товарами, але доставлялися й духовні ідеї, релігійні цінності, філософські тлумачення світової картини.

Великим шовковим шляхом є караванна наземна артерія, започаткована в II ст. до н.е. й географічно спрямована з глибинних провінцій Китаю через китайське князівство Турфан та Хорезм у Персії, а з азіатських степів та Кафи до Константинополя й країн Заходу. Шовк як головний товар дав назву головному торговельному шляхові між Сходом й Заходом, але поетична назва – Великий шовковий шлях – стала відомою світові лише в 1870-х рр. завдяки працям видатного німецького історика Центральної та Східної Азії барона Фердинанда фон Ріхтгофена, який ввів цю назву до наукового обігу в опублікованій своїй фундаментальній книзі «Китай: Результати власних мандрювань».

Китайців цікавило скло, яке виготовляли в Римі. Народи ж Сходу вивозили з Китаю не лише шовк (його до початку н.е. навчилися виробляти також у Персії), але й металеві дзеркала, яким приписувались магічні властивості, нефритові фігурки, вишукані ювелірні вироби. Торговельні каравани, крім комерсантів, супроводжували послы, прочани, ченці й вчені. Таким чином, Великий шовковий шлях цілком справедливо було вважати дорогою поширення цивілізації й взаємного впливу культур. Якщо брати до уваги, що сполучення Європи та Азії до I ст. до н.е. закінчувалося кордонами Китаю, оскільки складність проходження гірських систем Азії – Гімалаїв, Гіндукуша, Каракорума, Кунь-Луня, Тянь-Шаня – було надійним укриттям найдавнішої китайської цивілізації допитливого Заходу.

Караванна торгівля потребувала ретельного соціально-побутового обслуговування. Найважливішими осередками його в містах та селищах на всьому торговельному шляху розташовувалися споруди караван-сараїв (етимологічно: з перс. кар(е)ван + перс. серай «палац»). Караван-сараєм називався заїжджий двір, побудований біля торговельних шляхів та у багатолюдних місцевостях на Передньому Сході, Центральній Азії, Закавказзі й ін., призначений для ночівлі та відпочинку торговельних караванів з їх людьми та тваринами, будь-яких мандрівників. Середньовічна Османська імперія мала розгалужену систему караван-сараїв, поширену на північ до Кавказького регіону, на півдні вона досягала Середземномор'я. На заході караван-сараї розташовувалися в Албанії, на сході – в Афганістані.

Ці громадські споруди будувалися у вигляді прямокутного подвір'я з прилеглими приміщеннями в кілька ярусів, призначеними для розміщення подорожніх та короткочасного зберігання їхнього краму. Нерідко приміщення всередині зовсім не мали меблів, оскільки мандрівники постіль, килими та харч для себе й своїх тварин брали з собою. Тварин поміщали в спеціально відведену для них загорожу на подвір'ї. Часто при будівництві караван-сараїв враховувалася можливість розбійного нападу, тому для відбиття його або протистояння

нетривалій облозі використовували міцне каміння для зовнішніх стін караван-сараїв.

У караван-сараях було багато худжр – (худжра – араб. «кімната» – келія, маленька кімната для купців та обслуговуючого персоналу, зберігання товарів та потрібного фуражу і провіанту, невелике приміщення для утримання тварин). У караван-сараях також можна було реалізувати або придбати оптом товар, довідатися про комерційні новини або ринкові ціни. Спеціально найнятим персоналом здійснювався постійний догляд за кіньми та верблюдами, іншими тваринами. Також тут працювали робітники, які допомагали перевантажувати та переупаковувати товари, розпрягати коней та верблюдів. Якісне обслуговування мешканців караван-сараїв здійснювалось, з-поміж іншого, перекладачами, міньялами, ковалями та ветеринарами. Мешканці караван-сараїв могли залишити повідомлення, замовити провідника або придбати карту місцевості, в якій навіть були вказані відстані між поселеннями. Місцеве населення в тих місцях, де проходив Шовковий шлях, ремонтувало дороги, будувало мости, здійснювало патрулювання доріг. Гарно працювали прикордонні митниці.

Діяли тогочасні комерційні компанії, що спеціалізувалися на перевезенні товарів й організації транспортних засобів. Наймані кочівники-скотарі залучалися до супроводження караванів й постачання мандрівників тягловою худобою та провіантом тощо. Цілі родини місцевих жителів заробляли на караванній торгівлі, розвиток якої без участі великої кількості обслуговуючого персоналу був би неможливим.

Великий шовковий шлях у I–III ст. н.е. проходив по території чотирьох могутніх найдавніших імперій: європейській Римській, Парфянській на Близькому та Середньому Сході, Кушанській – на півдні Центральної Азії, в Афганістані та Китайській імперії Хань на Далекому Сході. Хоча між цими імперіями постійно йшла конкуруюча боротьба за контроль над основними ланками торгових шляхів, спільними зусиллями вони все ж таки змогли забезпечити стабільність функціонування караванних маршрутів (Шахматов, 2011, с. 34–35). Ці імперії населяли різні народи. Народи, які мешкали в зоні культурних впливів Римської імперії, своїм корінням сягають початку середньовічних часів. Через відомі пертурбації, спричинені падінням Римської імперії (зокрема Велике переселення народів), на її руїнах залишилась група романських народів (італійців, французів, іспанців, португальців, румунів й ін.), які згодом самі почали будувати свої держави.

У 256 р. до н.е. парфяни започаткували під царюванням Аршакидів власну самостійну державу, котра стала великою імперією – Парфянським царством, до якого входили землі між Євфратом і Індією, Каспійським й Аравійським морями. У 226 р. н.е. унаслідок послаблення династії Аршакидів до влади прийшла перська династія Сасанідів, яка утворила перську нову імперію Сасанідів. Незважаючи на глибокі політичні зміни в новій державі парфяни зуміли зберегти свій привілейований суспільний статус та парфянську самосвідомість. Парфянську імперію населяли індоіранські племена – парфяни, перси, пуштуни, саки, массагети й ін.

Кушанська імперія – стародавня держава у I–III ст. в Індії, виникла в Бактрії, територія якої включала сучасні Афганістан, Таджикистан, Південний Узбекистан та Пакистан до долини річки Ганг. Кушанське царство заснували тохари (кит. юечжі) – індоіранські кочовики. Населення його складають багаточисельні китайські етноси, індійці, італійці, іспанці, греки, перси й ін. Період найвищого культурного розквіту Кушанської імперії припадає на 105–250 рр. н.е.

Китай представляв собою класичну імперію з етнічно різноманітною людністю. Китайці (хань) становили 94% від усієї кількості населення у порівняно невеликій питомій вазі представників інших національностей, з-поміж яких незначна кількість уйгурів, монголів, тибетців, маньчжурів, корейців та група народів, що розмовляє тайською. Китайський етнос сформувався у долині річки Хуанхе на порубіжжі річкового, лісового та степового ландшафтного довкілля. Китайцями заселена в основному Велика Китайська рівнина. Інші ж народи, кількість яких понад 70 млн. населення, мешкають у західних, північних та південних районах Китаю. Гарантом збереження китайського суперетносу завжди була його кількість.

Міжнародна торгівля стає інтенсивнішою. У Китай з Центральної Азії торговці перевозили різні види килимів, яскраві вовняні тканини, дорогі прикраси, лазурит та породистих коней. Китай займався поставками до Європи шовкових тканин, заліза, нікелю, хутра, чаю, паперу, пороху. Індія везла прянощі та пахощі. Через Іран до Риму попадав китайський шовк, де він цінувався на вагу золота. Через Хорезм каравани йшли у Східну Європу. З Китаю Великим шовковим шляхом каравани йшли через Хозарський каганат до Візантії.

Хозари – тюркські племена Хозарського каганату – своєїрідної федерації державних утворень хазарів та булгар, землі яких поширювалися від Китаю до річки Волги. Як вважає більшість істориків, поява Хозарського каганату в період між VIII і IX ст. зумовлена поваленням Тюркського каганату через натиск Китаю. Після того, підкоривши Велику Булгарію, хозари започаткували цілне політичне утворення в південній частині Східної Європи. Столиця Хозарського каганату – місто Ітиль – представляла собою торговий мегаполіс, розташований у низині Волги. Цар Хозарії Йосиф запевняє єврейського вченого та політичного діяча Хасдая ібн Шапрута у листі до нього про помилковість єврейських громад Іспанії, які вважають хозарів нащадками давніх ізраїльтян: хозари є тюркським народом, який сповідує юдаїзм. Арабським істориком і географом аль-Масуді при відвідуванні 854 р. Хозарії відзначена поліконфесійність хозарської держави: «Населення хозарів складається з іудеїв, мусульман, християн та язичників». Аль-Істахрі, арабський географ і мандрівник ще й уточнював: «Євреї складають меншість, магометани й християни – більшість». Хозарський каганат як федеративний союз племен, вважає П. Полевой, був поліетнічним і поліконфесійним утворенням, яке характеризувалося толерантним співіснуванням азовських та волзьких булгар, кавказьких та донських аланів, заволзьких гузів, мадьяр-угорців, слов'ян, русів та багато інших етносів. Термін «хозари» розумівся літописцями та сучасними мандрівниками скоріше як етнонім, який об'єднував собою усіх підданих Хозарського царства, незалежно від їх віросповідання (Полевой, 1879, с. 136–137).

Хазарське царство здійснювало обширну міжнародну торгівлю й одночасно слугувало посередником між Заходом та Сходом.

Хазарські патрулі сприяли збереженню безпеки й недоторканості товарів у випадку загрози озброєного пограбування. На караванних маршрутах у басейні річки Волга й Каспійського моря зусиллями хозарів облаштовувались комфортні караван-сараї як заклади для відпочинку подорожуючих купців і мандрівників, а також поповнення продовольчими запасами та забезпечення кормом худоби. Під прикриттям і покровительством хозарської влади русичі, зокрема, вели жваву торгівлю з арабським Сходом. Свідченням цієї торгівлі може слугувати віднайдення у давньоруських скарбах арабських монет-дирхемів, датованих переважно VIII–IX ст. (Пушкарев, 2006, с. 9–10). У X ст. почалося послаблення Хозарського царства, спричинене внутрішніми негараздами й тяжкою боротьбою з новими азіатськими прибульцями-печенігами. Невдовзі великий князь Святослав піддав хозарське царство військовому розгрому, після якого воно вже не оговталось й в XI ст. припинило своє політичне існування.

Великий шовковий шлях мав важливе прибуткове значення: все, зв'язане з його існуванням, стрімко розвивалося. Так, були побудовані караван-сараї – гостинні транзитні пункти з поштовими і торговими станціями, готелями та складами. Вони надавали послуги в Китаї кожні 30 км. та на шляхах Сибіру та Монголії. Зустрічалися вони, зокрема, у таких містах як Самарканді, Тебризі, Ормузі, Бухарі, Хорезмі, Кашгарі, Отрарі, Турфані, Хотані, Дунь Хуані ін., каравани мали змогу пережити негоду, обігрітися, відпочити.

Попри загальну закономірність процесу становлення й розвитку соціальної культури, який має загальнолюдський, всесвітній характер, перебіг його, географічно-кліматичні особливості впливали на формування гостинності етносу. Так, для пустельних, піщано-буревійних місцевостей найпершою, якщо не провідною, рисою гостинності виступає відоме ще з «біблійних часів» надання санітарно-гігієнічних послуг (ремінісценція якого зберігається в обряді «умивання ніг», а вже потім – пригощання). Натомість, у населення степових і гірських країв першою і найважливішою послугою гостинності утвердилась церемонія пригощання їжею, закарбована в обряді «заклання барана». У народів холодної Півночі найпершою турботою про гостя є обігрів його та ін.

Природне довкілля сприяло формуванню певних психоетнічних й етностетичних світоглядних засад, конкретних стереотипів етнопсихології людини тощо, але відмінності культур виявилися внаслідок різного рівня розвитку соціальної культури, отож і гостинність як явище соціальної культури виявилася на різних рівнях свого історичного розвитку. Подібним чином місцеві, етнічні, а згодом національні звичаї й обряди позначилися на становленні як міжособистісних, так і особистісно-громадських та міждержавних інститутів гостинності. Так, багато культур декларують обов'язковий прийом будь-якого гостя на будь-який строк, для чого передбачалося завжди тримати у гостьовому приміщенні відкритим вхід. Термін же гостювання, зазвичай, для гостей визначався різний і з різними наслідками. У германців строк перебування чужинця в будинку господаря обмежувався трьома днями. Стільки ж днів

гостювання чужинця передбачалося у південних слов'ян. Після закінчення цього терміну господар житла або відмовляє гостю у наданні притулку або пропонує йому інший прихисток. За англійськими звичаями, людина, яка довго перебуває у гостях, набувала певних зобов'язань перед господарем.

Різноманітні форми гостинності, адресовані широкому загалові прибульців – від незнайомих і малознайомих людей до родичів і сусідів, – залежать від певної міри цивілізованості різних народів. У деяких племінних групах населення крайньої Півночі донині збереглися спрощено архаїзовані прояви гостинності, зокрема, так званий гостьовий гетеризм, тобто звичай надавати гостю дружину або дочку господаря (Курочкін, «Пришли, Боже, гостя – аби добрий», або світові традиції гостинності). У селищах чукчів господар донедавна мав ставитися привітно до гостя, навіть якщо останній був потенційно небезпечним.

Висновки. Гостинність як соціокультурний феномен є специфічною моделлю поведінки членів певної етнічної спільноти на основі системи діючих у ній звичаїв і ритуалів, норм моралі та права. Кожен етнос, віками виробляючи власні традиції у звичаєвій, обрядовій і повсякденній сферах, створює систему переваг, котрі вкорінюються в побут, обумовлюючи певні стандарти утилітарної поведінки. Етнонаціональні особливості складу інституту гостинності та його функціонування зумовлені неоднаковим рівнем розвитку соціальної культури в різних регіонах, світу та впливом місцевих звичаїв, обрядів, смаків та уподобань.

Список використаних джерел

1. Воронкова Л. П. *История туризма* : учеб. пособ. Москва : НПО «МОДЭК», 2001. 304 с.
2. Дубровская Д. В. *Миссия иезуитов в Китае. Маттео Риччи и другие (1552–1775 гг.)*. Москва : «Крафт+», Институт востоковедения РАН, 2000. 256 с.
3. Курочкін О. В. *Пришли, Боже, гостя – аби добрий», або світові традиції гостинності*. URL: <http://ethnography.org.ua/content/pryshly-bozhe-gostya-aby-dobryu-abo-svitovi-tradyciyi-gostynnosti>. (дата звернення: 4.11.2018).
4. Павленко Ю. В. *История мировой цивилизации : философский анализ*. Київ : Феникс, 2002. 760 с.
5. Полевой П. *Очерки русской истории в памятниках быта*. В 2. т. Т. 1. Санкт-Петербург : Типография В. Денакова, 1879. 177 с.
6. Пушкарев С. *Обзор русской истории*. Минск : Изд-во Белорусского Экзархата, 2006. 406 с.
7. Шахматов А. А. *Корсунская легенда о крещении Владимира*. изд. 2-е. Москва : Либроком, 2011. 128 с.

References

1. Voronkova, L.P. (2001). *Istoriya turizma : uchebnoe posobie* [History of Tourism: a textbook]. Moscow: NPO «MODEK».
2. Dubrovskaya, D.V. (2000). *Myssiya yezuytov v Kytai. Matteo Rychchy y druhye (1552–1775 hh.)* [Jesuit Mission in China. Matteo Ricci and others (1552–1775)]. Moscow: “Kraft+”, Ynstytut vostokovedenyia RAN.

3. Kurochkin, O.V. (2014). *“Pryshly, Bozhe, hostia – aby dobryi”, abo svitovi tradytsii hostynnosti* [“Come, God, the guest – if good,” or the world traditions of hospitality], [online] Available at: <<http://ethnography.org.ua/content/pryshly-bozhe-gostya-aby-dobryy-abo-svitovi-tradyciyi-gostynnosti>> [Accessed 11 October 2018].

4. Pavlenko, Yu.V. (2002). *Ystoryia myrovoi tsyvylyzatsyy : Fylosofskyi analiz* [The history of world civilization: philosophical analysis]. Kyiv: Fenyks.

5. Polevoi, P. (1879). *Ocherki russkoi istorii v pamyatnikakh byta*. V 2 t. T. 1. [Sketches of Russian history in the monuments of life. In vols 2. vol. 1]. St. Petersburg: Tipohrafiya V. Denakova.

6. Pushkarev, S. (2006). *Obzor russkoi ystoryy* [Overview of Russian history]. Mynsk: Yzd-vo Belorusskoho Эkzarkhata.

7. Shakhmatov, A.A. (2011). *Korsunskaiia lehenda o kreshchenyy Vladymyra* [Korsunskaya legend about the baptism of Vladimir]. Moskva: Lybrom.

© Поплавська А.В., 2018

Стаття надійшла до редакції: 12.09.2018

УДК 008+004

DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.34.2018.153844>

Трач Юлія Василівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133
<https://orcid.org/0000-0003-2963-0500>
0411@ukr.net

«ТЕХНОПОЛІЯ» НЕЙЛА ПОСТМАНА ЯК КОНЦЕПЦІЯ ПРО ЗІТКНЕННЯ КУЛЬТУРИ І ТЕХНОЛОГІЙ

Мета статті – проаналізувати концепцію Н. Постмана про зіткнення культури і технологій. **Методологія дослідження** передбачає застосування системно-структурного методу, що ґрунтується на забезпеченні комплексності предмета дослідження. **Новизна** полягає в з’ясуванні головних положень концепції Н. Постмана про зіткнення культури і технологій, виявленні її специфіки у загальному контексті наявних культурологічних теорій розвитку техніки. Відзначено, що Нейл Постман – один із значущих послідовників М. Маклюєна у сфері вивчення медіа. Він поєднав ідеї свого попередника із положеннями загальної семантики про знаки, наративи, дискурси, сформувавши тим самим свою концепцію публічної сфери суспільства. Н. Постман запропонував свою концепцію типів культур суспільства, яка ґрунтується на ролі технологій у підтримці її цінностей: культури, що використовують інструменти; технократії і технополії. На думку Н. Постманом, технологія може виступати в якості середовища для культури, яке впливає на неї як інтегруюче, так і дезінтегруюче, при цьому «технополія» вирізняється тим, що при такому устрої

суспільства альтернатив технології не існує. Технополія – це стан культури, що вимагає формування нового суспільного устрою, і неминуче призводить до швидкого занепаду того, що було пов'язано з традиційними уявленнями. Н. Постман у своїх працях прагнув привернути увагу до змін, зокрема до того, що нові технології рідко вирішують нагальні проблеми, а навпаки, радше створюють їх. **Висновки.** Н. Постман досить критично налаштований до сучасного телебачення, яке нівелює цінності Просвітництва, проте Н. Постмана в жодному разі не можна вважати «ворогом техніки» або «культурним песимістом», за це йому часто дорікають. На його переконання, нові технології нічого не замінюють і не покращують, а здебільшого все змінюють, при цьому рідко вирішують справжні проблеми, навпаки, радше створюють їх. Ідеї Н. Постмана можуть бути екстрапольовані на сучасні медіа, оскільки «технополія» в його розумінні розвивається за рахунок використання технологій в суспільстві.

Ключові слова: інформаційні технології; технократія; технополія; медіа; медіаекологія; Нейл Постман.

Трач Юлія Васильевна, кандидат педагогических наук, доцент, Киевский национальный университет культуры и искусств ул. Е. Коновальца, 36, Киев, Украина

«Технополія» Нейла Постмана как концепция о столкновении культуры и технологий

Цель статьи – проанализировать концепцию Н. Постмана о столкновении культуры и технологий. **Методология исследования** предполагает применение системно-структурного метода, основанного на обеспечении комплексности предмета исследования. **Новизна** заключается в выяснении основных положений концепции Н. Постмана о столкновении культуры и технологий, выявлении её специфики в общем контексте имеющихся культурологических теорий развития техники. Отмечено, что Нейл Постман – один из значимых последователей М. Маклюэна в области изучения медиа. Он соединил идеи своего предшественника с положениями общей семантики о знаках, нарративы, дискурсы, сформировав тем самым свою концепцию публичной сферы общества. Н. Постман предложил свою концепцию типов культур общества, основаную на роли технологий в поддержке ее ценностей: культуры, использующие инструменты; технократии и технополии. Согласно Н. Постману, технология может выступать в качестве среды для культуры, влияет на нее как интегрирующее, так и дезинтегрирующее, при этом «технополія» отличается тем, что при таком устройстве общества альтернатив технологии не существует. Технополія – это состояние культуры, которое требует формирования нового общественного строя, и неизбежно приводит к быстрому упадку того, что было связано с традиционными представлениями. Н. Постман в своих работах стремился привлечь внимание к изменениям, в частности к тому, что новые технологии редко решают настоящие проблемы, наоборот, скорее создают их. **Выводы.** Н. Постман достаточно критически настроен по отношению к современному ему телевидение, которое размывает ценности Просвещения, однако Н. Постмана ни в коем случае нельзя считать «врагом техники» или «культурным пессимистом», в чем его часто

упрекают. По его убеждению, новые технологии ничего не заменяют и не улучшают, а в основном все меняют, при этом редко решают настоящие проблемы, наоборот, скорее создают их. Идеи Н. Постмана могут быть экстраполированы на современные медиа, поскольку «технополия» в его понимании развивается за счет все большего расширения использования технологий в обществе.

Ключевые слова: информационные технологии; технократия; технополия; медиа; медиаэкология; Нейл Постман.

Trach Yuliia, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, 36, Y. Konovaltsia St, Kyiv, Ukraine

Neil Postman's "technopoly" as a concept of the clash of culture and technology

The purpose of the article is to analyze the concept of N. Postman about the clash of culture and technology. **The research methodology** consisted in the use of the system-structural method, which is based on ensuring the complexity and breadth of the scope of the research subject. **The scientific novelty of the work** lies in elucidating the main postulates of N. Postman's concept of the clash of culture and technology, and revealing its specificity in the general context of the available cultural theories of technological development. It was noted that Neil Postman was one of the important followers of M. McLuhan in the field of media studies. He combined the ideas of his predecessor with the provisions of the general semantics of signs, narratives and discourses, thereby forming his concept of the public sphere of society. N. Postman proposed his concept of the types of cultures of society, based on the role of technology in supporting its values: cultures that use tools; technocracy and technology. According to N. Postman, technology can act as a medium for culture that affects it in both integrating and disintegrating ways, while "technopoly" is characterized by the absence of alternative to technology in the context of this type of social structure. Technopoly is a state of culture that requires the formation of a new social system and inevitably leads to a rapid decline of what was associated with traditional ideas. N. Postman in his works sought to draw attention to changes, in particular to the fact that new technologies rarely solve real problems; on the contrary, they rather create ones. **Conclusions.** N. Postman was quite critical of modern television, which blurs the values of the Enlightenment; however, N. Postman can in no way be considered an "enemy of technology" or "a cultural pessimist", which he was often reproached for. In his opinion, new technologies do not replace or improve anything but basically change everything, creating problems on the way rather than solving them. N. Postman's ideas can be extrapolated to modern media, as technopoly in his understanding is developing due to the extensive use of technology in society.

Key words: information technology; technocracy; technopoly; media; mediaecology; Neil Postman.

Вступ. Соціокультурна динаміка, як процес циклічної зміни і розвитку соціальних і культурних систем, перехід з одного стану в інший під впливом зміни панівної системи цінностей, вже давно вважається одним із найважливіших

предметів дослідження в гуманітарних науках. У різні історичні періоди ті чи інші чинники, що впливають на неї, виходять на перший план, привертаючи увагу вчених. Одним із перших, хто здійснив аналіз ролі інтернету, мобільних та інших інформаційно-комунікаційних технологій у соціокультурній динаміці, був американський соціолог Нейл Постман, один з авторів концепції медіаекології, яка об'єднала дослідників медіа з Канади, США, Європи, Азії, зокрема країни СНД. Н. Постман пройшов шлях від використання терміна «медіа» виключно в переносному значенні до формування концепції медіаекології, скованої на інтеграцію різних компонентів і процесів технічної, соціальної, комунікаційної сфер. На думку Н. Постмана, назва «медіаекологія» звертає увагу на те, що медіа – це ті «технології, через які розвивається культура» – він порівнює медіа з живильним середовищем на чашці Петрі, в якій культурні коди, цінності, уявлення розмножуються подібно до бактерій (Postman, 2000). Згідно з Н. Постманом, медіаекологія – це вивчення медіа як посередників між людиною-суб'єктом і певним об'єктом сприйняття, що випливає з відомої тези М. Маклюєна «медіа – це повідомлення». Медіаекологія вивчає медіасередовища в ролі систем, які саморозвиваються, і викликані ускладненням процесів у сучасну епоху, звідси і твердження про те, що технологічні зміни мають системний, екологічний характер. Ці положення Н. Постман виклав у працях «Зникнення дитинства: переосмислення цінності школи» (1982), «Розважаючи себе до смерті: публічний дискурс в епоху шоу-бізнесу» (1985), «Інформуючи себе до смерті» (1990), «Технополія: капітуляція культури технології» (1992).

Незважаючи на популярність імені автора, його концепція відома фрагментарно і використовується радше для позначення тих чи інших явищ в галузі медіа та масової культури, ніж для їх аналізу. Однак у концепції медіаекології міститься потенціал для аналізу медіа не лише на теоретичному рівні, а й для інтерпретації емпіричних даних. Це актуалізує необхідність чіткого аналізу теорії Н. Постмана, яка надалі дасть можливість розглядати медіа в соціокультурній динаміці з точки зору міждисциплінарного базису дослідження культури.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Проблема глобального поширення техніки та її критика були представлені і розроблені в межах гуманітарної традиції філософії техніки, в працях О. Шпенглера «Людина і техніка» (1931), Л. Мемфорда «Техніка і цивілізація» (1934), «Міф про машину» (1969–1970), Х. Ортеги-і-Гассета «Роздуми про техніку» (1939), М. Хайдеггера «Питання про техніку» (1954), Ж. Еллюля «Техніка» (1954) та ін. Критика техніки як феномена культури характерна і для представників Франкфуртської школи: М. Хоркхаймер і Т. Адорно «Діалектика Просвітництва» (1947), Г. Маркузе «Одномірна людина» (1964), Ю. Хабермас «Техніка і наука як ідеологія» (1968) та ін. Вчені цього напрямку сформулювали теоретико-філософські засади анти-техніцистських поглядів у культурі ХХ ст. Ці праці дуже відомі, оскільки є основою для численних досліджень культури сучасного суспільства, яке зазнає значних змін під впливом технічних нововведень, зокрема інформаційних технологій. Але ще є маловідома концепція Н. Постмана, яка викладена в його праці «Технополія: підпорядкування культури технологією» (1992), в якій він розвиває ідею «технополії» – сучасного

суспільства, тотально детермінованого технологіями. Н. Постман багато в чому продовжував положення, сформовані в межах гуманітарної традиції філософії техніки, роблячи акцент на соціокультурному аналізі медійних технологій. Однак його теорія не знайшла належного висвітлення і застосування при вивченні змін у суспільстві та культурі в епоху інтернет-технологій. Тому **метою даної статті** є з'ясувати головні положення концепції Н. Постмана про зіткнення культури і технологій, виявити її специфіку в загальному контексті наявних культурологічних теорій розвитку техніки. Визначення ролі концепції Н. Постмана в системі наукового знання необхідне для масштабного осмислення історико-культурного процесу ХХ – поч. ХХІ ст., а також сприяння формуванню цілісного уявлення про можливі варіанти розвитку сучасної культурології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нейл Постман – один із значущих послідовників М. Маклюєна у сфері вивчення медіа. Він поєднав ідеї свого попередника із положеннями загальної семантики про знаки, наративи, дискурси, сформувавши тим самим свою концепцію публічної сфери суспільства. Також він розвинув положення М. Маклюєна про роль медіа у змінах інституту освіти, і, як наслідок, у змінах конструювання вікової групи дітей під впливом медіа. Крім того, Н. Постман запропонував свою концепцію типів культур суспільства, яка ґрунтується на ролі технологій у підтримці її цінностей. Розглянемо детальніше його напрацювання, в яких він розмірковує про культурні зміни в епоху високих технологій, наполягаючи на відповідальному поведженні з новими засобами масової інформації і технологіями.

Так, у праці «Технополія: капітуляція культури технології» (Postman, 2000) Н. Постман пропонує класифікувати культури на підставі того, які технології використовуються в суспільстві: культури, що використовують інструменти; технократії і технополії (Postman, 2000). У соціокультурній динаміці західного суспільства ці типи змінюють один одного послідовно, проте Н. Постман не наполягає на універсальності цієї моделі, тобто дає можливість припускати, що в інших суспільствах «технополія» може наступати, минаючи технократію. Третій рівень розвитку суспільства, на думку Н. Постмана, – «технополія», яка виникає під впливом розвитку інформаційних технологій, характеризується порушенням функціонування системи культури (Postman, 2000).

Є три ключові властивості першого, і найбільш раннього, а нині фактично вимираючого «ідеального» виду культури. По-перше, технології в такій культурі слугують двом базовим цілям: «вирішувати специфічні і термінові проблеми в фізичній сфері життя» і «служувати символічному світу мистецтва, політики, міфу, ритуалу і релігії» (Postman, 2000). Це аж ніяк не означає, що ця культура примітивна, – до цього виду можуть належати і досить складні, з великою кількістю різних технологій, культури. По-друге, технології повністю інтегровані всередину самої культури і виступають в ролі її елементів. Виконуючи функцію підтримки символічного світу, ці технології не створюють розподілу всередині картини світу, властивої цій культурі, не порушують трансльованих норм (Postman, 2000). Поверхневий погляд на природу засобів комунікації може викликати до життя судження про те, що інструментальна роль технологій характеризує будь-які медіа в будь-якій культурі. Однак концепція Н. Постмана

покликана зруйнувати це уявлення, показавши, що існують інші конфігурації, які виникають між технологіями і культурами, і більш властиві сучасним суспільствам.

«Технократія», з точки зору Н. Постмана, – це культура, яка значно відрізняється від «культури, що використовує інструменти». Принципова відмінність полягає в тому, що технології відіграють «центральну роль у світі думки цієї культури» (Postman, 2000), таким чином, увесь розвиток культури слугує основою розвитку технології. Висуваючи ідею про існування такого виду культур, Н. Постман фактично стверджує, що технологія не обов'язково є елементом культури, підпорядкованим її загальним системним вимогам. Технологія може виступати в якості середовища для культури, яке впливає на неї як інтегруюче, так і дезінтегруюче. Вплив технології на культуру може зумовлювати те, що «традиції, соціальні норми, міфи, політика, ритуали і релігія змушені боротися за те, щоб бути культурою» (Postman, 2000). Н. Постман стверджує, що цілісна, взаємоінтегрована з технологіями культура, що самопідтримується і самовідтворюється, можлива тільки в якості замкнутої системи, яку дає можливість конструювати усна традиція. Винайдення ж масового друкування, що призвело до масового поширення писемності в Європі, як і інших революційних винаходів, призвело до руйнування закритості системи культури, яка підтримується «акустичним», в термінах М. Маклюєна, типом конструювання реальності (Postman, 2000). «Занепад Європи» (Шпенглер, 2010), таким чином, можна інтерпретувати як боротьбу культури проти технологій. Суспільство, для якого засоби комунікації формують середовище, називається медіасередовищем, на думку Н. Постмана, не може володіти стабільною культурою, в якій картина світу перебуває в незмінності, а цінності, норми, міфи та ін. підтримуються всіма членами суспільства в первозданності (якщо така первозданність можлива в принципі). У «технократії» можливе існування кількох протилежних, конфліктуєчих між собою картин світу, які підтримуються різними соціальними групами.

Однак, «технократія» – не єдиний можливий вид культури, в якому технології не інтегровані всередину культури. «Технополія» – наступний етап розвитку «технократичного» суспільства, яке сягнуло своєї межі, або, як називає її Н. Постман, «тоталітарна технократія». «Технополія» відрізняється тим, що при такому устрої суспільства альтернатив технології не існує. Якщо при «технократії» цінності і норми, які існували раніше в замкнутій системі, вступають в різні конфігурації з технологіями, так що можуть виникнути кілька протилежних картин світу, то при «технополії» зникає різноманіття картин світу. У чомусь це виявляється подібним до попереднього усного етапу розвитку культури, проте лише при поверхневому розгляді. Відсутність альтернативи не означає, що формується єдина, стабільна культура, в якій виражені ті чи інші сформовані цінності, норми та ін. «Технополія» передбачає, що відбувається переосмислення того, що є такі соціальні конструкти, як «релігія, мистецтво, родина, політика, історія, істина, приватність, інтелект» та ін. відповідно до того, що вимагають технології (Postman, 2000). Н. Постман подає «технополію» доволі антиутопічно, кажучи про те, що в ній сама людина виступає в ролі додатка

до технології. Це є певним перебільшенням, утім Н. Постман вбачав свою роль як дослідника медіа в тому, щоб вказати на больові точки, проблеми у впливі медіа на суспільство. Н. Постман має на увазі, що при досягненні заснованої на друкованій технології технократичною культурою граничної стадії свого розвитку відбувається трансформація, пов'язана з переходом до технологій електричних, які повертають епістемологічні принципи усної культури, підпорядковуючи людське життя потребам цілого племені, проте в якості племені постає «сума електронних технологій», які транслюють образи «племені», яке проживає в «глобальному селі».

Н. Постман переконаний, що технополія – це стан культури. «Так само це і стан розуму. Його суть в обоженні технології, а це означає, що культура чекає схвалення від технології, вона черпає задоволення в технології, отримує накази від технології. Усе це вимагає формування нового суспільного устрою, і неминуче призводить до швидкого занепаду того, що було пов'язано з традиційними уявленнями» (Postman, 2000). Технополія виступає ключовим предметом наукових пошуків Н. Постмана. Досліджуючи її на прикладі США, які, з точки зору вченого, є прикладом «молодої технополії» (Postman, 2000), він формулює специфіку ролі сучасних медіа в соціокультурній динаміці, що може бути імпліковано на інші суспільства.

У публічного дискурсу, який виникає в технополії, на думку Н. Постмана, є свої принципові відмінності, головна з яких полягає в тому, що він втрачає свою глибину і складність суджень. Це пояснюється, насамперед, тим, що аудіовізуальні медіа значно відрізняються від формату книжкового повідомлення в своєму впливові на конструювання соціальної реальності.

Читання книжкового тексту формує в індивіда здатність до пропозиціонального мислення, а аудіовізуальні медіа – до репрезентативного (Postman, 1994). Пропозиціональне мислення передбачає здатність мислити абстрактно, наприклад, вибудовувати знаки в лінійні послідовності, де є причинно-наслідкові зв'язки. Репрезентативне мислення передбачає здатність до сприйняття об'єктів без співвіднесення їх з абстракціями, таким чином, індивід відходить від уявлень про причинності та інших наслідків втрати здатності абстрактно мислити. Аудіовізуальні медіа не залишають, таким чином, місця для передання результатів пропозиціонального мислення, що позбавляє публічний дискурс глибини і серйозності. Увесь публічний дискурс незалежно від теми перетворюється на розважальне шоу. Н. Постман розвиває твердження, висловлене Р. Арнхеймом (Арнхейм, 1960), про те, що масова візуалізація мистецтва може розучити людей висловлювати свої думки (Postman, 1994).

У зв'язку з тим, що публічний дискурс незалежно від теми стає розважальним шоу, інтелектуали, вчені та ін. витісняються з публічної сфери фігурами, більш придатними для формату. Інакше кажучи, в технополії публічний дискурс починають формувати ті люди, які в книжкову епоху не змогли б в ньому брати участь, тому що не мали необхідного рівня інтелекту і компетенцій з написання серйозних текстів (Postman, 1985). Це ще більше спрощує дискурс.

Крім цього в технополії зникають деякі культурні конструкти минулих епох, що Н. Постман витончено показує на прикладі конструкту «дитинства»

в публічному дискурсі аудіовізуальних медіа. Спираючись у своєму дослідженні на Ф. Арьеса, який у фундаментальній праці з історії дитинства пише про те, що «відкриття дитинства» відбувається в епоху Відродження, тоді як в Середні століття «дитинства просто не існувало» (Арьес, 1999), Н. Постман поділяє цю тезу («ідея дитинства як соціальної групи» була присутня не завжди (Postman, 1994)) і пов'язує її з ідеєю формування «галактики Гуттенберга», тобто показує роль медіа у формуванні конструкту «дитинства». Це збігається із спостереженнями антропологів, наприклад, М. Мід так описує превалювання біологічних ознак у визначенні ролі дитинства в суспільстві неписьменних народів: «Рецепт педагогів, які рекомендують спеціальну педагогічну тактику поводження з дівчатами-підлітками, в застосуванні до самоанських умов говорив би: високі дівчатка відрізняються від малорослих дівчаток того самого віку, тому в їх вихованні ми повинні застосовувати інші методи» (Мид, 1988).

Отже, Н. Постман у своїх працях прагнув привернути увагу до змін, зокрема до того, що нові технології рідко вирішують сучасні проблеми, навпаки, радше створюють їх. Це положення відповідає переконанню М. Маклюєна про те, що специфіка участі медіа в соціокультурній динаміці не зводиться до інструментальної «функції», але набагато складніше вписана в цей процес, тобто медіа не просто відтворюють ті чи інші культурні паттерни, а й беруть участь в їх зміні.

Таким чином, **новизна даного дослідження** полягає в з'ясуванні головних положень концепції Н. Постмана про зіткнення культури і технологій, виявленні її специфіки у загальному контексті наявних культурологічних теорій розвитку техніки.

Висновки. Узагальнення концепції Н. Постман дає підстави стверджувати, що він досить критично налаштований до сучасного телебачення, яке нівелює цінності Просвітництва. Проте Н. Постмана в жодному разі не можна вважати «ворогом техніки» або «культурним песимістом», у чому йому часто дорікають. У всіх своїх книгах він пояснював, що нові технології нічого не замінюють і не покращують, а здебільшого все змінюють, хоч і не завжди в позитивне русло: образ думок людей, їх сприйняття речей і поводження один з одним.

Ідеї Н. Постмана можуть бути екстрапольовані на сучасні медіа, оскільки «технополія», на його думку, розвивається за рахунок використання технологій у суспільстві. Його спадщина вимагає більш глибокого і детального вивчення, зокрема положення про роль сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в трансформаційних процесах, які відбуваються в культурі, освіті та інших соціальних інститутах.

Список використаних джерел

1. Арнхейм Р. *Кино как искусство*. Москва : Изд-во иностр. лит., 1960. 206 с.
2. Арьес Ф. *Ребёнок и семейная жизнь при Старом порядке*. Екатеринбург : Изд-во Уральского университета, 1999. 416 с.
3. Мид М. *Культура и мир детства*. Москва : Наука, 1988. 429 с.
4. Шпенглер О. *Закат Западного мира*. Москва : Альфа книга, 2010. 1088 с.

5. Postman N. *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business*. New York : Penguin Books, 1985. 184 p.

6. Postman N. *The Disappearance of Childhood: Redefining the Value of School*. New York : Vintage Books, 1994. 177 p.

7. Postman N. The Humanism of Media Ecology. *Proceedings of the Media Ecology Association*. 2000. vol. 1. pp. 10–16.

8. Postman N. *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology*. New York : Vintage Books, 1993. URL: <http://www.collier.sts.vt.edu/1504/pdfs/technopoly-neil-postman.pdf> (Accessed: 12.05.2018).

References

1. Arnheim, R. (1960). *Kino kak iskusstvo* [Cinema as art]. Moscow: Izdatelstvo inostrannoy literatury.

2. Aries, P. (1999). *Rebenok i semeinaya zhizn' pri Starom poryadke* [The child and family life under the Old order]. Ekaterinburg: Izdatelstvo Uralskogo universiteta.

3. Mead, M. (1988). *Kul'tura i mir detstva* [Culture and the world of childhood]. Moscow: Nauka.

4. Postman, N. (1985). *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business*. New York : Penguin Books.

5. Postman, N. (1994). *The Disappearance of Childhood: Redefining the Value of School*. New York : Vintage Books.

6. Postman, N. (2000). *The Humanism of Media Ecology*. Proceedings of the Media Ecology Association, vol. 1, pp. 10–16.

7. Postman, N. (1993). *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology*. New York : Vintage Books. Available at: <http://www.collier.sts.vt.edu/1504/pdfs/technopoly-neil-postman.pdf> [Accessed: May 12, 2018].

8. Spengler, O. (2010). *Zakat Zapadnogo mira* [The Sunset of the Western World]. Moscow: Alfa kniga.

© Трач Ю. В., 2018

Стаття надійшла до редакції 29.08.2018

СВІТОВА КУЛЬТУРА І МІЖНАРОДНІ КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ

УДК 008(430)

DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.34.2018.153845>

Бабкін Віктор Олексійович,
аспірант,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133,
<https://orcid.org/0000-0002-6930-426X>
viktorbabkin@web.de

ІСЛАМІЗАЦІЯ НІМЕЧЧИНИ В УМОВАХ КРИЗИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ

Мета роботи. У статті проаналізовано вплив міграції на політичне та культурне життя європейських країн. Досліджуються причини і наслідки кризи мультикультуралізму в Німеччині. Аналізується вплив ісламського чинника на посилення внутрішньополітичної напруженості в європейських країнах, Німеччині зокрема. **Методологія дослідження** полягає у використанні методу текстуального аналізу українських, європейських, мусульманських джерел щодо даної проблематики. **Наукова новизна** роботи полягає в поглибленому дослідженні впливу кризи мультикультуралізму на ісламізацію Німеччини в умовах сучасних викликів. **Висновки.** Доведено, що останніми роками в Німеччині та інших європейських країнах посилюється напруга між титульними націями та іммігрантськими громадами, що негативно впливає на внутрішньополітичну ситуацію. Акцентовано на важливості переходу німецького суспільства від політики мультикультуралізму до політики інтеграції біженців у суспільне життя.

Ключові слова: мультикультуралізм; міграція; біженці; ісламізація; асиміляція.

Бабкін Віктор Алексеевич, аспирант, Киевский национальный университет культуры и искусств, ул. Е. Коновальца, 36, Киев, Украина

Исламизация Германии в условиях кризиса мультикультурализма

Цель работы. В статье анализируется влияния миграции на политическую и культурную жизнь европейских стран. Исследуются причины и последствия кризиса мультикультурализма в Германии. Анализируется влияние исламского фактора на усиление внутривнутриполитической напряженности в европейских странах, Германии в частности. **Методология исследования** заключается в использовании метода текстуального анализа украинских и европейских мусульманских источников относительно данной проблематики. **Научная новизна работы** заключается в углублении представлений о влиянии кризиса мультикультурализма на исламизацию Германии в современных условиях. **Выводы.** Доведено, что в последние годы в Германии и других европейских странах усиливается напряжение между титульными нациями и иммигрантскими общинами, что негативно влияет на внутривнутриполитическую ситуацию.

Акцентовано важность переходу немецкого общества от политики мультикультурализма к политике интеграции беженцев в общественную жизнь.

Ключевые слова: мультикультурализм; миграция; беженцы; исламизация; ассимиляция.

Babkin Viktor, Postgraduate, Kyiv National University of Culture and Arts, 36, Y. Konovaltsia St, Kyiv, Ukraine

Islamization of Germany in the context of the crisis of multiculturalism

The purpose of the article. The study is related to the analysis of the impact of migration on the political and cultural life of European countries. The causes and consequences of the crisis of multiculturalism in Germany are explored. The influence of the Islamic factor on the strengthening of internal political tension in European countries and in Germany in particular is analyzed. **The research methodology** consisted in the use of the method of textual analysis of Ukrainian and European Muslim sources on this issue. **The scientific novelty of the work** lies in broadening the perceptions of the impact of the crisis of multiculturalism on the Islamization of Germany in the modern context. **Conclusions.** It was shown that in recent years, in Germany and other European countries, tensions have increased between their titular nations and immigrant communities, which has a negative impact on the domestic political situation. The emphasis was placed on the importance of the transition of German society from the policy of multiculturalism to the policy of integrating refugees into public life.

Key words: multiculturalism; migration; refugees; islamization; assimilation.

Вступ. Сьогодні в європейських країнах посилилася напруга між титульними націями та мігрантами, що проявляється не тільки в збільшенні мирних демонстрацій (причому з обох сторін), а й означилися погромами, зростанням злочинності з боку іммігрантів, які стверджують, що почувають себе дискримінованими національними меншинами. Така небезпечна ситуація підштовхнула лідерів європейських держав зробити гучні заяви щодо кризи та навіть краху мультикультуралізму як загальноєвропейського ідеологічного принципу, яким керуються європейські держави.

Різні аспекти мультикультуралізму досліджували А. Бюкенен, С. Бенхабіб, Б. Беррі, Ю. Габермас, С. Зінько, А. Кудряченко, У. Кімліка, Ч. Кукатас, А. Куропятник, В. Малахов, Ч. Тейлор, В. Тішков, О. Підскальна, А. Фріман, Ф. Рудич та ін. вітчизняні та зарубіжні учені. Але в цих дослідженнях недостатньо було проаналізовано вплив ісламського чинника на кризу мультикультуралізму. Втім, маємо окремі публікації українських дослідників впливу ісламського чинника на політичні процеси, розвиток мультикультуралізму в світі та Україні зокрема С. Бондарук, Г. Колісніченко, О. Новокшанова, Ю. Подаєнко та ін.

Можемо констатувати, що останнім часом продовжується потік мігрантів у європейські країни, особливо з тих країн, де ведуться військові дії (Сірія). Більшість мігрантів, як і раніше, не зважаючи на конфлікти, не виявляють бажання асимілюватися в національні культури, стати однорідними членами європейської спільноти.

Мета роботи – проаналізувати вплив міграції на політичне та культурне життя європейських країн. Дослідити причини і наслідки кризи мультикультуралізму в Німеччині. Проаналізувати вплив ісламського чинника на посилення внутрішньополітичної напруженості в європейських країнах, Німеччині зокрема.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи вектори потоків біженців, варто зазначити, що лєвова частка імігрантів прибула з мусульманських країн. У Франції – це мешканці Північної Африки, в Англії – переважно жителі Пакистану та інших колоній Великої Британії, в Німеччині – найчастіше турки та іранці. Переважно мусульмани заселяють великі промислові міста, де легко знайти тимчасову роботу без належної кваліфікації (зокрема, в Роттердамі, Марселі, Мальме вони становлять вже майже 25 % населення). В європейських містах, агломераціях великого міста, емігранти створюють свої окремі райони, де лунає переважно арабська, турецька та інші мови і вкрай рідко державна мова країни, де вони тепер мешкають.

Сьогодні ці райони настільки зміцнілі та структуровані, що туди не відважуються заходити навіть поліцейські. Мусульманське населення також все більше бере активну участь у політичному житті європейських країн. Імігранти хочуть впливати і на місцеву політику, впроваджувати закони, які захищатимуть їхню культуру. Певна група мусульман вже є постійно присутньою в французькому і німецькому урядах. Такі групи також є в парламенті інших європейських країн. У місті Роттердам, яке є «морськими воротами» Європи мусульманина, нещодавно було обрано на посаду мера міста. Це нормальна практика, яка вирогідно буде поширюватись, враховуючи поступове подальше збільшення частки мусульман серед європейського населення. Примітно, що мусульмани сьогодні вступають переважно в ліві, рідше в центристські політичні партії. Вони можуть зробити кар'єру поборника прав мусульманських общин завдяки віросповіданню.

Загалом в Європі функціонує чимало мусульманських організацій – від поміркованих мусульман, які переважно сконцентровані на дотримуванні ісламу, і до радикально налаштованих мусульман, які християнам Європи погрожують джихадом.

Частка мусульман у населенні Європи, за оцінками деяких демографів, буде катастрофічно збільшуватися і вже через 10–15 років становитиме близько 25 %, а до кінця ХХІ ст. в наслідок такого поглинання вони становитимуть більшість, чим повністю змінять етнокультурну карту населення європейських країн. Такі прогнози не безпідставні й пов'язані передусім із надзвичайно високою народжуваністю мусульман порівняно з європейцями, які навпаки народжують дітей все менше й не відтворюють корінне європейське населення. Підсилює цю тенденцію також постійний потік міграції з мусульманських країн, про що вже вказано вище.

Відомий американський аналітик Даніель Пайпс (Pipes, 2008), бачить три шляхи розвитку подій:

- гегемонія мусульман, які повністю поглинають європейців і панують у Європі;

- дистанціювання від мусульман (європейці захищають свою культуру, намагаються вигнати мусульман зі своїх територій; можливий і збройний конфлікт, якій може призвести до Третьої світової війни);
- асиміляція мусульманського населення (міжкультурний діалог і взаємообмін культур).

Найменш реальним, на нашу думку, на жаль є третій варіант, адже мусульмани частіше демонструють непримиримість і в більшості не налаштовані до конструктивного діалогу, сприйняття іншої культури як рівноцінної. Але наскільки реалізується один з цих варіантів буде залежати і від самих європейців, від їх толерантності та активності щодо захисту власної культури й переоцінки принципу мультикультуралізму.

Події останніх років онаочують ситуацію загострення міжнаціональних, імігрантських конфліктів. Тож, дослідники фіксують загальноєвропейське зростання побоювань, пов'язаних з імігрантами, зокрема сирійськими біженцями. При цьому застерження і фобії щодо можливих терактів властиві як населенню, так і державним установам. Влада постійно знаходиться в стані очікування можливої небезпеки з боку імігрантів.

Так, в деяких країнах Європи ці побоювання стали вагомою підставою для конкретних дій на кшталт нових законів і заходів безпеки. Так, наприклад, в Угорщині був прийнятий один закон, який суттєво обмежив можливості біженців потрапити до країни і стати її громадянином. У Польщі великі групи людей неодноразово влаштували великі демонстрації, на яких лунали такі гасла: «Польщі – свободу від ісламу», «Сьогодні біженці – завтра терористи». Тільки у Варшаві така акція зібрала до 10 тис. людей. Посилює негатив і загострює напругу неадекватно агресивна поведінка певної частини імігрантів, висвітлення в ЗМІ огидних, неприємних побутових ситуацій і образів щодо тих, хто вимагає притулку. Зокрема, їх брутальність, неввічливість, антисанітарія, неповага до місцевої культури і законів країни, хамство (Майборода, 2015).

Найгірше ж є те, що останніми роками в Європі збільшилася кількість жахливих терористичних актів, виконавцями яких були мусульмани. Так, у ніч на 14 листопада 2015 р. в декількох районах Парижа майже одночасно сталися вибухи і стрілянина, що призвели до значних жертв. Загалом у цю ніч загинуло не менше 129 осіб, 250 осіб отримали поранення.

22 березня 2016 р. в аеропорту Брюсселя прогрімилі два вибухи, а через декілька годин на станціях метро «Маельбек» та «Площа Шумана» також сталися вибухи. Загалом унаслідок атак загинула 31 людина, близько 316 осіб отримали поранені. 14 липня 2016 р. у французькій Ніцці на набережній в натовп людей, які відзначали національне свято День взяття Бастилії, врізалася вантажівка. За останніми даними: 84 осіб загинули, близько 150 осіб отримали поранення.

Не винятком є і Німеччина. Так, з 18 по 24 липня 2016 р. в Німеччині сталися чотири терористичні атаки: три з них були скоєні біженцями. Серед найвідоміших автомобільних атак слід згадати наїзд вантажівкою на різдвяний ярмарок у Берліні в грудні 2016 р. (Найкривавіші теракти в Європі за останній рік: сотні загиблих, близько тисячі поранених, 2017).

Після цих жахливих терактів масова свідомість європейців не є спокійною. Вона наповнена фобіями і застереженнями. Усвідомлення того що всі ці жахи справа рук мусульман-фанатиків, кидає тінь на іслам як релігію, яка в очах пересічного європейця починає асоціююватися з ісламським фундаменталізмом. Глибокий страх перед агресією і новими терактами – міцна перешкода, перепона для емпатії як готовності відчувати іншого, зрозуміти його проблеми та негаразди як власні. За відсутності емпатії зростає відчуження, поглиблюється розподіл в суспільстві на «Ми» і «Вони». Все це призводить до системної критики мультикультуралізму і мотивує населення підтримувати праворадикальні партії, які пропонують впровадження жорсткої антимігрантської політики.

Без сумніву, всі вищенаведені факти можуть бути використані для критики мультикультуралізму як ідеології й соціального феномена.

Що повинно насторожувати. Іноді під критику цієї ідеології інколи підводять наукову базу, яка оперує обґрунтованими в науці фактами як аргументами. Мова йде про політичний напрям, пов'язаний з упередженнями і застереженнями стосовно глобалізації та ліберальної демократії. Зокрема, в дусі антилібералізму критикується ідеологія мультикультуралізму і державна політика, яка виходить із ліберальних засад та оперує цінностями лібералізму.

Подібні антимігрантські тенденції спостерігаються і в Німеччині, де мусульмани посилюють свій вплив з кожним роком. Із загальної кількості населення Німеччини – 5 млн мають німецьке громадянство, 8 млн – іноземне. З точки зору етнографії, в ФРН мешкають 70 млн. німців (84 %) та 13 млн. іноземців (16 %). Найбільші групи національних меншин – турки та курди (близько 5 млн. осіб). У Берліні на 300 тис. мешканців припадає 9 % мусульман; у Кельні на 120 тис. мешканців міста – 12 % мусульман. У Кельні збудована найбільша мечеть Німеччини, яка може вмістити 20–40 тис. осіб. Мінарети цієї мечеті сягають висоти 55 метрів. Серед етнічних німців мусульманами є 150 тис. осіб (Statistisches Bundesamt Deutschland, 2017).

Варто зазначити, що Німеччина є однією з найпопулярніших країн у світі, де широко поширені усі види міграції, законодавчо прописана досить значна соціальна підтримка мігрантів. Так, у 2005 р. був прийнятий Закон про імміграцію, в якому були сформульовані два основних принципи імміграційної політики ФРН. Відповідно до першого принципу, іммігранти, які живуть у Німеччині на законній підставі та на постійній основі, повинні бути успішно інтегровані. Відповідно до другого, в інтересах економічної та інтеграційної політики Німеччини застосовується прозорий і активний підхід до управління імміграцією. Закон регулює міграційні процеси на ринку праці, інтеграцію іноземців та право на надання притулку (Migration und Integration in Deutschland – eine Einführung, 2018).

Останнім часом міграційна проблема в Німеччині стала все більш злободенною, тому що мігранти досить часто не працюють, живуть на соціальну допомогу від держави, не прагнуть вивчати німецьку мову, ознайомлюватися з німецькою культурою. Частина з них взагалі веде аморальний і злочинний спосіб життя, зневажаючи німців та їх традиції.

За даними експертів, в Німеччині іноземці вчиняють до 25 % усіх зареєстрованих злочинів (за останні 5 років загальна кількість вчинених злочинів на території ФРН складає близько 6 млн. щорічно), а це 35 % всіх розбійних нападів, зґвалтувань і пограбувань, 30 % вбивств та крадіжок за обтяжуючих обставинах. Одна третина іноземців – турки займається наркобізнесом. Вихідці з країн пострадянського простору створюють організовані злочинні угруповання з метою торгівлі зброєю та наркотиками, які займаються рекетом, здійснюють вбивства (Калініна, 2017).

Особливо негативно ісламські мігранти ставляться до німецьких жінок, вважаючи їх легковажними. Так, напередодні Нового 2016 р. в Кельні групи молодих мігрантів пограбували німецьких жінок. Як результат, близько сотні жінок написали заяви до поліції про пограбування, напади й агресивні домагання до них. Декілька постраждалих заявили про зґвалтування. При цьому місцеві правоохоронні органи закликали нести заяви всіх постраждалих. На думку їх речників, нападів могло бути більше, але не всі хочуть знову пережити скоєне з ними, навіть в спогадах. У цих умовах місцева й федеральна влада повели себе не найкращим чином: боячись звинувачень у нетолерантності, вони просто замовчували ці події. І лише після втручання громадськості, активного висвітлення цих подій в соціальних мережах змушені були прийняти відповідні міри (Кельнський Новий рік. Як Німеччина постала беззахисною перед своїми гостями, 2017). Позиція влади є такою: біженці повинні відповідати за правопорушення згідно з німецьким законодавством. Тим біженцям, які не хочуть відвідувати мовні курси і поважати німецькі цінності, будуть зменшувати соціальну допомогу (Nahles, 2016).

За креслених вище ситуацій в німецькому суспільстві поширюються думки на ктшалт того, що влада заради збереження стабільності свідомо прикрашає статистику щодо злочинів, скоєних мігрантами. Особливо це стосується злочинів сексуального характеру. Випадки агресивного домагання часом навіть не реєструються. Так, наприклад у Баден-Вюртемберзі в одній з лікарень довелося найняти охорону, щоб захищати жінок – лікарів і медсестер від надокучливих залищань з боку пацієнтів-біженців. У Баварії один з нічних клубів просто зачинив двері для відвідувачів з Близького Сходу після скарг на них від відвідувачок-німкеней. У поліції такі випадки навіть не кваліфікуються як злочини, інакше б офіційна статистика здавалася б зовсім моторошною.

За такої ситуації німецька профспілка поліцейських спільно з організаціями з захисту прав жінок звинуватили владу країни у спробах приховати справжній розмах лиха. При цьому автори звернення прямо вказали на те, що політичне керівництво й надалі намагається підтримати в громадян ілюзію безпеки, щоб не викликати негативних почуттів до біженців.

Здебільшого агресивна поведінка ісламських біженців пояснюється їхньою переконаністю у вищості ісламу, зневагою до європейських цінностей.

У Німеччині держава відділена від релігії. Віра – це приватна справа кожного громадянина. Але масова міграція до Німеччини переважно ісламських біженців та загроза ісламського тероризму підняли іслам до політичного рівня. У даному контексті міністр внутрішніх справ ФРН Томас де Мезьєр (Thomas

de Maiziere, 2010) зазначив, що кожен десятий іммігрант не хоче інтегруватися й тому потрібно до цього суворіше ставитися й активніше залучати мігрантів до пізнання німецької культури, а не популяризувати іслам. Хоча ще в 2010 р. тодішній Президент Німеччини Христіан Вульф стверджував, що «іслам – це елемент культурного пейзажу Німеччини» (Rede von Bundespräsident Christian Wulff vor der Großen Nationalversammlung der Türkei, 2017).

Сьогодні в Німеччині обговорення міграційної політики стало ще більш напруженим, що пов'язано з тим, що восени 2017 р. відбулися парламентські вибори і німецькі політичні партії зі стабільною політичною позицією критикували правих популістів, які посилюють свої позиції останнім часом. Так, на день німецької єдності праворадикальний антиісламський рух Pegida («Європейці-патріоти проти ісламізації Заходу») вивів на вулиці Дрездена близько 4 тис. протестантів. Лідер руху Луц Бахманн заявив перед своїми прихильниками про заснування партії, яка буде висуватися на виборах на всіх рівнях: від місцевого до федерального (Kommentar: Dresden ist mehr als Pegida, 2017).

На даний час свої акції Pegida проводить щотижня. Раніше зібрання учасників цього руху проходили кожні два тижні в Лейпцигу і в Хемніці. У минулому акції Pegida неодноразово виливалися в сутички з правоохоронцями. Зазвичай, їм опонують учасники багатотисячних антифашистських мітингів.

На відміну від руху Pegida головні німецькі партії (ХДС і СДПН передовсім), поки що уникають у виборчій кампанії тематики пов'язаної з ісламом. Лише в середині липня 2017 р. кандидат від соціал-демократів Мартін Шульц (Martin Schulz) підняв тему міграційної кризи. Політолог Оскар Недермайер стверджує, що проблема біженців, яка пов'язана з ісламом і тероризмом, дуже важлива і наприкінці виборчої кампанії може дуже сильно підняти температуру передвиборних дебатів (Іслам у виборчій кампанії в Німеччині: «Фікція мультикультуралізму», 2017).

У даному контексті проблематика мусульманських мігрантів набуває політичних обрисів і починає все активніше впливати на політичне життя німецького суспільства, посилюючи процеси ісламізації. Німецькі дослідники стверджують, що внаслідок високої народжуваності та продовження мусульманської імміграції з країн Північної Африки і Близького Сходу процес ісламізації Європи відчутно прискорюватиметься. У Німеччині нараховується близько 200 мечетей і продовжують будуватися нові. За даними міністра внутрішніх справ Німеччини Т. де Мезьєра, від 10 % до 15 % мігрантів у Німеччині відверто відмовляються інтегруватися в німецьке суспільство (Іслам у виборчій кампанії в Німеччині: «Фікція мультикультуралізму», 2017).

Щоб дослідити всі можливі загрози і виклики пов'язані з цим явищем, науковці і політики розпочали дискусію щодо того, чи можуть мусульманські ідеї та принципи співіснувати з європейськими нормами та цінностями. Так, норми шаріату часто заперечують європейські норми, зокрема щодо рівності чоловіків і жінок. Всі правові школи, схильні до того, що норми шаріату порушують принцип рівності статей, який є одним із ключових для німецької і загалом західної культури.

Порівнюючи європейські та мусульманські культурні норми, варто зазначити, що мусульмани велику увагу приділяють такому поняттю як «умма» (означає «братерство, єдність»). Фундаменталісти протиставляють себе всім тим, хто відносить себе до будь-яких інших релігій чи культурних течій, а це поняття європейським культурним нормам, відповідно до яких культурна, національна різноманітність є данністю. Тоді як люди, що виховувались серед мусульман, впевнені, що всі послідовники ісламу повинні бути єдиною умму; неприпустимо, щоб вони чимось відрізнялись між собою. Серед мусульман і в наші часи прийнято вважати, що умма не може ділитися на окремі нації (Атаєв, 2011).

Мислителі – сповідувачі ісламу не можуть не звертати уваги на той факт, що умма – не єдина «складова» людства: декотрі мусульмани наділяють це поняття рисами національності. Так, у Саїда Ахмад-Хана, ісламського ідеолога, є слова (датовані початком ХІХ ст.) про мусульманську національну солідарність, під якою він мав на увазі спільну боротьбу проти гніту колонізаторів. Згодом Мухаммедом Алі Джинном, ще одним ідеологом, були введені такі поняття як «мусульманський націоналізм», «мусульманська нація». Що стосується сучасних ідеологів, то вони розуміють, що на даний момент умма не може бути об'єднана в один халіфат. Але, на їх думку, цілком реальним є створення федерації країн, в яких іслам є основною релігією (за аналогією з британською Співдружністю Націй). При цьому єдність окремої нації є сходинкою до єдності всієї умми в подальшому (Атаєв, 2011).

Таким чином, для мусульманина, який з дитинства вважає, що умма – це природний людський стан, а іслам – найкраща релігія, найващим завданням є звикнути з принципом багатоманітності. Саме цим і пояснюється законодавство таких ісламських країн, де за відречення від релігії передбачена смертна кара. Разом з тим іслам є відкритим для всіх тих, хто вирішить його прийняти.

Потрібно також відзначити, що іслам є соціальною релігією. Її послідовники мають ділитися частиною свого прибутку із знедоленими, бідними. Для мусульман важлива соціальна справедливість, намагання виправити майнову нерівність. Натомість, на території Європи панує економічна конкуренція, і європейці розраховують, насамперед, лише на себе.

До звичного для США і Європи соціального успіху послідовники ісламу на даний момент ставляться насторожено. Для прикладу можна навести ставлення до першого президента Туреччини К. Ататюрка, завдяки якому в державі відбувся економічний європейський ривок: велика кількість мусульман вважає його зрадником. Колишньому шаху Ірану Мохаммеду Реза Пехлеві пощастило ще менше: він спробував наблизити суспільні відносини в країні до західних, і громадяни повстали проти нього. Також викликає занепокоєння те, що ісламські фундаменталісти користуються значною популярністю серед населення мусульманських країн.

Відтак, виникають запитання, чи упередженість до приїжджих мусульман з боку великої кількості жителів розвинутих країн є виправданою? Чи викликають у них достатній інтерес можливі культурні новації від «прибульців»? А може вони бояться можливого ісламського джихаду, що знищить європейську цивілізацію? Хоча експерти з ісламознавства не втомлюються повторювати: так званий джихад

(цей термін означає – священна війна з невірними) не є одним із п'яти стовпів ісламу і ніколи таким не був; визначаючи свою лінію поведінки, мусульманин не вважає його пріоритетним. Воювати треба в більшості випадків з агресивними іновірцями; тими, які переслідують прихильників ісламу. Це називається малим джихадом. Тоді як великий джихад – це особиста битва зі спокусами та власними недоліками, вдосконалення своєї особистості. Ідеологи цієї релігії весь час підкреслюють: іслам не проповідує війни з тими, хто не розділяє поглядів мусульман. Це підтверджує і цитата з Корану, в якій йдеться про те, що «справедливість, доброта по відношенню до мирних інаковірців, які не посягають на майно, Аллахом не забороняється». Тож інтелектуали-мусульмани постійно закликають жителів Європи зрозуміти етико-моральний сенс ісламу, відкинути упередження, переконатися в тому, що він насправді має гуманістичне спрямування. Разом з цим мусульманам теж за доцільне було б робити кроки назустріч, тобто намагались зрозуміти принципи, цінності, якими керуються європейці. Лише це стане запорукою «дієздатності» мультикультуралізму. Отже, міжкультурний діалог має базуватися на принципі взаємодіючих, гармонійних взаємовідносин між тими, хто сповідує різні релігії та належить до різних рас, розмовляє різними мовами. Мультикультуралізм за таких умов дає змогу кожній людині діяти так, як вона хоче, дотримуючись загальнолюдських принципів.

Не викликає заперечення і той факт, що під поняттям «стосунки» мається на увазі рух в напрямку один до одного. У випадку, якщо один їх учасник лише споживає і нічого взамін не дає, обов'язково відбуваються конфлікти. Подібна ситуація спостерігалась, коли на території європейських країн в іммігрантські громади почали вливатися групи мусульман. Вони мігрували в розвинуті країни, тому що на їх батьківщині склалися дуже важкі умови для існування. Відсталість економіки держав третього світу, за словами їх лідерів, – це наслідки колоніальної експлуатації на протязі довгого часу. Тому, на думку більшості іммігрантів, втеча в європейські країни є подорожжю за своєю рідною компенсацією.

Варто зауважити, що відповідно до законів країн Старого Світу меншини мають правові гарантії і до них не пред'являються серйозні вимоги відносно гармонічного влиття в нову спільноту. Звісно, що така позиція є ліберальною, проте зловживання такою «добротою» призводить до негативних результатів. Закон дозволяє меншості не інтегруватися у більшість, хоча це не дає останній автоматично права ігнорувати спосіб життя своїх нових співвітчизників або навіть ставитися до нього вороже.

Криза мультикультуралізму – це переважно стосунки меншин – вихідців з ісламських держав з християнською більшістю Європи, а також їх поведінка. Навіть пристосування до культури європейців (не кажучи вже про інкорпорацію) для мусульманина означає велику кількість поступок як психологічних, так і моральних. Наскільки мусульманин зможе «переступити через себе»? Це і є основним питанням.

Якою є найкраща модель мультикультуралізму? На даний момент оптимальним вважається порозуміння між групами, в основі якого лежить толерантність, яка проявляється усіма сторонами. Зрозуміло, що без толерантності до взаємної приязні прийти неможливо. Та як бути з тим, що це поняття виходить

з концепції релятивізму? Остання думка була висловлена соціальними антропологами із західних країн. Ці вчені вважають, що не можна формувати думку про різні народи, послуговуючись одним мірилом, натомість треба визнати, що їхні моральні підвалини є відносними. Інакше кажучи, усі без виключення культурні зразки, власне поведінка мали б визнаватися нормальними. Проте, за цією логікою, нормальними мали б визнаватися й такі явища як апартеїд, расизм, нацизм, канібалізм у племенах Африки. Не варто пояснювати, що потрібні загальнолюдські гуманістичні закони, а проявляти толерантність до порушення цих законів – неприпустимо. Якраз в цьому питанні і необхідно прийти до спільного знаменника представникам різних культур. Це буде дуже важко, адже на шляху в людства постануть багаточисельні перешкоди у вигляді етичних, моральних суперечностей, неспівпадінь норм культурних традицій.

Наукова новизна. Збереження мультикультуралізму можливе також у якості індивідуального способу взаємодії з оточуючим світом окремих носіїв тієї чи іншої релігії, культури. А взаємна толерантність, як елемент такої поведінки, – лише перша сходинка до віднаходження нових, всеохоплюючих понять, які стосуються сутності свободи, справедливості, рівності, гуманізму. Це стане можливим лише тоді, коли рідна культура не буде вважатися її представниками досконалою, ексклюзивною, не потребуючою «правок» і запозичень. Заперечення винятковості – одна з основних складових ініціативи, яка має назву «Альянс цивілізацій» й яку ініціювала Іспанія та підтримала Туреччина (Breinig, Gebhardt, Lösch ed., 2002).

Цікаво, що один з ініціаторів – мусульманська держава, яка здійснила прорив в економіці завдяки зразкам європейських країн, а інший – держава, в якій панує християнство, але культура якої має чимало мусульманських запозичень. Але прийняття ідеологем «Альянсу цивілізацій» буде залежати не тільки від прагнень окремих держав, але й від позиції окремої людини, яка повинна зрозуміти, що зберегти національну ідентичність не означає законсервувати сучасні культурні форми: вони повинні постійно розвиватися, збагачуватися «чужими» елементами. Усі учасники мультикультурної взаємодії повинні боротися із фобією так званого «чужого», не відкидаючи думки, що «чуже» може перетворитись на «своє». Зрештою, етнічні культури, які сьогодні сприймаються як цілісні, «чисті», у сенсі несхожості на культури інших народів, насправді формувалися як сплав культурних зразків, що виникли в різних, часто ворогуючих цивілізаціях. Отож, сучасна людина – продукт мультикультурності, і вона здатна витримати будь-які кризи, незалежно від того, як політику мультикультуралізму здійснюють уряди.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що останніми роками в Німеччині та інших європейських країнах посилюється напруга між титульними націями та іммігрантськими громадами, що негативно впливає на внутрішньополітичну ситуацію. У даному контексті Німеччина змушена була дещо посилити вимоги до міграційної політики. Саме тому серед сучасних пріоритетних напрямків міграційної політики уряд Німеччини визначає боротьбу з нелегальною міграцією (хоча свого часу він навпаки був зацікавлений в напівлегальному залученні гастарбайтерів), надання переваги «освіченим»

мігрантам (перехід від політики мультикультураризму до політики інтеграції в німецьке суспільство) та мігрантам-спеціалістам провідних галузей економіки, замість залучення до національної економіки некваліфікованої робочої сили.

Список використаних джерел

1. Атаев Т. *Умеренный ислам или умеренность в исламе* URL: <http://islam.in.ua/ru/tochka-zreniya/umerennyu-islam-ili-umerennost-v-islame>. (дата обращения: 15.11.2018).
2. *Должен ли я бороться со своими родственниками и друзьями-немусульманами?* URL: <http://islam.com.ua/socialnyue-problemy/muulmaneincommon/20475-dolzhen-li-ya-borotsya-so-svoimi-rodstvennikami-i-druzyami-nemusulmanami>. (дата обращения: 15.12.2018).
3. *Ислам у виборчій кампанії в Німеччині: «Фікція мультикультуралізму»* URL: <http://i-vin.info/news/islam-u-vyborchiiy-kampaniyi-v-nimechchyni-fiksiya-multykulturalizmu-22068>. (дата звернення: 15.8.2017).
4. Калініна А. В. *Міграційна політика держави та злочинність імігрантів: можливості використання досвіду ФРН в Україні* URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7260/1/Kalinina_815.pdf. (дата звернення: 18.12.2018).
5. *Кельнський Новий рік. Як Німеччина постала беззахисною перед своїми гостями* URL: <https://nv.ua/ukr/publications/kelnskij-novij-rik-jak-nimechchina-vijavilasja-bezzahisnoju-pered-svojimi-gostjami-89982.html>. (дата звернення: 22 грудня 2018).
6. Майборода О. *Мультикультуралізм – рецепт від фобій чи їх джерело?* URL: https://dt.ua/international/multikulturalizm-recept-vid-fobiy-chi-yih-dzherelo_.html. (дата звернення: 3.09.2018).
7. *Найкривавіші теракти в Європі за останній рік: сотні загиблих, близько тисячі поранених.* URL: <http://tyzhden.ua/News/169666>. (дата звернення: 13.09.2018).
8. Bade, K.J. *Zuwanderung und Integration in Deutschland* URL: http://www.bpb.de/themen/TOP083,0,0,Migration_und_Integration_in_Deutschland.html (Datum der Behandlung: 25.01.2018.).
9. *Kommentar: Dresden ist mehr als Pegida* URL: <http://www.dw.com/de/kommentar-dresden-ist-mehr-als-pegida/a-35953417>. (Datum der Behandlung: 5.12.2018).
10. Maizière T. (2010). Jeder zehnte Zuwanderer will sich nicht integrieren *Die Welt*. URL: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article159941273/De-Maiziere-fordert-Bekenntnis-zu-Gewaltfreiheit.html>. (Datum der Behandlung: 22.09.2018).
11. *Migration und Integration in Deutschland – eine Einführung*, [online] Available at: http://www.bpb.de/themen/TOP083,0,0,Migration_und_Integration_in_Deutschland.html [Accessed 15.01.2018].
12. *Multiculturalism in Contemporary Societies: Perspectives on Difference and Transdifference* / edited by H. Breinig, J. Gebhardt, and K. Lösch. Erlangen: Univ. Bibliothek, 2002. 272 p.

13. *Rede von Bundespräsident Christian Wulff vor der Großen Nationalversammlung der Türkei*. URL:

http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Christian-Wulff/Reden/2010/10/20101019_Rede.html. (Datum der Behandlung: 15.04.2018).

14. Pipes D. Europe or Eurabia? The Australian URL: <http://www.danielpipes.org/5516/europe-or-eurabia>. (Accessed: 12.01.2018).

15. *Statistisches Bundesamt Deutschland* URL: https://www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/GesellschaftStaat/Bevoelkerung/Bevoelkerungsstand/Tabellen/Zensus_Geschlecht_Staatsangehoerigkeit.html;jsessionid=FC1F949104932BB557560A0B6120F286.cae2. (Datum der Behandlung: 25.01.2017).

16. *The hottest terrorist attacks in Europe last year: hundreds of dead, about a thousand wounded*, [online] Available: <<http://tyzhden.ua/News/169666>> [Accessed 4 January 2018].

17. Thomas de Maizière. Jeder zehnte Zuwanderer will sich nicht integrieren. *Die Welt*. 2010. 9 September. p. 2.

18. Von Andrea Nahles. *Ohne Integration werden die Leistungen gekürzt*. URL: <http://www.faz.net/aktuell/politik/inland/andrea-nahles-fordert-fluechtlinge-auf-sich-zu-integrieren-14044777.html>. (Datum der Behandlung: 13.01.2018).

References

1. Ataev, T. (2011). *Umerennyi islam ili umerennost' v islame* [Moderate Islam or moderation in Islam], [online] Available at: <<http://islam.in.ua/ru/tochka-zreniya/umerennyi-islam-ili-umerennost-v-islame>>. [Accessed 15 November 2018].

2. Bade, K.J. *Zuwanderung und Integration in Deutschland*, [online] http://www.bpb.de/themen/TOP083,0,0,Migration_und_Integration_in_Deutschland.html [Datum der Behandlung 25 Januar 2018].

3. Breinig, H. Gebhardt J., and Lösch, K. ed. (2002). *Multiculturalism in Contemporary Societies: Perspectives on Difference and Transdifference*. Erlangen: Univ. Bibliothek.

4. *Dolzhen li ya bopot'cya co svoimi podctvennikami i dpuz'yami nemucul'manami?* [Do I have to wrestle with my companions and non-Muslims?] [online] Available at: <<http://islam.com.ua/socialnyeproblemy/muulmaneincommon/20475-dolzhen-li-ya-borotsya-so-svoimi-rodstvennikami-i-druzyami-nemusulmanami>> [Accessed 15 December 2018].

5. *Islam in the electoral campaign in Germany: "The Fiction of Multiculturalism"*, [online] Available at: <<http://i-bin.info/news/islam-u-vyborchikamranniyi-v-nimeshshyni-fiktsiya-multykulturalizmu-22068>>. [Accessed 14 August 2017].

6. Kalinina, A.V (2017). *Mihpatsiina polityka depzhavy ta zlochynnyctv imihpantiv: mozhlyvocti vykopyctannia docvidu FPN v Ukpaini* [Migration Policy of the State and the Crime of Immigrants: Possibilities of Using the Experience of the FRG in Ukraine], [online] Available at: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7260/1/Kalinina_815.rdf> [Accessed 22 December, 2017].

7. *Kelnsky New Year. How Germany became defenseless in front of its guests*, [online] Available at: <<https://nv.ua/ukr/rublisations/kelnskij-novij-rik-jak-nimeshchina-vijavilasja-bezzahisnoju-rered-svojimi-gostjami-89982.html>> [Accessed 22 December 2018].

8. *Kommentar: Dresden ist mehr als Pegida*, [online] Available at: <http://www.dw.com/de/kommentar-dresden-ist-mehr-als-pegida/a-35953417>. [Accessed 5 December 2018].

9. Mayboroda, O. (2015). *Multykulturalizm – petsept vid fobii chy yikh dzhepelo?* [Multiculturalism – a recipe for phobias or their source?] [online] Available at: <<https://dt.ua/international/multikulturalizm-recept-vid-fobiy-chi-yih-dzherelo-.html>> [Accessed 22 January 2018].

10. Maizière, T. (2010). Jeder zehnte Zuwanderer will sich nicht integrieren *Die Welt*. Available at: <<https://www.welt.de/politik/deutschland/article159941273/De-Maiziere-fordert-Bekanntnis-zu-Gewaltfreiheit.html>> [Datum der Behandlung 22 September 2018].

11. *Migration und Integration in Deutschland – eine Einführung*, [online] Available at: <http://www.bpb.de/themen/TOP083,0,0,Migration_und_Integration_in_Deutschland.html> [15 January 2018]

12. *Naikpyvavishi tepakty v Yevpopi za octannii pik: cotni zahyblykh, blyzko tyciachi poranenykh* [Do not worry about being in Evpopi from the october day: some dead, close to some of the wounded]. Available at: <<http://tyzhden.ua/News/169666>>. [Accessed 13 September 2018].

13. Pipes, D. (2008). *Europe or Eurabia?* [online] Available at: <<http://www.danielpipes.org/5516/europe-or-eurabia>> [Accessed 12 January 2018].

14. *Rede von Bundespräsident Christian Wulff vor der Großen Nationalversammlung der Türkei*, [online] Available at: http://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Christian-Wulff/Reden/2010/10/20101019_Rede.html. [Accessed 15 April 2018].

15. *Statistisches Bundesamt Deutschland*, [online] Available at: <<https://www.destatis.de/DE/Startseite.html>> [Accessed 25 January 2018].

16. Thomas de Maizière. Jeder zehnte Zuwanderer will sich nicht integrieren. *Die Welt*. 2010. 9 September. p. 2.

17. *The hottest terrorist attacks in Europe last year: hundreds of dead, about a thousand wounded*, [online] Available: <<http://tyzhden.ua/News/169666>> [Accessed 4 January 2018].

18. Von Andrea Nahles (2016). *Ohne Integration werden die Leistungen gekürzt*, [online] Available at: <<http://www.faz.net/aktuell/politik/inland/andrea-nahles-fordert-fluechtlinge-auf-sich-zu-integrieren-14044777.html>> [Accessed 12 January, 2018].

УДК 294.5: 7.067

DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.34.2018.153846>

*Добродум Ольга Викторовна,
доктор философских наук, доцент,
Киевский университет культуры,
ул. Е. Коновальца 36, Киев, Украина, 01133,
<http://orcid.org/0000-0001-7651-4946>
dobrodum.olga@gmail.com*

КУЛЬТУРА ВАЙШНАВИЗМА В ПОСТМОДЕРНИСТСКОМ КОНТЕКСТЕ

Цель данной статьи – исследовать культуру вайшнавизма в постмодернистском контексте. **Методологическую основу** данного исследования составили методы: семиотический и герменевтический, социокультурных наблюдений и диахронически-синхронистический, культурантропологический и аксиологический, конкретно-исторический и междисциплинарного синтеза, комплексного анализа культурологических и религиоведческих источников, контент-анализ и метод включенного наблюдения, теоретико-журналистский и концептуально-дискурсивный, системно-хронологический и проблемно-конфессиональный. В исследовании были использованы методы конкретно-исторического анализа и междисциплинарного синтеза, индукции и дедукции, социологические методы анализа эмпирических данных, в частности, контент-анализ и метод включенного наблюдения и теоретико-журналистская методология как база проведения количественных и качественных исследований СМИ. Из конкретно-научных методов были использованы проблемно-хронологический, системно-структурный и критический анализ философских и культурологических источников, общественно-феноменологического анализа и визуальной антропологии. **Научная новизна** статьи состоит в осуществлении ориенталистских/ неиндуистских культурологических модусов в постмодернистском контексте, социально-философской рефлексии культуры вайшнавизма. **Выводы.** Культурологическая рефлексия вайшнавизма целесообразна, чтобы компенсировать определенный консерватизм данного религиозного направления и помочь ему идти в ногу со временем. Среди вопросов для рассмотрения можно отметить культуру индуизма на примере вайшнавизма в современной постмодернистской цивилизации, а также феномен новых религий как явление постмодернизма. На фоне включенности современной Индии во все актуальные тренды, мы можем выделить и ее желание сохранить свои традиции, уходящие вглубь истории. Современные религиозные традиции, к примеру, связанные с деятельностью Шрилы Прабхупады, могут выступать интегративным фактором индийской социальной мысли, позиционировать индуизм как современную религию, содействуя тем самым формированию его позитивного восприятия в постмодернистском контексте.

Ключевые слова: вайшнавизм; культура; неоиндуизм; Восток; трансцендентальний трансгуманизм; релігійність; постмодернізм.

Добродум Ольга Вікторівна, доктор філософських наук, доцент, Київський університет культури, вул. Є.Коновальця 36, Київ, Україна

Культура вайшнавизму в постмодерністському контексті

Мета даної статті – дослідити культуру вайшнавизму в постмодерністському контексті. **Методологічну основу** даного дослідження склали методи: семіотичний та герменевтичний, соціокультурних спостережень і діахронічно-синхроністичні, культурантропологічний і аксіологічний, конкретно-історичний і міждисциплінарного синтезу, комплексного аналізу культурологічних та релігієзнавчих джерел, контент-аналіз і метод включеного спостереження, теоретико-журналістський і концептуально-дискурсний, системно-хронологічний та проблемно-конфесійний. У дослідженні були використані методи конкретно-історичного аналізу і міждисциплінарного синтезу, індукції й дедукції, соціологічні методи аналізу емпіричних даних, зокрема, контентаналіз, метод включеного спостереження і теоретико-журналістська методологія як база проведення кількісних і якісних досліджень ЗМІ. З конкретно-наукових методів були використані проблемно-хронологічний, системно-структурний та критичний аналіз філософських і культурологічних джерел, суспільно-феноменологічного аналізу і візуальної антропології. **Наукова новизна статті** полягає в здійсненні орієнталістських / неоіндуїстських культурологічних модусів у постмодерністському контексті, соціально-філософської рефлексії культури вайшнавизму. **Висновки.** Культурологічна рефлексія вайшнавизму доцільна, щоб компенсувати певний консерватизм даного релігійного напрямку і допомогти йому бути актуальним у наш час. Серед питань для розгляду можна відзначити культуру індуїзму на прикладі вайшнавизму в сучасній постмодерністській цивілізації, а також феномен нових релігій як явище постмодернізму. На тлі включення сучасної Індії в усі актуальні тренди, ми можемо виділити і її бажання зберегти свої традиції, що сягають коріння історії. Сучасні релігійні традиції, наприклад, пов'язані з діяльністю Шрілі Прабгупади, можуть бути інтегративним фактором індійської соціальної думки, позиціонувати індуїзм як сучасну релігію, сприяючи тим самим формуванню його позитивного сприйняття в постмодерністському контексті.

Ключові слова: вайшнавизм; культура; неоіндуїзм; Схід; трансцендентальний трансгуманизм; релігійність; постмодернізм.

Dobrodum Olha, Doctor of Philosophy, Associate Professor, Kyiv University of Culture; 36, Y. Konovaltsia St, Kyiv, Ukraine

Vaishnavism culture in the postmodern context

The purpose of the article is to explore the culture of Vaishnavism in the postmodern context. **The research methodology** was based on the following methods: semiotic and hermeneutic; sociocultural observations; diachronic-synchronistic, cultural-anthropological and axiological, concrete-historical and interdisciplinary synthesis; complex analysis of cultural and religious sources; content analysis; the method of included observation; theoretical-journalistic and conceptual discourse; system-

chronological and problem-confessional methods. The study used methods of concrete-historical analysis and interdisciplinary synthesis, induction and deduction, sociological methods for analysing empirical data, in particular, content analysis and the method of participant observation and theoretical-journalistic methodology as a base for quantitative and qualitative media research. Among specific scientific methods, problem-chronological, system-structural and critical analysis of philosophical and cultural sources, social-phenomenological analysis and visual anthropology were used. **The scientific novelty of the work** consists in the implementation of Orientalist / neo-Hindu culturological modus in the postmodern context, social-philosophical reflection of the culture of Vaishnavism. **Conclusions.** Cultural conceptualization of Vaishnavism is advisable to compensate for certain conservatism of this religious trend and help it to keep pace with the time. Among the issues for consideration are Hinduism through the example of Vaishnavism in postmodern civilization, as well as the phenomenon of new religions as a manifestation of postmodernism. Against the background of the inclusion of modern India in all relevant trends, we can also highlight its desire to preserve its traditions, going deep into history. Modern religious traditions, for example, related to the activities of Srila Prabhupada, can be an integrative factor of Indian social thought, positioning Hinduism as a modern religion, thereby contributing to the formation of its positive perception in the postmodern context.

Key words: Vaishnavism, culture, neo-Hinduism, East, transcendental transhumanism, religiosity, postmodernism.

Вступление. Современная Индия – страна, в которой технологии перекликаются и уживаются с образом седой старины. Особенности Индии в рассматриваемом поле отмечал еще более века назад, в 1897 г., Марк Твен: «Земля грез и романтики, неслыханного богатства и небывалой нищеты, роскоши и бедности, дворцов и лачуг, голода и чумы, духов и исполинов, ламп Алладина, тигров и слонов, кобр и джунглей; страна сотен народов и языков, тысячи религий и двух миллионов богов... Единственная страна под солнцем, которая бесконечно интересна... Образованному и неграмотному, мудрому и глупому, богатому и бедному... перед которой меркнут все другие прелести мира» (Индийские, 2014). Современное общественное сознание в глобальном измерении исключительно многообразно трактует для себя образ Индии, четко выражены две точки зрения о ее исторической значимости: первая точка зрения идет от Гегеля относительно мудрости Вед – западная цивилизация весь индийский опыт якобы позаимствовала уже в Древней Греции; вторая точка зрения заключается в осознании необходимости активной пропаганды индуистских ценностей, индуистской концепции бытия в настоящем мире.

Постановка проблемы. Как известно, в большинстве случаев на уровне обыденного сознания Индия порой предстает как «экзотика» и «язычество». Согласно известному высказыванию М. Твена (2017), в Индии два миллиона богов, и все они почитаются. По части религии все остальные страны – нищие, и только Индия – миллионер. В этом обыденном сознании Индия также видится как крайне аскетичная страна, картина мира жителей которой окрашена ценностями трансцендентного и йогического, нирванического и саторического.

Індія нередко воспринимается и как страна йогов и садху, махасиддхов и шайвов, вайшнавов и других религиозных подвижников.

Существуют и представления о предельном, бескрайнем и радикальном универсализме индуизма, в соответствии с которым весь индуизм – один и тот же, а все религии предстают как одна религия. Имеется в виду неоиндуистское проникновение унитаривно-универсалистских христианских идей через деятельность общества Брахмо Самадж, Рамакришны и Вивекананды (Веды против радикального универсализма). Тем не менее, несмотря на наличие подобных стереотипных универсалистских представлений, религии Индии, очевидно, не собираются сливаться воедино и отказываться от свойственных доктринальных установок и предпочтений.

Манифестация индуизма вайшнавизм предстает одной из форм выражения современного постмодернизма. Международное общество сознания Кришны (МОСК) содержит в себе эти признаки, поскольку новые религии (а вайшнавизм, согласно религиоведческим типологиям и классификациям, является новым религиозным движением / новой религией / религией Нью Эйдж / неоориенталистской / неоиндуистской религией) как таковые являются продуктом постмодернизма. Нью Эйдж, как и другие культурные формации постмодернизма, соответствуют новым общественным формам, появившимся в результате радикальных социальных, технологических и экономических изменений конца XX ст. Постмодернистская духовность отвечает на этот вызов, предлагая духовные идеологии и разнообразие медитативных и целительских практик, стремящихся к расширению границ нашего сознания и тела в ответ на вызовы эпохи постмодернизма.

Актуальность. Постмодернизм является концепцией восприятия мира культурологии, философии, истории, социологии, религиоведения. Как отмечается в сетевой энциклопедии Википедии, постмодернизм – понятие, используемое современной культурологической рефлексией для обозначения характерного для культуры сегодняшнего дня постнеклассического типа философствования: философские концепции сближаются с «литературными дискуссиями» и «лингвистическими играми», преобладает «нестрогое мышление». Позитивный аспект постмодернизма состоит в том, что принципиальная открытость диалогу постмодернистской философии и науки способствует образованию новых наук и научных направлений, синтезирующих и обвешивающих ранее несовместимые области знания: квантовая механика, теоремы К. Геделя, космология, синергетика, экология, глобалистика, моделирование искусственного интеллекта и т.д.

Анализ исследований. Постмодернизм характеризуется гибридизацией, расширением прошлого в настоящем, это выражается в обращении к иррациональным формам познания, бытовавшим на заре цивилизации – мифу. Деконструкция логоцентризма исключает использование языка в привычном понимании – его место теперь занимает симулякр. Иррациональность симулякра роднит его с восточными практиками (такими, как мандалы в хатха-йоге) и проявляется в его фундаментальном свойстве принципиальной несоотнесенности с какой бы то ни было реальностью (Постмодернизм и иррациональные формы познания бытия). Исследователи постмодернизма отмечают его связь

с восточными учениями и мировосприятием. При этом они не только ссылаются на интерес к Востоку таких классиков постмодернизма, как М. Фуко, Ж Деррида, Ю. Кристева, но и проводят параллели между постмодернистскими и восточными религиозно-философскими воззрениями (Айвазян, 2017).

Целесообразность культурологической рефлексии вайшнавизма состоит в том, чтобы компенсировать определенный консерватизм данного религиозного направления и помочь ему идти в ногу со временем. Хотя к религиям также предъявляются рациональные требования, в постмодернистских условиях все религии автоматически могут представлять как постмодернистские. В настоящее время человек осуществляет собственный выбор религии на рынке духовных услуг, а выбор почти всегда осуществляется иррационально, и в духовном супермаркете также. Только основных религий в настоящее время насчитывается более шести тысяч, а второстепенных – еще больше, в результате побеждает не обязательно «самая лучшая» религия, но та, которая сумеет себя лучше презентовать. Основатель МОСК Шрила Прабхупада выступал весьма успешным имиджмейкером и пиарщиком своей религии, имея на то время экзотический внешний вид, произнося экзотические речи и излагая экзотическое учение, являя собой пример выдающегося неоиндуистского постмодернистского духовного лидера. Можно отметить, что его чрезвычайно умелая миссионерская, прозелитическая и проповедническая деятельность знаменовала собой встречу Запада и Востока на духовном рынке.

Цель статьи – исследовать культуру вайшнавизма в контексте постмодернизма.

Среди методов исследования: в статье применены концептуально-дискурсивный, системно-хронологический и проблемно-культурологический подходы к научному осмыслению явлений и событий культурной, религиозной и политической жизни. Многочисленность лакун, белых пятен и недостаточная разработанность социокультурной и религиозно-политической тематики в XXI в. в реальном и виртуальном пространстве в целом обусловили мультикультуралистский методологический подход этой работы на грани научных дискурсов и на перекрестке наук, а также синергетическую ее парадигму, когда проблема, объект и предмет находятся в состоянии неопределенности. Исследования виртуализации культуры и религии опирались на ряд методов, выработанных классической, неклассической и постнеклассической культурой: экзистенциальный-трансцендентальный-психоаналитический и метод культурно-философской компаративистики, проблематизации и концептуализации религиозно-философского материала, контекстуальный и интерпретационный, информационный и мифологический, ретроспективный и технофутурологический.

Изложение основного материала. В настоящее время происходит переинтерпретация, наполнение новым смыслом понятий, находящихся на стыке философской и эзотерической традиций – к одному из таких понятий и относится понятие «карма», использующееся в современной эзотерической литературе. В этом плане карма связана с понятием «обратной связи», которое было разработано впервые в теории изучения живых систем (Л. фон Бергаланфи) и в кибернетике (Н. Винер). Поколебав доверие к законодательному разуму,

отказавшись от его услуг, постмодернизм убрал тем самым все преграды для проникновения в интеллектуальную сферу мистики, иррационализма, эзотеризма и т.д. Можно с уверенностью сказать, что даже в сфере интеллектуально-познавательной деятельности наметился поворот к сближению науки с религией, ослаблению противоположностей между субъектом и объектом, духом и материей, уменьшению агрессивности исследователя в отношении к природе, примирению сознательного и бессознательного, рассудка и души (Плужникова, 2011).

С точки зрения В. Аксючица (2012), постмодернизм отрицает духовные реальности, атомизирует жизнь и хаотизирует историю, отвергает всякое целеполагание, стремится всё многообразие бытия свести к бессмысленному «множеству языковых игр»: чем произвольнее деятельность, тем она ценнее. Можно сказать, что постмодернизм додумал до конца выводы из нирванической метафизики: если реальность сводится к бесконечным вспышкам преходящих элементов, то бессмысленно говорить о каком-либо смысле, цели, нравственности. С позиций всеобщей изменчивости и случайности девальвируются основные категории разума: реальность, истина, человек, история, знание, философия, язык. Не признаются никакие критерии реальности, иерархии смыслов, в том числе ассиметричные оппозиционные пары: высокое – низкое, реальное – воображаемое, субъект – объект, целое – часть, внутреннее – внешнее, поверхность – глубина, Восток – Запад, мужское – женское... Вопрос об объективной истине бессмыслен, ибо всякая истина представляет собой лингвистическую, историческую либо социальную конструкцию («дискурс»), которая в свою очередь является интерпретацией предшествующих конструкций. Не существует универсальных критериев различения истины и не-истины, прекрасного и безобразного, возвышенного и низменного, добра и зла; поэтому всякие представления об истине, добре, красоте – майеобразны, являются иллюзиями. Человек «децентрируется» – не является автономным, самосознающим индивидом, не обладает индивидуальным «я», в душевной жизни культивируется множественность «я». Лишённый убеждений человек деперсонализируется – в нём стирается личность, он сводится к «машине желаний», бессознательным импульсам агрессии и насилия (в чём узнаем «дхармы»), проявления которых и устанавливают так называемый человеческий порядок. Смысл человеческого бытия – в растворении индивидуальности, в экстазе отдавания себя безличному во всех его измерениях – в нирванизации бытия. Постмодернизм распространяет позитивистский скепсис в культуру. Это нирванизация бытия на западной почве, с замещением восточного космического пессимизма – западным небытийным оптимизмом.

И. Горелова и Н. Некрасова (2011) полагают, что в начале III тысячелетия общественное сознание характеризуется сложностью и многоплановостью, в нем на равных уживается наука, мифология, герметизм, мистериальные религии, воззрения Востока (индуизм и буддизм), гностицизм, архаика и т.д. – по сути, в современную культуру вернулись все древнейшие формы сознания, включая языческие. Что касается встречи Востока и Запада, произошла глобальная ментальная революция XX века. К середине XX века явно обнаружилось,

что новая эпоха имеет существенные отличия, а именно: западное сознание лицом к лицу столкнулось с «незнакомцами», «чужаками», с экзотическими или архаическими культурными мирами. Этому, с одной стороны, способствовали открытия глубинной психологии (К. Г. Юнг) и трансперсональной психологии (С. Гроф, К. Уилбер и др.), а с другой – современная этнология открыла внеевропейские этнические группы. В результате этих открытий и встреч западный мир встал на путь радикальных перемен. Вторая половина XX в. была ознаменована внедрением Азии в европейскую Историю, а также пробуждением «первобытных» народов, начавших оказывать все большее давление «чуждой», «незападной» духовности. Философским ответом на завязавшийся диалог культур стала вначале герменевтика, а с 70-х гг. – целый веер постмодернистских философских концепций. Для понимания фундаментальных различий между психической культурой Востока и Запада принципиальное значение имеет разработанное К. Юнгом представление об интровертности и экстравертности.

С точки зрения такого автора, как О. В. Гарбуз (2013), пространство культуры постмодернизма подобно матрёшке: исходный образ матрёшки всегда возвращается с каждым новым раскрытием куклы. Философия постмодернизма базируется на идеях, во многом связанных с восточным мировоззрением – древневосточные учения о круговороте жизни, в которых жизнь понимается как определённая форма бесконечного перерождения, дали стимул к формированию нелинейных концепций исторического развития. Среди них стоит отметить философию Ф. Ницше (идея вечного возвращения), О. Шпенглера (идея судьбы вместо исторической закономерности и идея круговорота вместо идеи прогресса), А. Тойнби (концепция круговорота цивилизаций). Историческое прошлое матрёшки также связано с Востоком. Ещё в древней Индии, Китае и Японии существовали разъемные пустотелые куклы, вложенные одна в другую, – возможно, они появились как зримое воплощение идей реинкарнации и вечного возвращения. Вопросы различия и повторения, копии и оригинала занимают важное место в трудах, посвящённых также и культуре постмодернизма, их актуальность в этот период времени объясняется сменой установок с линейной концепции исторического процесса на нелинейную.

В контексте нашего исследования важным представляется рассмотреть направление трансцендентального трансгуманизма (ТТ), духовное направление в современном трансгуманизме, обоснованное в 2001–2005 годах российским мастером йоги, последователем философии адвайта веданты, настоятелем монастыря йоги «Собрание тайн» Свами Вишнудевананда Гири, которое представляет собой систему взглядов, рассматривающую существующие научные трансгуманистические идеи в контексте духовного самосовершенствования человека и всего человечества, его пути к познанию Абсолюта (трансцендентального). Приверженцы взглядов ТТ считают, что развитие новых технологий и духовное развитие человека есть единый процесс. С этой точки зрения идеи трансгуманизма, можно рассматривать как разновидность новых духовных путей к просветлению, соответствующих менталитету и условиям жизни людей Земли III тысячелетия. Первоочередной задачей последователи ТТ считают обретение бессмертия всеми людьми

на планете через овладение и воспроизведение древних йогических технологий по выделению и переносу тонкого тела в другой альтернативный носитель (генетически модифицированный клон, не имеющий собственной души, биокиборг, тело-носитель, состоящее из нанороботов – разумной нано-пыли, управляемой сознанием, квантовое тело-голограмма) (Свами, 2007).

Ю. В. Крайко (2013) полагает, что начало развитию нетрадиционной религиозности положил интерес к восточной духовности, в частности, к индуизму, который возник на Западе в конце XIX века. Большое значение для популяризации индуизма на Западе имела религиозная философия и просветительская деятельность таких индийских мыслителей, как Свами Вивекананда, Шри Ауробиндо Гхош. Выступление Свами Вивекананды на Всемирном парламенте религий в Чикаго в 1893 году положило начало увлечению Запада индуистским духовным наследием. Этот религиозный реформатор и общественный деятель сумел соединить в своем творчестве наследие индуизма и западной философской мысли, создав своеобразный религиозно-философский синтез.

К религиозно-философским учениям и духовным движениям второй половины XIX–XX в. на Западе и в России, возникновение которых в будущем способствовало развитию и широкому распространению новых религиозных движений, современного религиозного синкретизма и нетрадиционной религиозности в целом, относятся: теософия (Е. П. Блаватская, А. Безант и др.), антропософия (Р. Штайнер), учение «Живая Этика» (Н. К. Рерих, Е. И. Рерих), русский космизм (Н. Федоров, К. Э. Циолковский, В. И. Вернадский). С 70-х гг. XX в. исследователи часто делали прогнозы «десекуляризации» и наступлении эпохи постсекуляризма. Но, как видно, прогнозы о будущем отмирании религии не сбываются. Развитие науки и техники, распространение образования и IT не привели к отмиранию религии, а, напротив, способствовали появлению новых форм религиозности и дали «в руки» религиозных организаций новые средства для распространения своих идей.

Одним из авторов, непосредственно осуществлявших исследование на тематику взаимосвязи индуизма и постмодернизма, является А. С. Тимощук, анализирующий неоиндуизм как часть пост-культуры. С точки зрения данного автора, «общим для этих двух феноменов являются смешение стилей, эклектизм; отказ от построения системы, логико-категорической организации мысли и принятие внерациональной словесной текучести; отход от дихотомии духовное – телесное, священное – мирское, этическое – аморальное, истинное – ложное; антисистематизм; адогматизм; самоутверждение личности в свободе творчества... В чем же причина единения культурного пространства Востока и Запада? Западная культурологическая школа дала ответ на этот вопрос в форме характеристики современных цивилизационных процессов – сужение географических границ, коммуникационные технологии, способствующие большей открытости и взаимопроникновению разных культур... И неоиндуизм, и постмодернизм характеризуются антитрадиционным духом и выступают в данном случае частными процессами одной тенденции» (2001, с.105, 111).

Научная новизна статьи состоит в осуществлении ориенталистских/неоиндуистских культурологических модусов в постмодернистском контексте, социально-философской рефлексии культуры вайшнавизма.

Вывод. В заключение можно предположить, что Индия предстает примером страны, противоречащей традиции все менять, в то же время исключительно инновационной и высокотехнологичной. Важно понять, какое качество индийской ментальности позволило выходцам из Индии внедриться в самое сердце IT – в Силиконовую Долину. В этом контексте представляет научный интерес, как Индия репрезентирует себя в эпоху постмодернизма, без революций и не отказавшись от своих традиций, под руководством отца индийской нации Махатмы Ганди провозгласив философию ненасилия и по существу осуществив антиколониальный переворот.

Постмодернизм, среди прочего, пристально исследует западное и восточное научное и духовное наследие – два нарратива, хотя их может быть значительно больше. В самой Индии, однако, вайшнавизм не является широко распространенной традицией, их количественно достаточно мало, это явно не общеиндийский нарратив. В Индии преобладает традиция, но немногие из приверженцев индуизма знают МОСК, хотя индусы читают Махабхарату с детства, принадлежа к одной из многочисленных индусских школ. Для непросвещенного индуизма МОСК не является индуистским движением, но неоиндуистским, и с позиции постмодернизма – это лишь один из фрагментов мозаики, поскольку в целом все эти новые религии выступают как явление постмодернизма. Существует общая европейская философская традиция, ее завершением был постмодернизм, из нее вырастает постпостмодернизм или неомодернизм. Современная теология демонстрирует неясности эпохи постмодернизма, хотя именно из него может вырастать подлинная вера.

Следует отметить, что обращение к Востоку зачастую знаменует собой и сигнифицирует определенную разочарованность в собственном наследии, как и утрату собственных корней: возможно, интерес к ариям возник, не в последнюю очередь, потому, что к собственным Священным Писаниям он был утрачен. Однако при желании свое духовное наследие можно найти и вновь актуализировать, поскольку большинство людей, обращающихся к Востоку, особенно молодежь, зачастую недостаточно осведомлена о религиозной традиции, к которым они причастны в силу факта своего рождения. А ведь и в собственной культуре можно найти трансцендентальные аналоги искомого на Востоке, будь то дыхательные практики исихастов, моления-медитации у католиков и многое другое. Среди вопросов для рассмотрения можно отметить место индуизма на примере вайшнавизма в современной постмодернистской цивилизации, сочетаемость индуизма и трансгуманизма, постмодернизма и виртуализации, а также феномен новых религий как явление постмодернизма.

На фоне включенности современной Индии во все актуальные тренды, мы можем выделить и ее желание сохранить свои традиции, уходящие вглубь истории. Мы можем говорить и о том, что современные религиозные традиции, к примеру, связанные с деятельностью Шрилы Прабхупады, могут служить интегративным фактором индийской социальной мысли. Напоследок

можно отметить деятельность Международного общества сознания Кришны, организации, позиционирующей индуизм как современную религию, содействуя тем самым формированию его позитивного восприятия в глобальном мире, в том числе пытаясь воссоздать вайшнавизм максимально благоприятным образом в постмодернистском контексте.

Список использованных источников

1. Айвазян А. А. *Постмодернизм и дзен-буддизм*. URL: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-150452.html?page=5>. (дата обращения: 02.12.2018).
2. Аксютчиц В. *Нирванизм постмодернизма*. URL: <http://www.apn.ru/publications/article27118.htm>. (дата обращения: 02.12.2018).
3. Гарбуз О. В. *Встречи по обе стороны зеркала или матрёшка и постмодерн*. URL: <http://www.analiculturolog.ru/journal/archive/item/1714-встречи-по-обе-стороны-зеркала-или-матрёшка-и-постмодерн.html>. (дата обращения: 02.12.2018)
4. Горелова И. Н., Некрасова Н. А. Изменение ментального содержания архетипов в процессах культурной глобализации. *Научный Вестник Московского государственного технического университета гражданской авиации*. 2011. №166. С. 82–87.
5. *Индийские математики*. URL: <http://sophieshalem.mya5.ru>. (дата обращения: 02.12.2018).
6. Крайко Ю. В. *Нетрадиционная религиозность как феномен эпохи глобализации*. URL: <https://gigabaza.ru/doc/129223.html>. (Дата обращения: 02.12.2018)
7. Плужникова Н. Н. *Диалог эзотерики и науки в постмодернистской интерпретации культуры*. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. *Вопросы теории и практики*. 2011. Вып. № 5(11). Ч. 4. С.142–145.
8. *Постмодернизм и иррациональные формы познания бытия*. URL: <http://www.greatphilosophy.ru/philgs-565-1.html>. (дата обращения: 02.12.2018).
9. Свами Вишнудевананда Гири. *Основные черты человека будущего*. URL: <http://www.advayta.org/4512>. (Дата обращения: 02.12.2018)
10. Твен М. *Афоризмы, цитаты, высказывания*. Москва: Центрполиграф, 2017. 38 с.
11. Тимошук А. С. Постмодернизм и неоиндуизм как единое пространство посткультуры. *Ориентир*... Москва, 2001. Вып. 1. С.105–111.
12. Morales F. G. Does Hinduism Teach That All Religions Are The Same? A Philosophical Critique of Radical Universalism. *Hinduism today*. 2005. July/August/September. URL: <http://www.swamij.com/hinduism-universalism.htm> (Accessed 02.12.2018.)

References

1. Aivazyan, A. (2017). *Postmodernizm i dzen-buddizm* [Postmodernism and Zen Buddhism], [online]. Available at: <<http://rudocs.exdat.com/docs/index-150452.html?page=5>> [Accessed 02.12.2018].

2. Aksyuchits, V. (2012). *Nirvanizm postmodernizma* [Nirvanization of postmodernism], [online]. Available at: <<http://www.apn.ru/publications/article27118.htm>> [Accessed 02.12.2018].
3. *Indiiskie matematiki* [Indian mathematics], [online]. Available at: <<http://sophieshalem.mya5.ru>> [Accessed 02.12.2018].
4. Garbuz, O. (2013). *Vstrechi po obe storony zerkala ili matreshka i postmodern* [Meetings on either side of the mirror or Matryoshka and Postmodern], [online]. Available at: <<http://www.analiculturolog.ru/journal/archive/item/1714-встречи-по-обе-стороны-зеркала-или-матрешка-и-постмодерн.html>>. [Accessed 02.12.2018].
5. Gorelova, I., Nekrasova, N. (2011). *Izmenenie mental'nogo sodержaniya arkhетipov v protsessakh kul'turnoi globalizatsii* [Changes in the mental content of archetypes in the processes of cultural globalization]. *Nauchnyi Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta grazhdanskoi aviatsii*, no.166. pp. 82–86.
6. Kraiko, Yu. (2013) *Netraditsionnaya religioznost' kak fenomen epokhi globalizatsii* [Non-traditional religiosity as a phenomenon of the era of globalization], [online]. Available at: <https://gigabaza.ru/doc/129223.html>. [Accessed 14.11.2018].
7. Morales, F. (2005). *Does Hinduism Teach That All Religions Are The Same? A Philosophical Critique of Radical Universalism*, [online]. Available at: <<http://www.swamij.com/hinduism-universalism.htm>> [Accessed 02.12.2018].
8. Pluzhnikova, N. (2011). *Dialog ezoteriki i nauki v postmodernistskoi interpretatsii kul'tury* [Dialogue of esotericism and science in the postmodern interpretation of culture]. *Voprosy teorii i praktiki*, no. 5(11). vol. 4, p.142–145.
9. *Postmodernizm i irratsional'nye formy poznaniya bytiya* (2018) [Postmodernism and irrational forms of knowledge of being], [online]. Available at: <http://www.greatphilosophy.ru/philgs-565-1.html> [Accessed 02.12.2018].
10. Svami Vishnudevananda Giri (2007). *Osnovnye cherty cheloveka budushchego* [The main features of a person of the future], [online]. Available at: <http://www.advayta.org/4512> [Accessed 02.12.2018].
11. Twain, M. (2017). *Aforizmy, tsitaty, vyskazyvaniya* [Aphorisms, quotes, sayings]. Moscow: Tsentrpoligraf, 2017. 38 p.
12. Timoshchuk, A. (2001). *Postmodernizm i neoinduizm kak edinoe prostranstvo postkul'tury*. [Postmodernism and neo-Hinduism as a common post-culture space]. *Orientiry...*, no. 1., pp.105–111.

© Добродум О. В., 2018

Стаття надійшла до редакції: 31.09.2018

УДК 374.7:061.2-054.57(477+438)

DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.34.2018.153848>

Осікович Жанна,
кандидат історичних наук,
Ягеллонський університет у Кракові,
вул. Голембя, 24, 31-007 Краків, Польща,
<https://orcid.org/0000-0002-1805-4651>
zzanna.osikowicz@gmail.com

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ (У ПЕРІОД 1991–2012 рр.)

Мета статті – проаналізувати культурно-просвітницьку діяльність громадських об'єднань етнічних меншин України і Польщі з 1991 по 2012 рр. **Методи дослідження** базуються на поєднанні загальнонаукових (аналіз і синтез, класифікація, типологізація, узагальнення), міждисциплінарних (компаративний, критичний, системний, структурно-системний) та спеціально-історичних (порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, періодизації, рестроспективний) методів. **Наукова новизна.** У статті вперше здійснено комплексне дослідження найважливіших громадських об'єднань етнічних меншин України і Польщі за 1991–2012 рр., де були використані договори між Польщею і Україною, наукові джерела польської та української літератури, інтернетові джерела, а також документи з архіву Міністерства культури України. **Висновки.** Дослідження показало, що діяльність вищезгаданих культурних, освітніх і релігійних організацій сприяло збереженню та розвитку національної самобутності української меншості в Польщі та польської – в Україні.

Ключові слова: міжнародні культурні зв'язки; культурно-просвітницька діяльність; етнічні меншини; українсько-польські культурні відносини; етнографічні пам'ятки.

Осікович Жанна, кандидат исторических наук, Ягеллонский университет в Кракове, ул. Голембя, 24, Краков, Польша

Культурно-просветительская деятельность общественных объединений этнических меньшинств Украины и Польши (в период 1991–2012 гг.)

Цель статьи – проанализировать культурно-просветительскую деятельность общественных объединений этнических меньшинств Украины и Польши с 1991 по 2012 гг. **Методы исследования** базируются на сочетании общенаучных (анализ и синтез, классификация, типологизация, обобщение), междисциплинарных (компаративный, критический, системный, структурно-системный) и специально-исторических (сравнительно-исторический, проблемно-хронологический, периодизации, рестроспективный) методов. **Научная**

новизна. В статті вперше досліджені важливіші громадські об'єднання етнічних меншин України та Польщі за 1991-2012 гг., де були використані договори між Польщею та Україною, наукові джерела польської та української літератури, інтернет джерела, а також документи з архіву Міністерства культури України. **Висновки.** Дослідження показало, що діяльність вищезгаданих культурних, освітніх та релігійних організацій сприяло збереженню та розвитку національної самобутності української меншини в Польщі та польської – в Україні.

Ключові слова: міжнародні культурні зв'язки; культурноосвітня діяльність; етнічні меншини; українсько-польські культурні стосунки; етнографічні достопримечательності.

Osikovich Zhanna, Candidate of Historical Sciences, Professor, Institute of Culture, the Jagiellonian University in Krakow, st. Gołębia 24, Krakow, Poland

Cultural and educational activity of public associations of ethnic minorities of Ukraine and Poland (in the period 1991–2012)

The purpose of the article is to analyze the cultural and educational activity of public associations of ethnic minorities of Ukraine and Poland in 1991–2012. **The research methodology** consisted in the combination of general scientific (analysis and synthesis, classification, typology, generalization), interdisciplinary (comparative, critical, systemic, structural-systemic) and special-historical (comparative-historical, problem-chronological, periodization, retrospective) methods. **The scientific novelty of the work** lies in the first attempt to carry out a comprehensive study of the most important public associations of ethnic minorities of Ukraine and Poland in 1991–2012, in which agreements between Poland and Ukraine, scientific sources of Polish and Ukrainian literature, Internet sources, as well as documents from the archive of the Ministry of Culture of Ukraine were used. **Conclusions.** The study showed that the activity of the aforementioned cultural, educational and religious organizations contributed to the preservation and development of the national identity of the Ukrainian minority in Poland and of the Polish minority in Ukraine.

Key words: international cultural relations; cultural and educational activity; ethnic minorities; Ukrainian-Polish cultural relations; ethnographic sights.

Вступ. Україна та Республіка Польща намагалися забезпечити сприятливі умови для реалізації права членів національних меншин на «збереження, вираження та розвиток своєї етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності без будь-якої дискримінації і в умовах повної рівності перед законом» (Договір про добросусідство, дружні взаємини та співробітництво від 18 травня 1992, 1992, с. 613). Одним із заходів такої політики стало заснування і підтримання освітніх, культурних і релігійних організацій і товариств української та польської національної меншин, що створювалися на території обох держав.

Якщо восени 1990 р. нараховувалося 8 польських національно-культурних товариств, які діють на території України, то на початок 2007 р. діяло понад

40 таких об'єднань, які неухильно розширюють свій вплив на польські громади, урізноманітнюють форми роботи, утверджують себе як легітимні представники інтересів польської людності. Переважна їх більшість діє в Івано-Франківській, Житомирській, Львівській, Тернопільській, Хмельницькій областях та м. Києві. Життя поляків в Україні стало організованим, вони намагаються впливати на всі процеси в країні, беруть активну участь у вирішенні різноманітних проблем. Органічно в життя польського населення ввійшли національні з'їзди, фестивалі, зустрічі, зібрання, наради. У 9 областях діють 37 самодіяльних польських хорів, танцювальних ансамблів, оркестрів народних інструментів. Поліпшується якість бібліотечного обслуговування в місцях проживання поляків. У Києві засновано бібліотеку польської літератури, на базі якої успішно працюють літературно-мистецький салон «Пішязнь» та польський театр для дітей. Головна спеціалізована редакція літературами мови національних меншин України в Києві та видавництво «Каменярь» у Львові випускають польською мовою підручники, художню та дитячу літературу. У фондах бібліотек систем Міністерства культури також є значна кількість книг польською мовою.

Першою офіційною організацією поляків став Клуб шанувальників польської літератури та культури «Варшава», створений у Луганську 1976 р. Через дванадцять років, на ґрунті змін у тодішньому СРСР, у липні 1988 р. при Фонді української культури було утворене Товариство польської культури Львівщини, яке своєю появою, власне, ознаменувало початок національного відродження поляків на Україні (Gill and Gill, 1994, p. 81). На початку 1990-х рр. почали з'являтися й інші організації, які часто не знаходили порозуміння, про що свідчить той факт, що у грудні 1998 р. на II з'їзді вчених-поляків в Києві голова Товариства польських вчених професор Г. Стронський звернув увагу не лише на поділ, а й на війни між різними польськими організаціями в Україні та закликав науковців сприяти подоланню суперечливих моментів (Slesariewa, 1998, p. 2). Кожна з організацій хотіла мати щось виняткове лише для себе і тому їм важко було домовитися. До причин, які заважали спільній роботі, Посол Сейму Республіки Польща П. Міщук відносив проблему керівництва і те, що кожен хотів реалізувати свою окрему програму (Szalacki, 1997, p. 215).

Мета статті – проаналізувати культурно-просвітницьку діяльність громадських об'єднань етнічних меншин України і Польщі з 1991 по 2012 рр.

Виклад основного матеріалу. До найбільших організацій на території України належить Спілка поляків України (СПУ), що нараховує близько 5 тис. осіб, з 12 відділеннями в Києві, Житомирській, Хмельницькій, Одеській, Вінницькій, Харківській, Миколаївській, Черкаській областях та інших населених пунктах. СПУ, яку було засновано в 1991 р. на конгресі української полонії, успішно працює на благо польського руху в Україні та зміцнення українсько-польських взаємин. Вона є самоврядною громадською організацією, що діє у межах Конституції України, чинного законодавства та керується своїми статутами. Її головною метою є національне відродження поляків, розвиток

і піднесення їхньої національної свідомості, залучення до громадсько-політичного та культурного життя держави, популяризація етнічної історії польського та українського народів, зміцнення дружби та партнерства між Україною і Польщею.

Культурно-просвітницька діяльність СПУ характеризується різноманіттям форм. Її голова Станіслав Костецький підтримує ділові контакти з посольством і консульствами Республіки Польща в Україні, регулярно інформує місцеві осередки про найважливіші заходи, що проводить польська громада, бере особисту участь у культурно-просвітницьких акціях. Під егідою Спілки поляків України функціонують: Товариство польських учителів, Товариство польських інженерів, Товариство польських учених із відділеннями в Києві, Харкові, Дніпропетровську, Хмельницьку, Бердянську, Запоріжжі, Кам'янці-Подільському, Луцьку, Одесі, Сімферополі, Тернополі та інших містах. Об'єднання польських учителів в Україні має свої осередки в усіх регіонах, але найбільше їх у традиційних місцях проживання польської людності.

Спілкою була створена мережа курсів з вивчення польської мови – лише в Києві за 1991 р. заняття відбувалися на двох паралельних курсах. Було також організовано вивчення польської мови в десятках шкіл. Спільно з Генеральним консульством РП СПУ організувала дві олімпіади польської мови та польської культури.

СПУ рекомендувала на навчання до вузів Польщі в 1991 р. майже 100 осіб, п'ятеро з яких були направлені на курси польської культури в Любліні та сім осіб на курси вчителів. Розповсюджувалися польські підручники. Понад 500 дітей відпочивали в літніх дитячих таборах у Польщі, при цьому всю організаційну частину роботи взяла на себе СПУ. За підтримки Міністерства освіти України була, вперше, на рівні Міністерства, проведена нарада вчителів польської мови, в якій брали участь 30 учителів польської мови (Szalacki, 1997, р. 198).

Вперше в Києві був проведений 1-й огляд художніх колективів Спілки поляків, у якому взяли участь 400 осіб. У журі були представники з Польщі. Чотири учасники огляду були запрошені на виступи до Польщі. Також СПУ був створений дитячий самодіяльний ляльковий театр, що представив у Польщі три своїх спектаклі. У вересні 1991 р. СПУ організувала п'ять вечорів польської поезії за участю артиста Краківського театру Яна Адамського, з яких два пройшли в Києві, а три – в Житомирі. Також відбувся вечір, присвячений ювілею видатної польської поетеси Марії Конопницької, на якому виступили два колективи з Польщі.

Серед регіональних об'єднань поляків вирізняється своєю творчою роботою Польський дім у Києві (керівник М. Сівко), при якому успішно працюють Клуб науковців, клуб польської молоді, гуртки з вивчення польської мови, аматорські студії; Київське культурно-освітнє товариство ім. А. Міцкевича; Київське національно-культурне товариство «Згода»; Польський культурний центр в Одесі; Доми польські в Криму, Дубно, Чернівцях, у селищі Якимівка Запорізької області,

а також польські осередки в Харкові, Донецьку, Миколаєві, Дніпропетровську та інших містах.

Плідною працею вирізняється Українознавче польське товариство, яке підтримує постійні творчі контакти з Національною асоціацією українознавців. Польські україністи є найактивнішими учасниками в міжнародних конгресах україністів, публікуються в українських виданнях. Наукова громадськість України високо оцінила наукову працю керівника товариства професора С. Козака, обравши його іноземним членом Національної академії наук України.

Польське культурно-освітнє товариство ім. А. Міцкевича у Києві, яке в 1998 р. налічувало близько 300 членів, організовувало курси з польської мови, виставки та лекції. З 1992 р. при товаристві діяла літературна секція, що згуртувала навколо себе понад 30 осіб. У приміщенні бібліотеки ім. А. Міцкевича проводилися літературно-музичні вечори на честь видатних діячів польської та світової культури, таких як А. Міцкевич, Ю. Словацький, Я. Івашкевич та В. Котарбінський (Slesariewa, 1998, р. 2). Три активних діячі цього товариства, зокрема Г. Єлісеєва, Л. Слесарева-Вікторовська та А. Кондрацький, отримали подяку з відзнакою від голови Київської держадміністрації О. Омельченка. Активному члену цього Товариства полоністу професору Ю. Булаховській було вручено диплом почесного академіка Академії вищої школи України. Польська сторона 1996 р. нагородила Ю. Булаховську, раніше відзначену орденом «Заслужений діяч польської культури» (1976 р.), дипломом «За видатні заслуги для польської культури в світі».

Римо-католицьке товариство в Києві діяло при парафії Св. Миколая. Його основними завданнями стала релігійна та освітня діяльність. Діє також Клуб католицької думки, що видавав бюлетень та проводив освітню діяльність (Gill and Gill, 1994, р. 81).

Київське національно-культурне об'єднання поляків «Згода», яке на кінець 1990-х рр. нараховувало у своєму складі більше 250 осіб. Об'єднання проводило курси польської мови та організувало дитячий хор «Ластівки», що з успіхом виступав в Україні та Польщі. У 1998 р. від імені Клубу польських публіцистів і комісії Сейму Польщі по зв'язках з діаспорою товариство отримало статуетку «Золотий Польонус» – на відзнаку заслуг київської громади поляків у популяризації польської культури, патріотичному вихованні молоді та піднесенні престижу польської ідентифікації (Szalacki, 1997, р. 6–7).

На сьогодні діють також організації, що займаються лише освітньою діяльністю та мають тісні зв'язки з Польщею, нараховуючи в своєму складі приблизно від 100 до 200 членів. Це: Клуб шанувальників польської літератури та культури «Варшава» в Луганську та Польська суспільна організація «Відродження» в Житомирі, Київське об'єднання поляків «Солідарність», що організовували літні табори в Польщі. Освітньою діяльністю займалася й Польська організація ім. М. Любінського в Новограді-Волинському, яку очолювала вчителька, народна поетеса М. Якубовська (Gill and Gill, 1994, р. 80).

Польське добродіє товариство Вінницької області «Польський Дім» було організоване в січні 1993 р. на прибутки з власних швейної та трикотажної майстерень. Товариство проводило курси польської мови та налічувало 500 осіб.

Товариство польської культури львівської землі, що проводило навчання польської мови, мистецьку та лекційну діяльність, займалося впорядкуванням могил на польських кладовищах та організовувало літні табори в Польщі. З грудня 1990 р. почало видавати двотижневик «Газета Львівська» тиражем 5 тис. примірників. Товариство, очолюване С. Черкасом, має постійну резиденцію у Львові і нараховувало 1994 р. близько 3300 членів (Gill and Gill, 1994, р. 82). На зборах товариства, що відбулися в 1995 р., був присутній Генеральний консул Республіки Польща у Львові Т. М. Леонюк. На цей час його членами були понад 4 тис. поляків з 10 тис., які мешкають на Львівщині.

На початку 1999 р. в Житомирі було відкрито «Польський Дім» для популяризації польської культури серед населення краю. У приміщенні Дому проводилися курси з вивчення польської мови, які відвідували багато мешканців міста незалежно від їх віку, що свідчило про актуальність та необхідність проведення цих заходів.

За участю Товариства польської культури в Харківській науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка у березні 1996 р. було проведено тематичний вечір «Польща: звичаї, традиції, національні свята» (Довідка про культурне співробітництво України з Польщею в 1996, 1996, с. 15). У Чернівцях за сприяння облдержадміністрації відкрито Польський народний дім. За словами голови Польського культурного товариства ім. А. Міцкевича Я. Кочубинської, «сьогодні у Чернівецькій області проживає біля 5 тисяч поляків, які тепер одержали можливість значно активізувати свою культурну та просвітницьку діяльність».

Спробою інтеграції польського руху було створення 1992 р. на конгресі української полонії Федерації польських організацій в Україні (ФОПУ). Лідери об'єднання та його актив спрямовували практичну діяльність місцевих осередків на захист прав і свобод поляків України в державних і громадських органах, на задоволення їх національно-культурних потреб. Багато ініціативи і творчості виявила голова ФОПУ Емілія Хмельова, яка підтримувала тісний зв'язок із фундацією «Допомога полякам на Сході», надавала великого значення діяльності своїх осередків на місцях, що функціонують у всіх регіонах України, користувалася і досі користується заслуженим авторитетом серед поляків України. За ініціативи Федерації в 1996 р. відбувся Сейм поляків Поділля, на якому було схвалено програму національно-культурного відродження польської меншини та підвищення її ролі в українсько-польському діалозі. До складу ФОПУ увійшли близько 120 організацій, крім Спілки поляків України. За статутом резиденція ФОПУ «Польський Дім» знаходилася у Києві, але фактично вона містилася у Львові.

ФОПУ провела три міжнародні конференції: «60 років депортації поляків до Казахстану»; «Культура польська вчора і сьогодні» та конференцію,

присвячену Ю. Словацькому. За сприяння виходив друком «Бюлетень ФОПУ», в якому містилася інформація про всі заходи, що відбувалися в певний період її діяльності.

Крім об'єднань і товариств культурно-освітнього характеру були створені й професійні організації, такі як Спілка польських вчителів в Україні та Осередок польських лікарів. Цілі діяльності цих організацій подібні: охорона політичних прав польської меншості, суспільний і культурний розвиток поляків, вивчення польської мови, налагодження дружніх стосунків між поляками та українцями, розвиток контактів з поляками з усього світу. Джерелом фінансування цієї діяльності були членські внески, допомога з Польщі як державних організацій – головна «Спільнота Польська», так і громадських, оскільки Українська держава надавала організаціям польської меншості порівняно невелику допомогу.

У березні 1999 р. був створений Центр українсько-польських студій на чолі з Т. І. Зарецькою, до роботи в якому долучалися державні, громадські діячі, представники польської меншини в Україні та меценати. Цей центр увійшов до складу Товариства «Україна – Світ» та Федерації товариств зв'язків із зарубіжними країнами під егідою І. Драча (Зарецька та Ішуніна, 2000, с. 5). До складу почесної ради увійшли посол України в Республіці Польща Д. Павличко, академіки Я. Ісаєвич, М. Жулинський, В. Смолій. Центром українсько-польських студій було заплановано публікацію архіву С. Петлюри, видання книги «Думки Пілсудського про Україну» та проведення міжнародних науково-практичних конференцій.

Спільно з Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського, Товариством опіки над Літературним інститутом у Парижі, за сприяння Посольств України в Польщі та Республіки Польща в Україні, Товариства «Україна – Світ», особисто М. Прушинського та Б. Бердиховської Центр українсько-польських студій 1994 р. провів книжкову і фото виставки та міжнародний круглий стіл: «Роль паризької «Культури» в становленні українсько-польського взаєморозуміння». При Центрі створена молодіжна секція, до якої входять студенти та аспіранти, які вивчають проблеми українсько-польських відносин. Для підтримки молодих учених польський меценат та громадський діяч М. Прушинський запропонував фінансування стипендій, що дало змогу працювати в Польщі, вивчати безпосередньо культуру та звичаї сусіднього народу.

Національно-культурні товариства меншин у своїй роботі безпосередньо знайомилися з досвідом інших країн у цій галузі. Так, 1994 р. на запрошення фундації Стефана Баторія у Польщі перебувала група представників національно-культурних товариств польської, німецької та інших меншин України. Вони вивчали досвід Польщі стосовно меншин на спеціально проведеному семінарі.

Крім товариств, об'єднань та організацій поляки об'єднуються й за допомогою Інститутів польської культури. Такий Інститут в Києві на чолі з П. Козакевичем був відкритий на початку 1999 р. і став одним з шістнадцяти подібних представництв польського Міністерства закордонних справ, розміщених

у найважливіших політичних і культурних центрах Європи (Kozakiewicz, 1999, с. 62–67). Інститут мав на меті формування образу Польщі як сучасної демократичної держави, що досягла певних успіхів у галузі економіки, має великий культурний та науковий потенціал і готова до європейської інтеграції. Головним його завданням стало пробудження інтересу та підтримка розвитку безпосередніх зв'язків між громадянами обох країн, пов'язаними з науковими інституціями чи осередками, для взаємного пізнання та обміну думками і подолання негативних стереотипів. Популяризація польської культури в Україні передбачала ознайомлення громадськості з культурним доробком, науковими досягненнями, історією польського народу, надання інформації зацікавленим особам, підтримка розвитку безпосередніх контактів і співробітництва між організаціями та осередками культури і науки України та Польщі; організація чи співорганізація семінарів, конференцій, «круглих столів» за участю українських і польських науковців, спеціалістів та експертів тощо.

До сфери діяльності інституту належала організація роботи бібліотек, читалень, організація концертів художніх колективів, солістів, перегляд фільмів, художніх, фото- і музейних виставок, проведення зустрічей для дітей і молоді, організація курсів вивчення рідної мови. Діяльність Інституту полягала і в презентації всіх напрямів творчої активності: показ фільмів, вистав, концертів, творчі зустрічі з митцями – художниками, музикантами, літераторами, авторами фотовиставок та іншими діячами. Польський інститут проводив роботу із створення бібліотеки з добіркою як художньої, так і наукової та навчальної польської літератури, інформації туристично-відпочинкового характеру, формуванням відео- та фонотеки, в яких мали бути представлені фільми польського кіно та всі напрями польської музики – від класичної до популярної. Все це надавалося в користування інституціям, особливо навчальним закладам і приватним особам, використовуючи сучасні засоби комунікації.

За перші півроку свого функціонування Польським інститутом було проведено ряд заходів. Так, з лекціями на тему польсько-українських стосунків, що відбулися у Києво-Могилянській Академії та Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, виступив відомий публіцист, історик М. Козловський, колишній віце-міністр закордонних справ Польщі. У лютому і травні 1999 р. Інститут ознайомив киян з історією виникнення та головними дієвими особами польського кіноавангарду, показавши найбільш характерні зразки цього мистецтва, завдяки зусиллям відомого в Польщі спеціаліста, директора Центру сучасного мистецтва «Замок Уяздовський» Р. Ключчинського (Довідка про культурне співробітництво України з Польщею в 1999-2000 роках, 1999, с. 7). У червні 1999 р. Інститут став ініціатором проведення в Києві Тижня польського кіно переважно останніх років, що зібрав велику аудиторію. До Києва було запрошено композитора світової слави К. Пендерецького, якому було присуджено ступінь почесного доктора Київської музичної академії.

За сприяння Польського інституту відбулися також: виступи краківського вуличного театру КТО в Києві і в Криму; виставка польського художнього плаката у Вінниці; дводенний семінар і демонстрація циклу фільмів про творчість видатного реформатора світового театру С. Гротовського; наукова конференція і виставка книжок «Ю. Словацький і Україна», «А. Міцкевич і Україна» та «Я. Івашкевич». За сприяння Інституту на конференції «Україна і Польща: культурні взаємини кінця ХІХ – початку ХХ століть», що проходила в Одесі в липня 1999 р., з доповіддю виступив П. Козакевич.

Створення та діяльність вищезгаданих культурних, освітніх і релігійних організацій, таким чином, сприяло збереженню та розвитку національної самобутності польської меншості в Україні, що, передусім, покращувало співробітництво та добросусідські відносини між двома країнами.

Свідченням зростання суспільної активності української меншини в Польщі з початку 1990-х рр. було створення нових організацій, що, з одного боку, стало можливим завдяки загальній лібералізації суспільно-політичного життя, а з іншого – стимулювалося неефективністю діяльності Українського суспільно-культурного товариства і його нездатністю забезпечувати інтереси всієї української громадськості у ПНР. Ініціаторами створення своїх організацій виявилися лемки, одна група яких окреслює себе українцями, діє в українських організаціях і не акцентує своєї лемківської відмінності, а друга визнає свою приналежність до українського народу, але підкреслює відмінність лемківської культури і традицій (Budyta-Budzynska, 2003). Третя група лемків вважає себе окремою нацією з власною мовою і культурою (Красовський, 1989, с. 1), не співпрацюючи ні з українськими, ні з іншими лемківськими організаціями, які вважають їх лемками-сепаратистами. Прихильники останньої позиції діють у Стоваришинні лемків, яке у 2002 р. нараховувало 176 осіб (Wyznania religijne, stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2000–2002, 2003) і видавало двомісячник «Бесіда» тиражем 450 примірників та щорічник «Лемківський календар» тиражем у 450 примірників, а також утримувало бібліотеку в Лігниці. Лемки зі Стоваришиння лемків протягом кількох років організовують лемківську Ватру в Міхалові у Дольношльонському воєводстві, що є винятково лемківським заходом.

Інша представницька організація цієї групи лемків згуртована в «Руську бурсу», утворену в місті Горлиці 1991 р., і яка діє на території Любуського, Дольношльонського і частини Малопольського воєводств (Wyznania religijne, stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2000–2002, 2003, р. 228). Місцевих відділів «Руська bursa» не має, як і власних видань, але має бібліотеку в Горлицях. Чисельність товариства незначна і у 2002 р. становила 27 членів.

Прихильники позиції про приналежність лемків до українського народу згуртовані в Об'єднання лемків (ОЛ), що утворилося у м. Горлиці і було зареєстроване 30 березня 1989 р. У 1993 р. ОЛ нараховувало 480 членів; у 1994 р. – 605; у 1995 р. – 652; у 1996 р. – 665; у 1997 р. – 709; у 1998 р. – 709; у 2002 р. – 707;

у 2005 р. – 1300 членів . Товариство функціонує на території всієї Польщі і має 33 місцевих гуртки. Так, у Дольношльонському воєводстві гуртки діють у Хелмі, Лігниці, Вроцлаві, Волуві; у Любуському воєводстві – у Гожові Великопольському, Зеленій Гурі, Шпротаві; у Малопольському воєводстві у Горлицях, Білянці, Бортному, Гладишові, Ганьчовій, Конечній, Криниці, Кракові, Кунковій, Квятоні, Лосю, Новому Санчі, Регетові, Розділлі, Сьнетніці, Уйсьцю Горлицькому, Воловці, Висовій, Ждині; в Підкарпатському воєводстві: Буднарці, Грабі, Яслі, Полянах, Зиндрановій, Ольховцю.

Головними завданнями Об'єднання лемків Польщі є розвиток лемківської регіональної культури; охорона пам'яток матеріальної культури лемків; підтримка аматорських мистецьких колективів; допомога у навчанні дітей і молоді української мови; заходи з подолання наслідків акції «Вісла»; представництво лемківської спільноти перед владою, громадськими організаціями та політичними партіями; видавнича діяльність. Об'єднання лемків Польщі організує щорічне свято культури Лемківська Ватра у Ждині, а також видає квартальник «Ватра» тиражем 1200 примірників (*Wyznania religijne, stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2000–2002, 2003, p. 232*). Об'єднання є членом Світової федерації українських лемківських об'єднань (СФУЛО) з центром у Нью-Йорку і підтримує контакти з організаціями, що об'єднують лемківське населення в Україні, Словаччині, США та Канаді.

Рух із створення нових об'єднань отримав можливість для свого розвитку і в середовищі молоді, професійних колах та серед віруючих українців обох церков – Православної і Греко-католицької. Зокрема, у серпні 1989 р. виникла ініціативна група, а 14 жовтня того ж року у Гданську відбувся засновницький з'їзд Спілки української незалежної молоді (СУНМ). Динаміка членства організації така: у 1994 р. – 162 особи; у 1996 р. – 168; у 1997 р. – 98; у 1998 р. – 163 ; у 2001 р. – 120 ; у 2002 р. – 60; у 2005 р. – 120 осіб. СУНМ діє на території всієї країни, в студентсько-молодіжних середовищах Гданська, Вроцлава, Білого Бору, Гурова-Ілавецького та інших міст.

Метою СУНМ стало збереження національної тотожності української молоді в Польщі. Організація, спираючись на демократичні принципи, відкидає будь-які поділи українського народу і закликає до національної солідаризації українців. Головними завданнями Спілки української незалежної молоді є розвиток громадської, культурної та освітньої активності української молоді; толерантність і повага усіх національностей, які мешкають у Польщі; відстоювання українських справ; популяризація і пропаганда української історії та культури у польському середовищі; інтегрування студентського і молодіжного середовища. Головними формами діяльності Спілки стали: організація вуличних маніфестацій у річницю проголошення незалежності України і початку акції «Вісла»; організація і співучасть у наукових сесіях, присвячених історії польсько-українських стосунків, історії України, а також сучасним подіям в Україні; підтримка культурної діяльності української молоді через організацію концертів рок-музики,

«Молодіжних ярмарків», організація рейду «Карпати»; участь у міжнародному молодіжному русі. СУНМ є членом Світової конференції українських молодіжних організацій.

У Кракові 21 червня 1989 р. В. Мокрий створив Фонд святого Володимира Хрестителя Київської Русі (Фундація св. Володимира Хрестителя Київської Русі у Кракові, 2002, с. 392–393). Метою Фонду стало створення Центру української науки і культури для сприяння і популяризації науки та християнської культури в Польщі, а також діяльність, спрямована на польсько-українське зближення. З 1992 р. спільно з Ягеллонським університетом Фонд видає «Краківські українознавчі зошити» та проводить «Українські наукові четверги» – щотижневі зустрічі-доповіді науковців-українознавців з Польщі, України та інших країн. Матеріали цих зустрічей друкуються в «Українських українознавчих зошитах» і альманасі «Між сусідами», який виходить з 1991 р. і фінансується Міністерством культури і мистецтва Польщі. У рамках Фонду з 1995 р. виходить також часопис «Краківські обрії», присвячений культурі і духовності національних меншин. При Фонді створено майстерню з реставрації ікон, а в Галереї українського мистецтва, що діє з червня 1992 р. організовуються виставки українського малярства, графіки, скульптури, мистецької фотографії, декоративно-прикладного мистецтва. Фонд постійно організовує студентські Дні української культури в Ягеллонському університеті для студентів з України, Польщі та інших країн. Фондом створена українознавча бібліотека, розвиває свою діяльність студентський клуб «Вернигора». При Фонді засновано також українську книгарню «Нестор», відкрито каплицю перших мучеників Київської Русі святих Бориса і Гліба, синів патрона Фонду святого Володимира Хрестителя. Ще одним закладом, який, за задумом керівництва, повинен сприяти взаєморозумінню та інтеграції українців і поляків, стало відкрите при Фонді кафе-ресторан «Україна», в якому усе витримано в українському стилі.

Схожим за метою своєї діяльності є Українське християнське братство св. Володимира з центром у Гданську, зареєстроване 7 листопада 1989 р. Заснована українцями греко-католиками організація об'єднує греко-католиків, але не обмежує своє членство конфесійною приналежністю. Мета Українського християнського братства св. Володимира – інтеграція української спільноти у Польщі на основі релігійних і національних традицій та християнського суспільного вчення; забезпечення правового і суспільного статусу Української Греко-католицької церкви у Польщі; налагодження співпраці між українськими релігійними спільнотами, включаючи греко-католиків і православних; поширення принципів релігійної толерантності та екуменізму; виховання та поширення української християнської культури і розвиток релігійних і національних традицій серед української спільноти; розвиток українсько-польської співпраці, тісного взаєморозуміння тощо (Чех, 1989, с. 1). Братство планувало досягнути своєї мети через освітню і видавничу діяльність українського духовенства у Польщі, українських християнських організацій у світі і православних братств (Ukraine

and Ukrainians throughout the World, 1994). Братство св. Володимира видало збірник документів з новітньої історії Греко-католицької церкви під назвою «За тотожність греко-католиків». Воно є членом Українського християнського конгресу з центром у Львові. Одним з перших заходів Братства стало проведення з 30 березня по 1 квітня 1990 р. Конгресу мирян української Греко-католицької церкви у Любліні, присвяченого відродженню УГКЦ.

Збереженням пам'яток етнографічної самобутності українців опікується Товариство любителів матеріальної культури Холмщини і Підляшшя, створене і зареєстроване в 1990 р. (Ukraincy w Polsce 1989–1993. Kalendarium. Dokumenty. Informacje, 1993). Метою діяльності цього нечисленного (близько 30 осіб) товариства стала допомога заснованому 1984 року Музеєві матеріальної культури Холмщини і Підляшшя просто неба в Голі.

У Перемишлі в 1989 р. утворилося товариство Український Народний Дім з центром у Перемишлі. В 1993 р. товариство нараховувало – 55 осіб; у 1994 р. – 63 особи; у 1995 р. – 64 особи; у 1996 р. – 82 особи; у 1997 р. – 92 особи; у 1998 р. – 92 особи; у 1999 р. – 91 особу; у 2000 р. – 95 осіб; у 2001 р. – 92 особи; у 2002 р. – 94 особи (Wyznania religijne, stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2000–2002, 2003, p. 326). Діяльність товариства поширювалася на Підкарпатське воєводство.

24–25 лютого 1990 р відбувся надзвичайний з'їзд УСКТ, який перетворився на I з'їзд Об'єднання Українців у Польщі. Цей з'їзд підсумував діяльність УСКТ, обрав нову назву організації – Об'єднання Українців у Польщі (ОУП), нове керівництво (головою став Ю. Рейт, його заступниками М. Вербовий та С. Козак), органи Об'єднання, затвердив Статут і Програму (Програма Об'єднання українців у Польщі, 1990, с. 3, 4, 5), опрацьовані під час двох засідань «круглого столу». В них зазначалося, що ОУП – це громадська організація, яка ґрунтується на засадах понадконфесійності і понадпартійності і передбачає можливість членства інших українських організацій, що сприятиме тісній співпраці при збереженні ними власної структури та автономії. Головною метою нової організації стало представництво української громадськості, організація національного життя українців і діяльність для добросусідських відносин Польщі та України. ОУП стало відігравати роль важливого суб'єкта суспільних відносин, політичного життя, а також чинника міжнародних стосунків. Динаміка членства у цій організації виглядає таким чином: у 1993 р. Об'єднання нараховувало 7 290 осіб; у 1994 р. – 7 000 осіб; у 1997 р. – 7 500 осіб; у 1998 р. – 7 500 осіб; у 2001 р. – 7 500 осіб; у 2005 р. – 7 500 осіб (Wyznania religijne, stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2000–2002, 2003, p. 331).

Об'єднання видавало власний тижневик «Наше слово», на сторінках якого друкувалася інформація з історії та культури лемків, діяльності українських товариств та об'єднань у Польщі, коментувалися важливі політичні та історичні події в Україні.

Трансформація УСКТ в ОУП не припинила процесу об'єднання української меншини в межах нових організацій. 18 липня 1990 р. була заснована організація української молоді «Пласт», діяльність якої поширювалася на всій території Польщі. До головних завдань «Пласту» належать: проведення виховної роботи серед дітей і молоді, опираючись на традиції українського скаутського руху, організація інструкторських курсів і зустрічей, співпраця із скаутськими організаціями у світі. У 1995 р. «Пласт» налічував 151 члена, у 2005 р. – 250 членів у 15 осередках. «Пласт» має свій друкований орган «Вісник пласту» і є членом Конференції українських пластових організацій та Світової конференції молодіжних організацій.

У 1990 р. виник Союз українок (СУ), який 1993 р. нараховував 250 членів (*Wyznania religijne, stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2000–2002, 2003, p. 359*), у 2005 р. – 350. Головними завданнями Союзу українок є: захист і розвиток українських національних традицій і культури, організація українських національних і релігійних святкувань, організація діяльності пунктів навчання української мови, проведення виховної діяльності серед дітей і молоді, допомога хворим та інвалідам, а також учням шкіл. Союз українок, центр якого знаходиться у Варшаві, є членом Світової федерації українських жіночих організацій.

Організацією, сформованою за професійною ознакою, є Українське вчительське товариство (УВТ) у Польщі засноване 9 листопада 1991 р. і зареєстроване 30 січня 1992 р. Ця організація, центр якої знаходиться у м. Кошаліні, співпрацює з ОУП і має таку динаміку чисельності: у 1993 р. – 92 особи; у 1994 р. – 106 осіб; у 1995 р. – 117 осіб; у 1997 р. – 117 осіб; у 1998 р. – 117 осіб; у 1999 р. – 117 осіб; у 2000 р. – 117 осіб; у 2002 р. – 117 осіб; у 2005 р. – 130 осіб (*Wyznania religijne, stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2000–2002, 2003, p. 328*). Українське вчительське товариство діє на території всієї Польщі і має 7 відділів. У Західнопоморському воєводстві воно функціонує у: Кошаліні, Щецині, Білому Борі; у Вармінсько-Мазурському воєводстві: Бартошицях, Ольштині, Венгожеві, Зеленій Гурі.

Завданнями УВТ є піклування про розвиток українського шкільництва і співпраця з освітньою владою у створенні шкіл з українською мовою навчання, а також пунктів навчання української мови; поширення знань про Україну, її історію та культуру; підвищення професійної кваліфікації членів Товариства; поширення патріотизму і засад гуманізму серед української молоді; вплив на порозуміння українського і польського народу, пропаганда принципів толерантності у суспільному житті. Українське вчительське товариство є членом Українського об'єднання професійних вчителів з центром у Філадельфії. Крім цього, воно підтримує зв'язки з Міністерством національної освіти, Об'єднанням польських вчителів, відділами освіти у Києві та Львові. УВТ видає журнал «Рідна мова» у друкованій (300 примірників) та електронній версіях, утримує бібліотеку в Білому Борі.

З метою розвитку української освіти і шкільництва у Польщі 21 березня 1992 р. В. Козубелем і М. Сичем було утворено фонд «Заграва» (Ukraincy w Polsce 1989-1993. Kalendarium. Dokumenty. Informacje, 1993, p. 303). Реалізовувати свої завдання фонд мав через організацію культурних заходів, надання стипендій, здійснення економічної діяльності, співпрацю з неурядовими організаціями.

Головними завданнями Союзу українців Підляшшя (СУП), утвореного 22 березня 1992 р., є розвиток української національної свідомості серед україномовного населення Підляшшя; збереження і розвиток місцевої української культури; відстоювання громадянських прав української національної меншини у Польщі; консолідація україномовної громадськості Підляшшя на ґрунті національної традиції, культури і православ'я; збереження та охорона пам'яток культури і місць національної пам'яті; збереження української мови і розширення її вивчення; польсько-українське та українсько-білоруське зближення, а також формування добросусідських стосунків і взаємоповаги між цими народами. Центр СУП знаходиться у Більську Підляському. Згідно із Статутом, Союз українців Підляшшя діє на території всієї країни і має 4 відділи, зосереджені у Білостоцькому воєводстві. Динаміка членства цього товариства є такою: у 1993 р. – 150 осіб; у 1994 р. – 150 осіб; у 1997 р. – 308 осіб; у 2001 р. – 383 осіб (Wyznania religijne, stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2000–2002, 2003, p. 329).

СУП став організатором концертів мистецьких колективів з Підляшшя і України; фестивалю української культури в Мельнику над Бугом; учасником у політичному і громадському житті регіону, зокрема й у виборах до парламенту та органів місцевого самоврядування. Союз сприяє підготовці радіопередач українською мовою на Білостоцькій радіостанції Польського радіо, а також видає двомісячник «Над Бугом і Нарвою» тиражем 1600 примірників.

Осередки СУП проводили значну роботу. Так, осередок цього об'єднання в с. Гребінне був ініціатором спорудження пам'ятника з нагоди 120-ї річниці українського поета О. Козловського, який помер тут у 22-річному віці. Краківський осередок Союзу, співпрацюючи з Українським товариством сліпих, запрошував з гастрольними поїздками до Кракова капелу бандуристів «Карпати».

Найновішою українською організацією є Українське Історичне Товариство у Польщі (УІТП), утворене 19 червня 2004 р. і зареєстроване 10 лютого 2005 р. У 2005 р. УІТП нараховувало 21 члена. Метою Товариства стало об'єднання українських істориків, які проживають у Польщі і професійно займаються історією, істориків, які цікавляться не лише історією України чи польсько-українських відносин, а й історією як предметом наукових досліджень (Вапляк Є. Перспектива істориків: Розмова з головою Українського Історичного Товариства проф. Ростиславом Жереликом, 2004, с. 4). За статутом, членом може стати кожен український дослідник, який займається науковою роботою. Членом Товариства може бути і не українець за національністю, якщо його підтримують два члени Товариства.

Найчастіше участь у фінансуванні співпраці в галузі культури беруть різноманітні фонди: польські, українські та закордонні, що діють на території наших держав. Це такі, як РАУСІ, фонд «Wiedzieś Jak», фонд ім. С. Баторі та його український відповідник фонд «Відродження», а також різноманітні організації, що займаються підтримкою поляків на Сході.

Наукова новизна. У статті вперше здійснено комплексне дослідження найважливіших громадських об'єднань етнічних меншин України і Польщі за 1991–2012 рр., де були використані договори між Польщею і Україною, наукові джерела польської та української літератури, інтернетові джерела, а також документи з архіву Міністерства культури України.

Висновки. Таким чином, створення та діяльність вищезгаданих культурних, освітніх і релігійних організацій сприяло збереженню та розвитку національної самобутності української меншості в Польщі та польської – в Україні. А це, насамперед, покращувало співробітництво та добросусідські відносини між двома країнами. Більшість заходів проводилися з ініціативи польської сторони із залученням зацікавлених в Україні. Діяльність цих суспільних об'єднань спрямована на національно-культурний саморозвиток. Вона охопила значну частину української та польської національних меншин на території Польщі та України. Держава через нестачу коштів не в змозі зосереджувати на цьому достатню увагу. Така ситуація змушувала організації своїми силами вирішувати власні проблеми. Результатом їх діяльності стало поступове руйнування антиукраїнських та антипольських настроїв шляхом кращого ознайомлення місцевого населення з культурою, носіями якої є національні меншини, які проживають на їх території, оскільки, завдяки взаємопізнанню культурного образу, національного колориту та етнічних особливостей поліпшуються стосунки між народами.

Список використаних джерел

1. Архів документів Міністерства культури України. Відділ взаємодії з міжнародними організаціями. *Довідка про культурне співробітництво України з Польщею в 1996 році*. С. 15.
2. Архів документів Міністерства культури України. Відділ взаємодії з міжнародними організаціями. *Довідка про культурне співробітництво України з Польщею в 1999–2000 роках*. С. 7.
3. Вапляк Є. Перспектива істориків: розмова з головою Українського Історичного Товариства проф. Ростиславом Жереликом. *Наше слово*. 2004. 25 лип. С. 4.
4. Договір про добросусідство, дружні взаємини та співробітництво від 18 травня 1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 43. Ст. 613.
5. Зарецька Т., Ішуніна Н. Зерна взаєморозуміння, засіяні більше півстоліття тому. *Український Форум*. 2000. 7–21 червня. С. 5.

6. Красовський І. Кілька думок у справі лемків (з приводу статті А. Земби “О Jemkach w Honolulu”). *Наше слово*. 1989. 30 лип. С. 1.
7. Програма Об'єднання українців у Польщі. *Наше слово*. 1990. 8 квітня. С. 3–5.
8. Фундація св. Володимира Хрестителя Київської Русі у Кракові. *Український альманах*. Варшава, 2002. С. 392–393.
9. Чех М. Українське Християнське братство. *Наше слово*. 1989. 10 груд. С. 1.
10. Budyta-Budzynska, M. *Mniejszości narodowe – bogactwo czy problem? Instytucjonalizacja mniejszości narodowych w Polsce w latach 1989–2002*. Warszawa: ISPPAN, 2003. 345 s.
11. Gill W., Gill R. *Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989–1993*. Toruń – Poznań. 1994. p. 81.
12. Kozakiewicz P. Дипломатія культурна – szansa na nowy wymiar stosunków polsko-ukrainiskich. *Україна і Польща у Східно-Центральній Європі: спадок і майбуття*. Київ, 1999. С.62–67.
13. Slesariewa L. Naukowcy jaczą swoje wysiiki. *Dziennik Kijowski*. 1998. № 23. S. 2.
14. Slesariewa L. Wielki romantyk bliski dla obóch narodów. *Dziennik Kijowski*. 1998. № 24. S. 2.
15. Szalacki S. *Jak trudno być Polakiem!* Kraków, 1997. S.215.
16. Ukraine and Ukrainians throughout the World. *A Demographic and Sociological Guide to the Homeland and its Diaspora* / ed. by Anna Lencyk Pawlichko. Toronto: University of Toronto Press, 1994. 258 p.
17. *Ukraińcy w Polsce 1989–1993. Kalendarium. Dokumenty. Informacje* / pod red. Mirosława Czecha. Warszawa: ZUWP, 1993. 318 s.
18. *Wyznania religijne, stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2000–2002*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2003. 359 s.
19. *Wyznania religijne, stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2000–2002*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2003. S.228.

References

1. Arkhiv dokumentiv Ministerstva kultury Ukrainy. Viddil vzaiemodii z mizhnarodnymy orhanizatsiiamy [Archive of documents of the Ministry of Culture of Ukraine. Department of Interaction with International Organizations], *Dovidka pro kulturne spivrobotnytstvo Ukrainy z Polshcheiu v 1996 rotsi*, p.15.
2. Arkhiv dokumentiv Ministerstva kultury Ukrainy. Viddil vzaiemodii z mizhnarodnymy orhanizatsiiamy [Archive of documents of the Ministry of Culture of Ukraine. Department of Interaction with International Organizations], *Dovidka pro kulturne spivrobotnytstvo Ukrainy z Polshcheiu v 1999–2000 rokakh*, p. 7.
3. Budyta-Budzynska, M. (2003). *Mniejszości narodowe – bogactwo czy problem? Instytucjonalizacja mniejszości narodowych w Polsce w latach 1989–2002*. Warszawa: ISPPAN.
4. Chekh, M. (1989). *Ukrainske Khrystyianske bratstvo* [Ukrainian Christian Brotherhood], *Nashe slovo*, December 10, p. 1.

5. *Dohovir pro dobrosusidstvo, druzhni vzaiemyny ta spivrobitnytstvo vid 18 travnia* (1992) [Neighborhood, friendly relations and cooperation agreement of May 18, 1992], *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 43, pp.613.

6. Fundatsiia sv. Volodymyra Khrestytelia Kyivskoi Rusi u Krakovi (2002). [Foundation of St. Volodymyr the Baptist of Kievan Rus in Krakow], *Ukrainskyi almanakh*, pp. 392–393.

7. Gill, W., Gill, R. (1994). *Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989–1993*. Toruń – Poznań. p. 81.

8. Kozakiewicz, P. (1999). Dyplomacja kulturalna – szansa na nowy wymiar stosunków polsko-ukrainских. *Ukraina i Polshcha u Skhidno-Tsentralnii Yevropi: spadok i maibuttia*, pp. 62–67.

9. Krasovskyi, B.I. (1989). Kilka dumok u spravi lemkiw (z pryvodu statti A.Ziemby “O Jemkach w Honolulu”) [Several opinions on Lemkas (concerning A. Ziembra’s article “O Jmkach w Honolulu”)], *Nashe slovo*, July 30, P. 1.

10. *Prohrama Obiednannia ukraintsiv u Polshchi* (1990) [Program of the Association of Ukrainians in Poland], *Nashe slovo*, April 8th, pp. 3–5.

11. Pawlichko, A.L. ed. (1994). *Ukraine and Ukrainians throughout the World. A Demographic and Sociological Guide to the Homeland and its Diaspora* Toronto: University of Toronto Press.

12. Slesariewa, L. (1998). Naukowcy jaczą swoje wysiiki. *Dziennik Kijowski*. № 23. S. 2.

13. Slesariewa, L. (1998). Wielki romantyk bliski dla obóh narodów. *Dziennik Kijowski*. № 24. S. 2.

14. Szalacki, S. (1997). *Jak trudno być Polakiem!* Kraków.

15. *Ukraincy w Polsce 1989–1993*. (1993). *Kalendarium. Dokumenty. Informacje* / pod red. Mirosława Czecha. Warszawa: ZUWP.

16. Vapliak, Ye. (2004). Perspektyva istorykiv: rozmova z holovoiu Ukrainskoho Istorychnoho Tovarystva prof. Rostyslavom Zherelykom [Perspective of historians: conversation with the head of the Ukrainian Historical Society prof. Rostislav Zherelik], *Nashe slovo*, July 25, p. 4.

17. *Wyznania religijne, stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2000–2002*. (2003). Warszawa: Giywny Urząd Statystyczny. S. 359

18. *Wyznania religijne, stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2000–2002*. (2003). Warszawa: Giywny Urząd Statystyczny. S. 228.

19. Zaretska T., Ishunina, N. (2000). Zerna vzaiemorozuminnia, zasiiani bilshe pivstolittia tomu [The seeds of mutual understanding, sown more than half a century ago], *Ukrainskyi Forum*, 7–21 June, p. 5.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СЛОВЕСНИХ ФОРМ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ

УДК 008+81.11

DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.34.2018.154057>

*Лисинюк Марина Віталіївна,
аспірантка,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133,
<https://orcid.org/0000-0002-0870-2176>
lysuniuk_maryna@i.ua*

ВНЕСОК ПРЕДСТАВНИКІВ ПИСЬМЕННИЦТВА У СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVIII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)

Мета статті – проаналізувати внесок представників письменництва у становлення української літературної мови в другій пол. XVIII – першій пол. XIX ст. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні методу діяльнісного підходу до мови як до феномена культури, а також принципу історизму і системності при вивченні внеску представників письменництва у становлення української літературної мови в певний часовий проміжок часу. **Наукова новизна.** Відзначено, що нова українська мова, яка увібрала в себе ознаки розмовно-побутової і фольклорно-пісенної мов, починає формуватися в другій пол. XVIII ст. Українська літературна мова зазнала істотного впливу через приєднання частини українських земель до Росії, внаслідок чого зародження нової української літературної мови на основі народної відбувалося в умовах територіальної роз'єднаності. Виразним свідченням творення нової української літератури є творчість Івана Котляревського, який не просто відтворив багатство розмовної мови і привернув увагу до художньо-естетичної цінності мовної культури українців, а відтворив українську літературну мову в друкованому творі. Використовуючи творчі методи І. П. Котляревського, П. П. Гулак-Артемівський започаткував українську прозову мову, збагативши її новими жанрами – посланнями, романтичною баладою, байкою, віршованими переспівами псалмів. Мовна діяльність українських романтиків першої половини XIX ст. (П. О. Куліш, Т. Г. Шевченко, М. І. Костомаров та ін.), які своєю творчістю охопили всі існуючі на той час літературні жанри, характеризується прагненням синтезувати в українській літературній мові всі говори народної мови, зокрема східні та західні. Отже, в першій пол. XIX ст. українська література формувалася на основі народної мови. **Висновки.** У другій половині XVIII ст. відбулися якісні зміни в українському літературному мовному процесі, зумовлені такими чинниками, які істотно визначили характер мовотворчої діяльності українських діячів, характер усього мовного процесу та етапи його розвитку.

Ключові слова: стара українська мова; нова українська мова; українська літературна мова; культура; українське письменництво.

Лисинюк Марина Витальевна, аспирантка, Киевский национальный университет культуры и искусств, ул. Е. Коновальца, 36, Киев, Украина

Вклад представителей литературы в становление украинского литературного языка (вторая половина XVIII – первая половина XIX в.)

Цель статьи – проанализировать вклад представителей литературы в становление украинского литературного языка во второй пол. XVIII – первой половине XIX в. **Методология исследования** основана на использовании метода деятельностного подхода к языку как к феномену культуры, а также принципа историзма и системности в изучении вклада представителей литературы в становление украинского литературного языка в определенный временной промежуток времени. Отмечено, что новый украинский язык, который вобрал в себя признаки разговорно-бытового и фольклорно-песенного языков, начинает формироваться во второй половине XVIII века. Украинский литературный язык претерпел существенное влияние из-за присоединения части украинских земель к России, в результате чего зарождение нового украинского литературного языка на основе народного происходило в условиях территориальной разобщенности. Выразительным свидетельством создания новой украинской литературы является творчество Ивана Котляревского, который не просто воспроизвел богатство разговорного языка и привлек внимание к художественно-эстетической ценности языковой культуры украинцев, а восстановил украинский литературный язык в печатном произведении. Используя творческие методы И. П. Котляревского, П. П. Гулак-Артемовский положил начало украинскому прозаическому языку, обогатив его новыми жанрами – посланиями, романтической балладой, басней, стихотворными перепевами псалмов. Языковая деятельность украинских романтиков первой половины XIX в. (П. А. Кулиш, Т. Г. Шевченко, Н. И. Костомаров и др.), которые своим творчеством охватили все существующие на то время литературные жанры, характеризуется стремлением синтезировать в украинском литературном языке все говоры народного языка, в частности восточные и западные. Так, что в первой половине XIX в. украинская литература формировалась на основе народного языка. **Выводы.** Во второй половине XVIII в. произошли качественные изменения в украинском литературном языковом процессе, обусловленные рядом факторов, которые существенно определили характер языковой деятельности украинских деятелей, характер всего языкового процесса и этапы его развития.

Ключевые слова: старый украинский язык; новый украинский язык; украинский литературный язык; культура; украинское писательство.

Lysyniuk Maryna, Graduate student, Kyiv National University of Culture and Arts, 36, Y. Konovaltsia St, Kyiv, Ukraine

The contribution of representatives of literature to the formation of the Ukrainian literary language (the second half of the 18th – the first half of the 19th century)

The purpose of the article is to find out the contribution of writers to the formation of the Ukrainian literary language in the second half of the 18th – the first half of the 19th century. **The research methodology** was based on the use of the activity

approach to language as a phenomenon of culture, as well as the principle of historicism and systematicity in the study of the contribution of literature representatives to the formation of the Ukrainian literary language in a certain time interval. **The scientific novelty of the work** lies in the cultural analysis of the contribution of outstanding figures of Ukrainian culture to the development of the Ukrainian literary language. It is noted that the new Ukrainian language, which incorporates the signs of conversational-household and folklore-song languages, begins to form in the second half of the 18th century. The Ukrainian literary language was significantly influenced by the annexation of a part of the Ukrainian lands by Russia, as a result of which the birth of the new people-based Ukrainian literary language took place in the conditions of territorial disunity. An expressive testimony to the creation of the new Ukrainian literature is the work of Ivan Kotliarevskyi, who not only reproduced the richness of the colloquial language and drew attention to the artistic and aesthetic value of the Ukrainian language culture, but restored the Ukrainian literary language in the printed work. Using P. I. Kotliarevskyi's creative methods, P. P. Hulak-Artemovskiy laid the foundation for the Ukrainian prose language, enriching it with new genres – epistles, romantic ballads, fables, and poem chants of psalms. The linguistic activity of Ukrainian romantics of the first half of the 19th century (P. A. Kulish, T. G. Shevchenko, N. I. Kostomarov, etc.), who with their creativity embraced all the literary genres existing at that time, is characterized by the desire to synthesize in Ukrainian literary language all the words of the folk language, in particular the eastern and western ones. So in the first half of the 19th century literature was already created, the basis of which was the folk language. **Conclusions.** In the second half of the 18th century there were qualitative changes in the Ukrainian literary language process, due to a number of factors that significantly determined the nature of the language-forming activity of Ukrainian figures, the nature of the entire language process and the stages of its development.

Key words: old Ukrainian language; new Ukrainian language; Ukrainian literary language; culture; Ukrainian writing.

Вступ. На сучасному етапі розвитку суспільства взаємозв'язок культури і мови перебуває в центрі його якісних змін, що надає мовним процесам істотного культурологічного значення. Зокрема, дослідження культурницької репрезентації мови на певних етапах її розвитку становить один із принципових аспектів історії літературної мови, адже пізнання минулого є одним із способів об'єктивного оцінювання теперішніх соціокультурних явищ і прогнозування майбутнього. Вирішення фундаментальних проблем, пов'язаних з мовно-культурними процесами, зокрема й з'ясування особливостей формування української літературної мови, передбачає дослідження мовно-культурних засад суспільства з використанням культурологічного підходу до вивчення мови як форми буття культури.

Огляд останніх досліджень і публікацій. У сучасній культурології дедалі зростає зацікавлення комплексною проблематикою дослідження української літературної мови нового періоду. На початку 1990-х рр. з'явилося чимало публікацій, в яких висвітлюється роль чинників соціокультурного характеру в розвитку української літературної мови в другій пол. XVIII – на поч. XIX ст., а також взаємини української мови з іншими слов'янськими та неслов'янськими

мовами (С. Вакуленко, В. Грещук, Г. Мацюк, С. Семчинський, О. Ткаченко, М. Феллер та ін.). У працях Б. Ажнюка, Л. Масенко, О. Стишова, Л. Струганець, Г. Яворської функціонування української літературної мови розглядається у взаємозв'язку з процесами загальної демократизації життя суспільства, активного обговорення проблем, пов'язаних з набуттям українською мовою статусу державної та умовами її реальної присутності в інформаційному просторі України. Проблеми хронологічного поділу історії української літературної мови на певні періоди присвячені праці О. Горбача, Г. Левченка, А. Москаленка, Ю. Шевельова та ін.

Безпосередньо культурологічний етап дослідження мови пов'язаний з іменем І. Гердера, який розглядав мову як форму існування культури і джерело культурної спадкоємності. Таким чином, за останні роки науковцями з різних галузей знання проведена вагома наукова робота щодо вивчення мови загалом та української літературної мови зокрема. Разом з тим недостатньо розглянуте питання внеску представників письменництва у становлення української літературної мови у другій пол. XVIII – першій пол. XIX ст. Виходячи з актуальності цієї проблеми, **метою статті** є з'ясування внеску представників письменництва у становлення української літературної мови у другій пол. XVIII – першій пол. XIX ст.

Виклад матеріалу дослідження. У другій пол. XVIII ст. внаслідок формування української нації починає формуватися й нова українська мова, яка увібрала в себе ознаки розмовно-побутової і фольклорно-пісенної мов. Саме процес націєтворення вимагав приведення у відповідність усної та писемної мов, тобто вироблення мови, яка б стала нормативною для всієї нації (Курс історії української літературної мови, 1958, с. 141). До цього часу єдиною книжною мовою на українських землях була мішана розмовна мова, яка зазнала польських, російських, німецьких та ін. впливів. Однак уже в кін. XVIII ст. ця мова, зокрема у вигляді псевдофольклорних елементів, в окремих творах українських письменників використовується переважно для передання негативних характеристик. Це підтверджується думкою видатного мовознавця Г. А. Левченка, який зазначає, що «стара книжна мова в новій українській літературі використовувалась або в автентичній формі: у вигляді цитатій суцільних контекстів, або в більш чи менш переробленому вигляді: у формі, пристосованій до особливостей української мови» (Левченко, 1946, с. 3).

Становлення української літературної мови ґрунтувалося на мовних засобах інших слов'янських мов, зокрема російської і польської, які, формуючись в умовах історичної безперервності, перебували на вищому щаблі свого розвитку. На відміну від них, українська літературна мова зазнала істотного впливу через приєднання частини українських земель до Росії, внаслідок чого зародження нової української літературної мови на основі народної відбувалося в умовах територіальної роз'єднаності.

Крім суспільно-політичних чинників, на формування української літературної мови вплинула й відмова Києво-Могилянської академії, на той час центру освіти і науки, від викладання старою українською мовою і перехід на російську мову, що сприяло подоланню структурної та образної системи старої української мови. Як наслідок, слов'янорусська мова, увібравши в себе велику

кількість російських слів, з'єдналась з російською літературною мовою XVIII ст., а «проста» мова, русифікувавшись, не могла остаточно втратити української специфіки і відмерла як анахронізм (Плющ, 1971, с. 200).

На переконання українського мовознавця П. Г. Житецького, «два різновиди літературної української мови – мова слов'яно-українська і книжна українська – повинні були зникнути в загальній течії літературного руху» (Житецький, 1987, с. 228). Передумови для подібних змін були підготовлені кількома століттями суспільного розвитку, зокрема реформаційними рухами XVI ст., сприяючи українізації літературної церковнослов'янщини та надання «літературних прав» народній мові. Елементи живої народної мови або українізмів містяться ще в старому українському письменстві Київської Русі: «Слово о полку Ігоревім», «Ізборніки Святослава» 1073 і 1076 рр., а також хроніки, написані мовою, схожою на тогочасну українську. Спроби застосувати мову, близьку до народної, характерні і для визначних рукописних пам'яток XVI ст. – Пересопницького Євангелія, Крехівського Апостола та ін. «Зразки мови, навіть народної мови XVII ст., – відзначає український мовознавець-славіст М. К. Грунський, – маємо в грамотах, особливо в різних судових актах..., переважно у зізнаннях чи свідченнях на суді» (Грунський, Ковальов, 1941, с. 19). Твори Митрофана Довгалевського, Григорія Сковороди, Івана Вишенського та ін. написані мовою, близькою до розмовної простонародної. Отже, у працях українського письменства XVI–XVII ст. вже було представлено живе народне слово, хай навіть і не повною мірою, оскільки «тогочасне українське письменство не було народним, бо не прийняло ще до себе найпотрібнішого – народної мови, а коли приймало, то спорадично і не додержувалось її твердо й непорушно» (Єфремов, 1995, с. 296). Невипадково становлення фонетико-морфологічних норм у новій українській мові супроводжувалось закріпленням в ній народної вимови, причому не лише в народно-літературних і книжно-українських, а й у слов'янорусських текстах, що дає підставу говорити про спільну фонетичну основу старої і нової української літературної мови XVIII ст. (Передрієнко, 1979, с. 124).

Виразним свідченням творення нової української літератури є творчість Івана Котляревського, який не просто відтворив багатство розмовної мови і привернув увагу до художньо-естетичної цінності мовної культури українців, а відновив українську літературну мову в друкованому творі. На відміну від попередників, І. П. Котляревський не лише продовжив розпочатий ними процес «входження» народної мови в літературу, а й закріпив в ній народну мову як основу літературної мови. Щоправда, в мовознавчій літературі побутує й інша думка, згідно з якою, в «Енеїді» немає нічого нового, – вона лише висвітлила те, що було актуальним для XVIII ст., а в XX ст. взагалі стало банальним й анахронічним, відтак початок нової літератури логічно пов'язувати не з творчістю І. П. Котляревського, а з цілим комплексом явищ і симптомів, які йдуть від письменницького чи взагалі освіченого колективу (Сулима, 1928, с. 5). Натомість український і американський літературознавець Г. Ю. Грабович наголошує на тому, що кожному, хто досліджує творчість І. П. Котляревського, необхідно переосмислити добу, тобто переоцінити і фактаж, і формули пізнання, по-новому подивитися на ширший контекст українсько-російських взаємин того періоду

(1, с. 65). Сам же стиль письменника Г. Ю. Грабович визначає як такий, що «відмежує новітню українську літературу від попереднього етапу» (Грабович, 1995, с. 65).

Безперечно, І. П. Котляревський заклав основи для розвитку нової літератури і літературної мови, використовуючи в своїх творах елементи народності і фольклору (Шевельов, 1940, с. 132), але, разом з тим, він не відкидав і традиційних церковнослов'янських книжних елементів, які в якісно новому вигляді ввійшли до літературної мови. Народну мову письменник використовував однобічно, добираючи її загальні та усталені елементи за законами бурлескного стилю, старими традиціями використання народної мови. Його твори, написані одним із основних середньо-наддніпрянських говорів, сприяли закріпленню норм цих говорів у новій українській літературній мові. Про це свого часу писав П. Г. Житецький, наголошуючи на тому, що фонетична система «Енеїди» І. П. Котляревського відображає ті риси, які згодом сформувалися як фонетична норма нової української літературної мови (Житецький, 1987, с. 114). А головне, що «Енеїда» започаткувала нову українську лексикографію доданим до поеми словничком, в якому витлумачується понад тисяча слів. Мова поеми є своєрідним синтезом полтавських говорів, літературної мови попередніх століть, а також інших українських діалектів, зокрема чернігівських, що було цілком природним для сучасних І. П. Котляревському соціокультурних умов. Завдяки такому лексичному різноманіттю мова «Енеїди» постає як літературна, культурна. Отже, «Енеїда» є першим літературним твором, який виразно продемонстрував лексичне та фразеологічне багатство української мови. І. П. Котляревський фактично творчо розвинув і збагатив попередні мовні традиції, пов'язав їх із фольклорною традицією і зробив загальним надбанням (Пилинський, 1988, с. 29). Його поема стала джерелом стилю для творчості Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, Т. Г. Шевченка, П. О. Куліша та інших українських письменників.

Використовуючи творчі методи І. П. Котляревського, П. П. Гулак-Артемівський започаткував українську прозову мову, збагативши її новими жанрами – посланнями, романтичною баладою, байкою, віршованими переспівами псалмів. У своїй творчості він відмежував народну українську мову від чужої їй російської. Збагатив українську літературну мову й Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, закріпивши в ній окремі фонетичні і морфологічні норми, що дотепер залишаються невід'ємними ознаками української мови. В його повістях й оповіданнях українська літературна мова збагачувалася, шліфувалася, удосконалювалася, позбувалася колишньої однобічності.

Мовна діяльність українських романтиків першої половини ХІХ ст. (П. О. Куліш, Т. Г. Шевченко, М. І. Костомаров та ін.), які своєю творчістю охопили всі існуючі на той час літературні жанри, характеризується прагненням синтезувати в українській літературній мові всі говори народної мови, зокрема східні і західні. Наприклад, М. О. Максимович, як представник харківського осередку романтиків, радив західноукраїнським письменникам (М. С. Шашкевич, О. В. Духнович та ін.) вивчати мову наддніпрянських пісень, а наддніпрянським романтикам, які намагалися реалізувати ідею всеукраїнства в своєму мовотворенні, відповідно, західноукраїнських. Варто відзначити, що тривалий час

західноукраїнські впливи на українську мову були незначними – «Русалка Дністровая» (перший західноукраїнський альманах народною мовою) – єдиний тоді вияв романтичного підходу до мови в Галичині, залишалася майже невідомою на схід від Збруча. Галичина, на думку історика української літератури Ю. В. Шевельова, могла впливати на загальноукраїнську літературну мову лише тому, що західноукраїнський варіант української мови виявився наближеним до великоукраїнської (Шевельов, 1996, с. 158). Але романтики виходили з припущення про рівноцінність мовних елементів різного типу в процесах творення літературної мови, намагаючись, зокрема, вводити до літературної мови різнодіалектні елементи, що фактично не сприяло граматичному нормуванню української мови. Ставлячи перед собою здійснення широких жанрових і стилістичних завдань, у своїй творчості вони не обмежувалися українською розмовною мовою і мовою українського фольклору, переважно пісенного. Вперше в історії української літературної мови вони започаткували семантичне переосмислення старого лексичного запасу і творення нових слів (Чапленко, 1955, с. 89), яке, однак, не задовольняло письменників. Саме тому, наприклад, М. І. Костомаров для створення «високого стилю» у своїх історичних творах («Мазепа», «Переяславська ніч» та ін.) вживав українські архаїзми і церковнослов'янізми. Таким чином, поети-романтики суттєво збагатили українську мову словами культурного вжитку, створили нові літературні жанри – баладу, ліричну пісню тощо, продовжили здобутки попередників у мовотворенні.

Наукова новизна. Отже, в першій пол. XIX ст. українська література формувалася на основі народної мови. Мова творів тогочасних письменників і поетів істотно залежала від рідного їм діалекту. Наприклад, І. П. Котляревський відтворював переважно полтавську говірку, П. П. Гулак-Артемівський – середньо-київську, Є. П. Гребінка – пирятинську. Це свідчить про переважно «регіональне забарвлення» внеску письменників початку XIX ст. у формування української літературної мови на живій народній основі. Однак творчість Т. Г. Шевченка вирізняється з-поміж інших, оскільки видатний поет був переконаний, що письменник повинен добирати із словникової скарбниці живої української мови зрозумілі всім слов'янам елементи. Творам Т. Г. Шевченка властиві синтетичність і неподільність мови, поет по-новому використав архаїзми, слов'янізми, засоби художнього вислову, говіркові елементи різних українських діалектів – південно-східних, північних, південно-західних й усталених у художній практиці полтавсько-харківських.

Висновки. У другій половині XVIII ст. відбуваються якісні зміни в українському літературному мовному процесі, зумовлені такими чинниками: зміна ставлення до мови та її елементів, а також мовної дійсності, припинення старої літературно-мовної традиції на Наддніпрянщині, усвідомлення естетичної функції рідної мови. При цьому перехід від старої до нової якості в українській мові відбувався не шляхом повного розриву з попередніми традиціями, а внаслідок часткового їх переосмислення, опрацювання. Ці історичні умови визначили характер мовотворчої діяльності українських діячів, характер усього мовного процесу, етапи його розвитку. Уже на початку XIX ст. в Наддніпрянській

Україні створився демократично-літературний рух, який дотримувався принципу користування українською мовою в її живому вигляді. Це є цілком виправданим і правомірним, оскільки фонетичні закономірності, правила вимови, система форм відмінювання і словотвору літературної мови нації в глибинних своїх засадах визначається саме її діалектною основою (Наконечний, 1990, с. 64). Відтак сучасна українська літературна мова має тісний зв'язок з фонетичною системою і морфологічною будовою середньо-наддніпрянських та суміжних з ними говірок південно-східного наріччя.

Список використаних джерел

1. Грабович Г. Семантика Котляревщини. *Сучасність*. 1995. № 5. С. 65–73.
2. Грунський М. К., Ковальов П. К. *Нариси з історії української мови*. Львів : Українське видавництво, 1941. 355 с.
3. Єфремов С. *Історія українського письменства*. Київ : Femina, 1995. 685 с.
4. Житецький П. *Энеида Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XXIII вѣка*. Київ: Изд. «Кіевской Старини»; тип. Імператорскаго университета св. Владимира, 1900. 130 с.
5. Житецький П. *Вибрані праці : філологія*. Київ : Наук. думка, 1987. 327 с.
6. *Курс історії української літературної мови*. В 2 т. Т.1. / За ред. І. К. Білодіда. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. 596 с.
7. Левченко Г. А. *Нариси з історії української літературної мови першої половини XIX ст.* Київ ; Харків : Рад. шк., 1946. 144 с.
8. Наконечний М. Ф. Г. Квітка-Основ'яненко і розвиток національної літературної мови. *Мовознавство*. 1990. № 4. С. 63–69.
9. Передрієнко В. А. *Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі*. Київ : Наук. думка, 1979. 143 с.
10. Пилинський М. М. Із спостережень над мовою і стилем «Енеїди» І. Котляревського. *Мовознавство*. 1988. № 5. С. 25–29.
11. Плющ П. П. *Історія української літературної мови*. Київ : Вища шк., 1971. 423 с.
12. Сулима М. Ф. *Історія української літературної мови. Історичний курс української мови*. В 3 вип. Харків, 1928. С. 3–117.
13. Чапленко В. *Українська літературна мова: її виникнення й розвиток (XVII ст. –1917 р.)*. Нью-Йорк : [s. n.], 1955. 330 с.
14. Шевельов Ю. *Чернігівщина в формуванні нової української літературної мови*. Париж; Нью-Йорк, 1961. 15 с.
15. Шевельов Ю. *Внесок Галичини у формування української літературної мови*. Київ: КМ Академія, 2003. 157 с.
16. Шевельов Ю. *Традиція і новаторство в лексиці і стилістиці І. П. Котляревського*. Чернівці: Рута, 1998. 78 с.
17. Martin A. K. The state of English as a global language: communicating culture. *Textual Practice*. 2004. Vol. 18. URL: <https://www.tandfonline.com/toc/rtp/20/current>. <https://doi.org/10.1080/0950236032000140131> (Accessed: 28.06.2018).
18. Steels L. *Modeling the cultural evolution of language*. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1571064511001060>. <https://doi.org/10.1016/j.plrev.2011.10.014> (Accessed: 28.06.2018).

References

1. Bilodid, I. ed. (1958). *Kurs istorii ukrainskoi literaturnoi movy*. V 2 t. T.1. [The course of the history of the Ukrainian literary language. In 2 vol. Vol. 1.]. Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk URSR.
2. Chaplenko, V. (1955). “*Ukrainska literaturna mova: Yii vynyknennia y rozvytok (XVII–1917 r.)*” [Ukrainian Literary Language: Its Origins and Development (17th century–1917)]. New York. [s. n.].
- 3.. Hrabovych, H. (1995). Semantyka Kotliarevshchyny [Semantics of Kotliarevshchyna]. *Suchasnist*, no. 5, pp. 65–73.
- 4.. Hrunskyi, M., Kovaliov, P. (1941). *Narysy z istorii ukrainskoi movy* [Essays on the history of the Ukrainian language]. Lviv: Ukrainske vydavnytstvo.
- 5.. Levchenko, H. (1946). *Narysy z istorii ukrainskoi literaturnoi movy pershoi polovyny XIX st.* [Essays on the history of the Ukrainian literary language of the first half of the 19th century]. Kyiv; Kharkiv: Radianska shkola.
6. Martin, A. (2004). *The state of English as a global language: communicating culture. Textual Practice*, vol. 18. Available at: <<https://www.tandfonline.com/toc/rtpr20/current>. <https://doi.org/10.1080/0950236032000140131>> [Accessed June 28, 2018].
7. Nakonechnyi, M. (1990). Kvitka-Osnovianenko i rozvytok natsionalnoi literaturnoi movy [Kvitka-Osnovianenko and the development of the national literary language]. *Movoznavstvo*, no. 4, pp. 63–69.
8. Peredriienko, V. (1979). *Formuvannia ukrainskoi literaturnoi movy XVIII st. na narodnii osnovi* [Formation of the Ukrainian literary language of the 18th century on a national basis]. Kyiv: Naukova dumka.
9. Pylinskyi, M. (1988). Iz sposterezhen nad movoiu i stylem “Eneidy” I. Kotliarevskoho [From observations on the language and style of “Aeneid” by I. Kotliarevskyi]. *Movoznavstvo*, no. 5, pp. 25–29.
10. Pliushch, P. (1971). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy* [History of the Ukrainian literary language]. Kyiv: Vyscha shkola.
11. Sulima, M. (1928). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy. Istorychnyi kurs ukrainskoi movy*. V 3 vyp. [History of the Ukrainian literary language In 3 vol], pp. 3–117.
12. Shevelev, Yu. (1961). *Chernihivshchyna v formuvanni novoi ukrainskoi literaturnoi movy* [Chernihiv region in the formation of the new Ukrainian literary language]. Paris; New York.
13. Shevelev, Yu. (2003). *Vnesok Halychyny u formuvannia ukrainskoi literaturnoi movy* [Halychyna’s contribution to the formation of the Ukrainian literary language]. Kyiv: KM Akademiia.
14. Shevelev, Yu. (1998). *Tradytsiia i novatorstvo v leksytsi i stylistytsi I. P. Kotliarevskoho* [Tradition and innovation in the lectures and stylistics of I. P. Kotliarevskyi]. Chernivtsi: Ruta.
15. Steels, L. (2011). *Modeling the cultural evolution of language*. Available at: <<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1571064511001060>. <https://doi.org/10.1016/j.plrev.2011.10.014> [Accessed June 28, 2018].
16. Yefremov, S. (1995). *Istoriia ukrainskoho pysmenstva* [History of Ukrainian Writin]. Kyiv: Femina.

17. Zhytetskyi, P. (1987). *“Eneida” Kotlyarevs’kogo u zv’yazku z oglyadom ukrains’koï literaturi XVIII st.* [“Aeneid” by Kotliarevskyi in connection with the review of Ukrainian literature of the eighteenth century]. *Selected Works: Philology*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 139–253.

18. Zhytetskyi, P. (1900). *Eneida Kotlyarevskogo i drevneishii spisok ee v svyazi s obzorem malorusskoi literatury XVIII veka* [“Aeneid” by Kotliarevskyi and his most ancient list in connection with the review of Russian literature of the XVIII century]. Kyiv: Izdanie “Kievskoi Stariny”.

© Лисинюк В. П., 2018

Стаття надійшла до редакції: 12.09.2018

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИХ ФОРМ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ

УДК 792.02(075.8)

DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.34.2018.154058>

Хлисту́н Олена Сергі́ївна,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133,
<https://orcid.org/0000-0002-1764-6559>
with_joy@ukr.net

СИМВОЛІЧНИЙ ЗМІСТ ПЕРЕВТІЛЕННЯ АКТОРІВ У ТВОРАХ КІНОМИСТЕЦТВА

Мета статті. Проаналізувати сучасний стан напрацювань за темою дослідження перевтілення акторів, зокрема у творах кіномистецтва, в працях українських і закордонних науковців і митців-практиків – представників різних галузей мистецтва (аудіовізуального і видовищного), які формують сучасні уявлення про цей важливий аспект творчої діяльності людини в культурологічному просторі. **Методологія дослідження** базується на методі теоретичного узагальнення, культурознавчому, емпіричному та філософському аналізі. **Наукова новизна** полягає у виявленні спроб і технік, які застосовуються акторами для «перевтілення» в персонажів екранного твору. **Висновки.** Охарактеризовано основні досягнення та проблемні місця в цьому надзвичайно важливому для сучасного мистецтвознавства та культурології питанні. Все це визначає важливість подальших досліджень перевтілення акторів у творах екранних мистецтв у межах українських культурологічних студій.

Ключові слова: українські культурологічні студії; перевтілення акторів; екранні твори; аудіовізуальне мистецтво; театр; культурологія.

Хлысту́н Елена Сергеевна, кандидат искусствоведения, доцент, Киевский национальный университет культуры и искусств, ул. Е. Коновальца, 36, Киев, Украина

Символический смысл перевоплощения актера в произведениях киноискусства

Цель статьи. Проанализировать современное состояние наработок по теме исследования перевоплощения актеров, в частности в произведениях киноискусства, в трудах украинских и зарубежных ученых и художников-практиков – представителей различных отраслей искусства (аудиовизуального и зрелищного), которые формируют современные представления об этом важном аспекте творческой деятельности человека в культурологическом пространстве. **Методология исследования** базируется на методе теоретического обобщения, культурологическом, эмпирическом и философском анализе. **Научная новизна**

закладається в виявленні спроб і техник, застосовуваних акторами для «перевтілення» в персонажів екранного виробу.

Висновки. Охарактеризовані основні досягнення і проблемні місця в цьому надзвичайно важливому для сучасного мистецтвознавства і культурології питанні. Все це визначає важливість подальших досліджень перевтілення акторів у виробу екранних мистецтв в межах українських культурологічних досліджень.

Ключові слова: українські культурологічні студії; перевтілення акторів; екранні виробу; аудіовізуальне мистецтво; театр; культурологія.

Khlystun Olena, PhD in Art Criticism, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, 36, Y. Konvaltsia St, Kyiv, Ukraine

The symbolic meaning of impersonation of the actor in cinematic works

The purpose of the article is to analyze the current state of development of research into impersonation of actors, in particular in cinematic works and in the works of Ukrainian and foreign scientists and practicing artists – representatives of various branches of art (audiovisual and entertainment), who form modern ideas about this important aspect of human cultural activity space. **The research methodology** was based on the method of theoretical generalization, cultural, empirical and philosophical analysis. **The scientific novelty of the work** consists in identifying the attempts and techniques used by the actors to “transform” into the characters of the screen work. **Conclusions.** The main achievements and problem areas in this extremely important issue for contemporary art history and cultural studies were characterized. All the above mentioned determines the importance of further research into impersonation of actors in the works of screen art in the framework of Ukrainian cultural studies.

Key words: Ukrainian cultural studies studios; impersonation of actors; screen art; audiovisual art; theater; cultural studies.

Вступ. Акторська гра в кінофільмах та в телевізійних серіалах у порівнянні з грою на сцені театру має декілька принципових відмінностей. У актора кіно і актора театру відрізняються пластика і підхід до підготовки свого персонажа. Граючи на камеру, актор часто не має співрозмовника. У театрі емоції і посыл актора завжди спрямований у бік живого глядача. У кіно важливіше всього правдоподібність. З екрана актор може переконати глядача тільки в тому випадку, якщо проживає свого персонажа, буквально занурюється в його життя, проблеми і почуття. І чим краще він це зробить, тим правдивіше буде його персонаж. Але символічний зміст перевтілення акторів у кінофільмах та телесеріалах залишається малодослідженою темою, тому важливо дослідити та розглянути це питання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Попри низку фундаментальних досліджень специфіки перевтілення акторів у творах кіномистецтва таких авторів як: Б. Захава (2008); К. Станіславський (2008; 1954); М. Чехов (2009), А. Бейлін (1964), останнім часом з'явилися праці, що розглядають цю проблему за допомогою сучасного матеріалу аудіовізуального і видовищного мистецтва:

О. Мітга (2016), П. Райан (2010); В. Скуратівський (1997); М. Барнич (2012; 2016; 2018), Г. Чміль (2003), О. Безручко (2017), І. Чаббак (2013), Р. Ширман (2008), Л. Грачева (2003) та інші. Однак проблематика перевтілення акторів у творах кіномистецтва у художніх формах аудіовізуального мистецтва й подальшій культурологічній диференціації остаточно не вирішена.

У межах критичного аналізування історіографії та літературних джерел встановлено, що дослідження перевтілення акторів у творах кіномистецтва є досить численними, хоча проблематика явища перебуває на перетині культурології, мистецтвознавства, літературознавства, історичної науки, соціальної психології, соціології, філософії тощо, і тому є необхідною для постійного вивчення.

Метою статті є висвітлення сутності специфіки перевтілення акторів у творах кіномистецтва як художнього явища.

Виклад основного матеріалу. Питання про сутність акторської роботи взагалі і символічний зміст перевтілення акторів у творах кіномистецтва зокрема, як і раніше залишається відкритим і не достатньо дослідженим. Так, наприклад, П. Якобсон стверджує, що «дослідження психології актора – надзвичайно важка галузь для вивчення процесів творчості. Специфічна риса роботи актора, яка вирізняє його від інших видів художньої діяльності, полягає в тому, що актор у процесі створення образу одночасно є «суб'єктом, предметом та інструментом» творчості» (Якобсон, 1936, с. 4–5). Крім того, дослідник зазначав: «Актор створює сценічний образ за допомогою свого тіла та психіки, а цього не робить жоден художник. Питання не в тому, що в творчості актора бере участь усе його тіло, а скульптор та художник працюють руками не в тому, що граючи на сцені, він віддає роботі всю свою увагу, душевні сили, уяву, – це робить кожний діяч мистецтва. Ні, в актора тіло та психіка беруть участь у його роботі особливим чином. Актор перевтілюється в оформлений ним самим матеріал. Перевтілення не є технічним оформленням рухів, як це буває в гімнаста або технічне оформлення голосу, як це буває у віртуоза-співака. Актор користується для створення відповідного сценічного образу не тілом, не голосом, а самим собою в цілому» (Якобсон, 1936, с. 171).

К. Станіславський пов'язував це із браком наукових досліджень у царині акторського мистецтва: «Нехай люди науки з'ясують нам природу цього невидимого процесу, а я можу говорити лише про те, як я сам відчуваю його в собі і як я користуюсь цими відчуттями для свого мистецтва» (Станіславський, 1954, с. 286).

Основною функцією системи К. С. Станіславського, як і деяких інших методик підготовки актора, є спроба занурення артиста в життя людського духу свого персонажа, а, отже, за сутність акторської роботи – «перевтілення» в персонажа екранного твору. При спробі «дослівного» розуміння це призводить до створення кінохроніки, а роль актора зводиться до ролі імітатора або манекена, стурбованого проблемою максимальної відповідності будь-якому оригіналу (Станіславський, 2010, с. 400).

Це психологічно складне завдання, за великим рахунком не має нічого спільного з позицією митця, часто нездійсненна для творчої природи. З іншого боку, складно і не завжди бажано вимагати від актора повної віддачі у ролі.

Як іронічно писав П. М. Єршов: «У момент виконання ролі актор повинен бути обтяжений почуттями і проблемами свого персонажа не більше ніж, імовірно О. С. Пушкін був поглинений ідеєю отруєння В. Ф. Жуковського в період написання “Моцарта і Сальєрі”» (Єршов, 1997, с. 556).

Прийнято розрізняти зовнішнє і внутрішнє перевтілення кіноактора в творах аудіовізуального мистецтва. При цьому зовнішнє або внутрішнє перевтілення може бути виражене через формальні технічні пристосування – грим і костюм. В якості внутрішнього перевтілення можна навести фільм Юрія Ілленка «Молитва за гетьмана Мазепу» (2001, Національна кіностудія художніх фільмів імені Олександра Довженка, Україна), де головного персонажа Івана Степановича Мазепу грали три актори: молодого – Пилип Ілленко, у середньому віці – Сергій Марченко, у зрілому – Богдан Ступка. Три різні за досвідом і технікою актори, які не мали ідеальної зовнішньої схожості, перевтілювались в одного персонажа, а тому грали в одному стилі. Режисер не боявся в одній мізансцені, як, зокрема, у «Першій зустрічі Мазепи і Петра І» монтажно вводити то одного актора, то іншого. Більше того, були сцени, як, наприклад у сцені «Ріка мертвих», де усі три Мазепи були в кадрі одночасно. Варто зауважити, що озвучував усіх трьох найбільш досвідчений актор – Богдан Сильвестрович Ступка, що допомагало глядачу краще ідентифікувати образ Мазепи у цій кінострічці.

Яскравим прикладом зовнішнього перевтілення може бути фільм Петра Буслова «Висоцький. Дякуємо, що живий» (2011, Дирекція кіно, Росія, рос. – «Высоцкий. Спасибо, что живой»), де був придуманий надзвичайно складний портретний грим Володимира Висоцького, який виконавцю цієї ролі Сергію Безрукову накладали по декілька годин перед кожною зйомкою. Спочатку режисер фільму планував зняти у головній ролі сина В. Висоцького Микиту Висоцького, який був дуже схожий на батько зовнішністю та голосом, проте творців фільму не задовольнила його гра. Урешті-решт головного персонажа зіграв досвідчений С. Безруков, а озвучив – М. Висоцький.

Здебільшого у творах екранних мистецтв зустрічається поєднання зовнішнього і внутрішнього перевтілення кіноакторів. Так, наприклад у фільмі Олександра Безручка «13 автобус» (2018, МКК Фільм Сервіс, Державна агенція України з питань кіно, Україна) головна героїня Жінка (архетип Смерті), яку зіграла українська актриса Ірина Мельник, протягом всього фільму від сцени до сцени після розмов з іншими дійовими особами кінострічки – Патрульним (Сергій Стрельников), Оленою (Ксенія Вертинська), Лідєю (Ліна Підцерковна), лікарем Олексієм Михайловичем (Богдан Рибка) та ін. – старіє на очах глядачів: сивіє, у неї з'являються зморшки тощо. Для досягнення ефекту старіння режисером та акторкою був задіяний складний комплекс символічного перевтілення тридцятирічної жінки у сімдесятирічну бабцю: насамперед, акторська майстерність І. Мельник, потім – складні і недешеві грим-маски обличчя героїні, які дозволяли режисеру виводити актрису на крупні плани; спеціальні костюми; світло і навіть модні нині комп'ютерні спецефекти, завдяки яким прямо в кадрі у Жінки сивіє волосся тощо.

Яскравим прикладом зворотнього екранного старіння може бути фільм Девіда Фінчера «Загадкова історія Бенджаміна Баттона» (2008, англ. – «The

Curious Case of Benjamin Button», The Kennedy/Marshall Company, Warner Brothers і Paramount Pictures, США), знятий за однойменним оповіданням Френсіса Скотта Фіцджеральда. Персонаж Бреда Пітта Бенджамин Баттон народжується не схожим на немовля, а скоріш навпаки – на старця, у якого морщини по всьому тілу, погане здоров'я. Здається, що він не виживе, проте немовля-дідусь не тільки залишився жити, але й почав молодіти. Історія кохання Бенджаміна Баттона, який протягом усього фільму молодшає на вісімдесят років та тридцятирічної жінки Дейзі (її втілила на екрані Кейт Бланшет), що навпаки старішає, вразила не тільки пересічних глядачів, але й фахівців кінематографу, за що отримала багато нагород, серед яких 3 премії «Оскар» Американської кіноакадемії (за найкращу роботу художника-постановника, за найкращі візуальні ефекти та найкращі грим та зачіски).

Внутрішнє або зовнішнє перевтілення можуть бути засновані на психоемоційних акторських пристосуваннях – «школа подання» і «школа переживання». У першому випадку роль будується актором переважно на яскраво театральних, часто – фарсових прийомах; у другому – на прийомах достовірності. Тим не менше, поняття зовнішнього і внутрішнього перевтілення можуть бути розділені лише відносно (Захава, 2008, с. 390).

Кіно- і телемистецтво, як, до речі, й театральне мистецтво, гранично умовно за своєю природою, і, навіть повністю сповідуючи відомий принцип «четвертої стіни» (нібито відокремлює екран або сцену від глядача), актор у своїй роботі активно взаємодіє з реакцією публіки або уявної публіки, з одного боку – підлаштовуючись під ці реакції, а з іншого боку – керуючись ними (Выготский, 1998, с. 141).

Л. В. Грачева у своєму дослідженні «Актерский тренинг: теория и практика» зазначала: «Але ж коли актор буде по-справжньому хвилюватися кожного разу, як Гамлет, то після десятої вистави він з'їде з глузду, а актор, який грає Отелло, врешті-решт задушить актрису-Дездемону. Важливо зауважити, що він буде хвилюватися власне, як Гамлет, а не як актор, але хвилюватися буде по-справжньому» (Грачева, 2003, с. 136).

Глядач також прекрасно відчуває принципову умовність кіно- і телемистецтва: навіть повністю співпереживаючи героям, він не змішує актора з персонажем, а екранну реальність – з життєвою. Виключення можна спостерігати лише у дитячих творах, коли недосвідчені юні глядачі можуть кричати на все горло, попереджаючи персонажа про небезпеки, що йому загрожують (Дмитриев, 1996, с. 714).

Перша жінка-режисер, яка отримала «Золоту пальмову гілку» Канського міжнародного кінофестивалю Джейн Кемпін у своєму фільмі «Фортепіано» (1993, Jan Charman Productions, Сібу 2000, Нова Зеландія, Австралія, Франція, англ. – «The Piano») витончено обіграла цей момент у мізансцені в театрі, коли тубільці сприйняли акторську гру за справжнє вбивство і з войовничими криками кинулись рятувати жінок-актрис від сценічного вбивці-чоловіка.

Аналізуючи специфіку перевтілення кіноактора, необхідно підкреслити, що жодна акторська школа не може і не повинна ставити перед собою завдання дати рецепти творчості, навчити грати. Навчити актора створювати самому необхідні

для творчості умови, усувати внутрішні й зовнішні перешкоди, що лежать на шляху до органічної творчості, розчищати для нього дорогу – ось надзвичайно важливі завдання професійного навчання актора (Захава, 2008, с. 258). Бажаючи створити сприятливі умови для творчості, потрібно, насамперед, привести в належний стан інструмент акторського мистецтва, тобто його власний організм. Треба зробити цей інструмент податливим творчого імпульсу, тобто готовим у будь-який момент здійснити потрібну дію. Для цього необхідно вдосконалити як внутрішню (психічну), так і зовнішню (фізичну) сторони. Перше завдання здійснюється за допомогою виховання внутрішньої техніки, друге – за допомогою зовнішньої техніки.

Закінчити аналіз специфіки перевтілення кіноакторів у творах аудіовізуального мистецтва хочеться словами Л. М. Шихматової, яка зазначала: «Під перевтіленнями розуміємо вміння актора глибоко зрозуміти внутрішній світ дійової особи п'єси, прагнення, а також правильно втілити риси характеру, рухи, жести, манеру говорити, вік, національність, соціальне становище, професію і індивідуальні особливості зображуваної людини. Отже, вміння жити персонажем» (Шихматов, 1971, с. 15).

Висновки. Проаналізовано сучасний стан напрацювань за темою дослідження перевтілення акторів, зокрема в творах кіномистецтва, в працях українських і закордонних науковців і митців-практиків – представників різних галузей мистецтва (аудіовізуального і видовищного), які формують сучасні уявлення про цей важливий аспект творчої діяльності людини в культурологічному просторі. Розглянуто їхні точки зору на спроби і техніки занурення артиста в життя людського духу свого персонажа, а, отже, на сутність акторської роботи – «перевтілення» в персонажа екранного твору. Охарактеризовано основні досягнення та проблемні місця в цьому надзвичайно важливому для сучасного мистецтвознавства та культурології питанні. Усе це визначає важливість подальших досліджень перевтілення акторів у творах екранних мистецтв у межах українських культурологічних студій.

Список використаних джерел

1. Барнич М. М. Акторська техніка викликання переживання в ролі. *Культура і мистецтво у сучасному світі*. Київ, 2012. Вип. 13. С. 213–217.
2. Барнич М. *Майстерність актора: техніка «обману»*. Київ : Ліра-К, 2016. 303 с.
3. Барнич М. М. *Психотехніка актора. Майстер-клас: монографія*. Київ: Пінзель, 2018. 200 с.
4. Безручко О. В. *Творча і мистецько-наставницька діяльність в Україні діячів театру і кіно: монографія*. Київ: Видав. центр КНУКіМ, 2017. Т. 1. 211 с.
5. Безручко О. В. *Творча і мистецько-наставницька діяльність в Україні діячів театру і кіно: монографія*. Київ: Видав. центр КНУКіМ, 2017. Т. 2. 216 с.
6. Бейлин А. *Актер в фильме*. Москва: Искусство, 1964. 227 с.
7. Выготский Л. С. *Психология искусства* Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. 480 с.
8. Грачева Л. В. *Актерский тренинг: теория и практика* Санкт-Петербург: Речь, 2003. 168 с.

9. Дмитриев Л. А. *Искусство драмы* Москва : ИПК, 1996. 832 с.
10. Захава Б. Е. *Мастерство актера и режисера*. Москва: Просвещение, 2008. 455 с.
11. Єршов П. М. *Режисура як практична психологія : взаимодействие людей в жизни и на сцене : режиссура как построение зрелища*. Фенікс: Мир искусства, 2010. 407 с.
12. Митта А. Н. *Кино между адом и раем: кино по Эйзенштейну, Чехову, Шекспиру, Курасаве, Феллини, Хичкоку, Такроковскому*. Москва: АСТ, 2016. 496 с.
13. Райан П. *Актерский тренинг искусства быть смешным и мастерства импровизации*. Москва: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2010. 320 с.
14. Сарабьян Э. *Актерский тренинг по системе Станиславского. Речь. Слова. Голос*. Москва: ЛитРес, 2010. 160 с.
15. Скуратівський В. Л. *Екранні мистецтва у соціокультурних процесах ХХ століття: Генеза. Структура. Функція* Київ: Київ. держ. ін-т театрального мистецтва ім. І. К. Карпенка-Карого, 1997. Ч. 1. 224 с.
16. Скуратівський В. Л. *Екранні мистецтва у соціокультурних процесах ХХ століття: Генеза. Структура. Функція*. Київ: Київ. держ. ін-т театрального мистецтва ім. І. К. Карпенка-Карого, 1997. Ч. 2. 240 с.
17. Станиславский К. С. *Актерский тренинг: ученик актерского мастерства*. Москва: АСТ, 2010. 448 с.
18. Станиславский К. С. *Работа актера над собой в творческом процессе переживания: дневник ученика*. Санкт-Петербург: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008, с. 478 с.
19. Станиславский К. С. *Работа актера над собой. Работа актера над ролью*. Москва: АСТ, 1954. 409 с.
20. Чаббак И. *Мастерство актера: техника Чаббак*. Москва: Эксмо, 2013. 414 с.
21. Чехов М. А. *Тайны актерского мастерства*. Москва: АСТ, 2011. 556 с.
22. Чміль Г. П. *Екранна культура: плюральність проявів*. Харків: Крук, 2003. 336 с.
23. Ширман Р. Н. *Алхимия режиссуры: мастер-класс*. Київ: Телерадио-курьер, 2008. 448 с.
24. Шихматов Л. М. *Сценические этюды*. Москва: Просвещение, 1971. 94 с.
25. Якобсон П. М. *Психология сценических чувств актера*. Москва: Художественная литература, 1936. 214 с.

References

1. Barnych, M. (2012). Aktorska tehnikna vyklykannia perezhivannia v roli [Acting technique of inducing experience in the role]. *Kultura i mystetstvo u suchasnomu sviti*, issue 13. pp. 213–217.
2. Barnych, M. (2016). *Maisternist aktora: tehnikna "obmanu"* [Actor's skill: technique of "deception"]. Kyiv : Lira-K.
3. Barnych, M. (2018). *Psyhotekhnika aktora. Maister-klas: monohrafiia* [Psychotherapy of the actor. Master class: monograph]. Kyiv: Pinzel.
4. Bezruchko, O. (2017). *Tvorcha i mystetsko-nastavnytska diialnist v Ukraini diiachiv teatru i kino: monohrafiia*. V 2 t. T.1. [Creative-artistic and mentoring activities

in Ukraine of theater and cinema workers: monograph. In vols 2. Vol.1.]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr KNUKiM.

5. Bezruchko, O. (2017). *Tvorcha i mystetsko-nastavnytska diialnist v Ukraini diiachiv teatru i kino: monohrafiia*. V 2 t. T.2. [Creative-artistic and mentoring activities in Ukraine of theater and cinema workers: monograph. In vols 2. Vol.2.]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr KNUKiM.

6. Beilyn, A. (1964). *Akter v fylme* [Actor in the film]. Moscow: Iskusstvo.

7. Vyhotskyi, L. (1998). *Psykhologhiya iskusstva* [Psychology of art]. Rostov-on-Don: Feniks.

8. Hracheva, L. (2003). *Akterskyi trenynh: teoriya y praktyka* [Actors Training: Theory and Practice]. St. Petersburg: Rech.

9. Dmytriev, L. (1996). *Yskusstvo dramy* [The art of drama]. Moscow: IPK.

10. Zakhava, B. (2008). *Masterstvo aktera y rezhyssera* [Mastery of actor and director]. Moscow: Prosveshchenye.

11. Yershov, P. (2010). *Rezhissura kak prakticheskaya psikhologiya: vzaimodeistvie lyudei v zhizni i na stsene : rezhissura kak postroyeniye zrelishcha* [Direction as practical psychology: interaction of people in life and on stage: directing as the construction of a spectacle]. Dubna: Feniks.

12. Mytta, A. (2002). *Mezhdu adom i raem: kino po Eizenshteinu, Chekhovu, Shekspiru, Kurosava, Fellini, Khichkoku, Takrokovskomu* [Between hell and paradise: cinema by Eisenstein, Chekhov, Shakespeare, Kurosawa, Fellini, Hitchcock, Takrokovsky]. Moscow: AST.

13. Raian, P. (2010). *Akterskyi trenynh yskusstva byt smeshnym y masterstva ymprovizatsyy* [Acting art training to be funny and improvisation mastery]. Moscow: Praim-EVROZNAK.

14 Sarabian, E. (2010). *Akterskyi trenyng po systeme Stanyslavskogo. Rech. Slova. Holos*. [Actor training according to the Stanislavsky system. Speech. Words. Voice.]. Moscow: LitRes.

15. Skurativskyi, V. (1997). *Ekranni mystetstva u sotsiokulturnykh protsesakh XX stolittia: Heneza. Struktura. Funktsiia*. Ch. 1. [Screen arts in the socio-cultural processes of the twentieth century: Genesis. Structure. Function. Part 1.]. Kyiv: Kyiv State Institute of Theatrical Art named after I.Karpenko-Karyi.

16. Skurativskyi, V. (1997). *Ekranni mystetstva u sotsiokulturnykh protsesakh XX stolittia: Heneza. Struktura. Funktsiia* [Screen arts in the socio-cultural processes of the twentieth century: Genesis. Structure. Function. Part 2.]. Kyiv: Kyiv State Institute of Theatrical Art named after I.Karpenko-Karyi.

17. Stanislavsky, K. (2010). *Akterskyi trenyng: uchebnyk akterskogo masterstva* [Actor training: a textbook of acting skills]. Moscow: AST.

18 Stanislavsky, K. (2008). *Rabota aktera nad soboi v tvorcheskoy protsesse perezhyvaniya. Dnevnyk uchenyka* [Actor's work on himself in the creative process of experiencing: the student's diary]. St. Petersburg: Prime EUROZNAK.

19. Stanislavsky, K. (1954). *Rabota aktera nad soboi. Rabota aktera nad roliu* [Actor's work on himself. The work of the actor on the role]. Moscow: AST.

20. Chabbak, Y. (2013). *Masterstvo aktera: Tekhnyka Chabbak* [Actor's skill: Chabbak technique]. Moscow: Eksmo.

21. Chekhov, M. (2011). *Tainy akterskoho masterstva* [Acting secrets]. Moscow: AST.
22. Chmil, H. (2003). *Ekranna kultura: pliuralnist proiaviv* [Screen culture: plurality of manifestations]. Kharkiv: Kruk.
23. Shyrman, R. (2008). *Alkhymia rezhyssury: master-klass* [Alchemy of direction: master class]. Kyiv: Teleradyokurer.
24. Shykhmatov, L. (1971). *Stsenycheskye etiudy* [Stage Etudes] Moscow: Prosveshchenye.
25. Yakobson, P. (1936). *Psykhohohyia stsenycheskykh chuvstv aktera* [Psychology of the actor's scenic feelings]. Moscow: Khudozhestvennaia lyteratura.

© Хлустун О. С., 2018

Стаття надійшла до редакції: 6.08.2018

МАСОВА КУЛЬТУРА

УДК 792.78(4:477)

DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.34.2018.154059>

*Гаврилаш Ілона Сергіївна,
аспірантка,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133,
<https://orcid.org/0000-0001-9625-4600>
ilonagavrilash@gmail.com*

МУРАЛ-АРТ У КОНТЕКСТІ МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Мета статті. Визначити специфіку й тенденції мурал-арту в контексті масової культури ХХІ ст. **Методологія дослідження.** Наукові положення дослідження аргументовані на рівні сукупності загальнонаукових методів пізнання: аналітичного, джерелознавчого та історичного (для опрацювання наукової літератури, довідкових матеріалів та визначення особливостей формування мурал-арту) та культурологічних підходів: типологічного (для виявлення характерних рис мурал-арту) та еволюційного методів (для визначення специфіки розитку мурал-арту в контексті масової культури ХХІ ст.), а також методу системного аналізу та синтезу (з метою дослідження мурал-арту як частини сучасного соціокультурного простору). **Наукова новизна.** Здійснено культурологічне дослідження мурал-арту як напрямку сучасного вуличного мистецтва; уточнено поняття «масова культура», «стріт-арт», «мурал-арт» та «мурал» у контексті специфіки вітчизняного та зарубіжного соціокультурного простору; визначено, що мурали можуть виступати в якості засобу спілкування різноманітних соціальних прошарків суспільства, а відтак, є ефективним інструментом створення діалогу; акцентовано на тому, що популяризація зображень муралів на веб-сайтах та висвітлення діяльності художників даного напрямку в засобах масової інформації, поширює ідеї та задуми авторів на світовому рівні; розглянуто діяльність муніципальних проектів мурал-арту і виявлено, що їх головною метою є збереження та відновлення історично значимих муралів, створення нових муралів із залученням співтовариства, особливо молоді та створення нових можливостей для монументалістів. **Висновки.** Мурал-арт, як вид духовно-практичної діяльності людини, не лише відображає картину суспільної свідомості, яка склалася на певному етапі розвитку культури, але й здійснює активний вплив, що призводить до трансформації соціокультурного простору. У контексті тенденцій розвитку масової культури ХХІ ст., мурал-арт здійснює значний трансформаційний вплив у процесі вирішення більшості соціальних проблем сьогодення. Позиціонуючи мурали як творчість, яка має неабиякий вплив на суспільство, вважаємо, що на сучасному етапі вони сприяють можливості усвідомлення та переосмислення багатьох нагальних проблем, розробці стратегій для якісних змін, які стосуються кожної людини зокрема та світової спільноти загалом.

Ключові слова: мурал-арт; муралы; художники; масова культура; соціокультурний простір; міське середовище.

Гаврилайш Ілона Сергеевна, аспірант, Київський національний університет культури і мистецтв, ул. Е. Коновальця, 36, Київ, Україна

Мурал-арт в контексте массовой культуры XXI века

Цель статьи. Определить специфику и тенденции мурал-арта в контексте массовой культуры XXI в. **Методология исследования.** Научные положения исследования аргументированные на уровне совокупности общенаучных методов познания: аналитического, источниковедческого и исторического (для обработки научной литературы, справочных материалов и определение особенностей формирования мурал-арта) и культурологических подходов: типологического (для выявления характерных особенностей мурал-арта) и эволюционного методов (для определения специфики развития мурал-арта в контексте массовой культуры XX в.), а также метода системного анализа синтеза (с целью исследования мурал-арта как части современного социокультурного пространства). **Научная новизна.** Осуществлено культурологическое исследование мурал-арта как направления современного уличного искусства; уточнено понятие «массовая культура», «стрит-арт», «мурал-арт» и «мурал» в контексте специфики отечественного и зарубежного социокультурного пространства; определено, что муралы могут выступать в качестве средства общения различных социальных слоев общества, а следовательно, являются эффективным инструментом создания диалога; акцентировано на том, что популяризация изображений муралов на сайтах и освещения деятельности художников данного направления в средствах массовой информации, распространяет идеи и замыслы авторов на мировом уровне; рассмотрена деятельность муниципальных проектов мурал-арта и выявлено, что их главной целью является сохранение и восстановление исторически значимых муралов, создание новых муралов с привлечением сообщества, особенно молодежи и создание новых возможностей для монументалистов. **Выводы.** Мурал-арт, как вид духовно-практической деятельности человека, не только отражает картину общественного сознания, сложившейся на определенном этапе развития культуры, но и осуществляет активное воздействие, что приводит к трансформации социокультурного пространства. В контексте тенденций развития массовой культуры XX в., мурал-арт оказывает значительное трансформационное влияние в процессе решения большинства социальных проблем современности. Позиционируя муралы как творчество которое имеет огромное влияние на общество, считаем, что на современном этапе они способствуют возможности осознания и переосмысления многих насущных проблем, разработке стратегий для качественных изменений, которые касаются каждого человека в частности, и мирового сообщества в целом.

Ключевые слова: мурал-арт; муралы; художники; массовая культура; социокультурное пространство; городская среда.

Havrylash Iлона, PhD student, Kyiv National University of Culture and Arts, St. Y. Konvaltsia, 36, Kiev, Ukraine

Mural art in the context of the mass culture of the 21st century

The purpose of the article is to identify the specifics and trends of mural art in the context of the mass culture of the 21st century. **The research methodology** consisted in the set of the following general scientific methods of knowledge: analytical, source study and historical (for processing scientific literature, reference materials and identifying the features of formation of mural art) and cultural approaches: typological (to identify the characteristic features of mural art) and evolutionary methods (to determine the specifics of the development of mural art in the context of the mass culture of the twentieth century), as well as the method of system analysis and synthesis (with the aim of studying mural art as part of the modern socio-cultural space). **The scientific novelty of the work.** A culturological study of mural art as a trend of modern street art was carried out; the concepts of “mass culture”, “street art”, “mural art” and “mural” in the context of the specifics of domestic and foreign sociocultural space were clarified; it was found that murals can act as a means of communication between various social strata of society and, therefore, are an effective tool for creating a dialogue; it was emphasized that the popularization of images of murals on websites and coverage of the activities of artists in this area in the media disseminates ideas of authors at the world level; the activities of municipal projects of mural art were reviewed and it was revealed that their main goal is the preservation and restoration of historically significant murals, the creation of new murals with the involvement of the community, especially young people, and the creation of new opportunities for monumentalists. **Conclusions.** Mural art, as a type of spiritual and practical human activity, not only reflects the picture of social consciousness that has developed at a certain stage of cultural development but also has an active influence, which leads to the transformation of the sociocultural space. In the context of trends in the development of the mass culture of the 21st century, mural art has a significant transformational influence in the process of solving most of the social problems of our time. Positioning murals as creativity that has a huge impact on society, we believe that at the present stage they contribute to the possibility of realizing and rethinking many pressing problems, developing strategies for qualitative changes that affect every person in particular, and the world community as a whole.

Key words: mural art; murals; artists; mass culture; sociocultural space; urban environment.

Вступ. Мурал-арт, як парадигма гібридності в глобальній візуальній культурі, жанр постмодерну, який визначається, насамперед, практикою в реальному часі, аніж певним відчуттям єдиної теорії, руху або повідомлення – форма водночас локальна та глобальна, постфотографічна та постінтернетна за визначенням, проте наразі максимально документована засобами цифрового фото та всесвітньої мережі, характерною ознакою якої є інтегрування та синтезування зображень, стилів та методів із найрізноманітніших джерел. Сучасні світові соціокультурні та соціомистецькі тенденції посприяли становленню мурал-арту, анархічного від початку свого формування як невід’ємної частини візуального простору в багатьох містах; художнього руху, який поступово переходить в систему віртуальних музеїв та галерей (Nguyen, Mackenzie, 2010) і визнаний громадськістю як важливий

культурний елемент. Подібні тенденції актуалізують здійснення ґрунтового наукового дослідження мурал-арту в контексті масової культури ХХІ ст., одного з найпопулярніших видів сучасного соціально орієнтованого мистецтва, який формує простір міського середовища.

Аналіз джерел. Специфіка розвитку вуличного мистецтва в умовах сучасного соціокультурного простору викликає увагу багатьох дослідників різних країнах світу. Здійснений аналіз джерел засвідчує використання полідисциплінарних підходів для вивчення даного феномену. Утім, зауважимо, що більшість досліджень присвячених мурал-арту, як одного з напрямків вуличного мистецтва, належать зарубіжним дослідникам, серед найактуальніших згадаємо: Г. Ломена «Стіни говорять: мурали та пам'ять в міському середовищі Філадельфії» («The Walls Speak: Murals and Memory in Urban Philadelphia», 2001 p.), Р. Гастмана «Світ вулиць: міська культура та мистецтво з п'яти континентів» («Street World: Urban Culture and Art from Five Continents», 2007 p.), Г. Шоу «Без назви: вуличне мистецтво всупереч культурі» («Untitled : Street Art in the Counter Culture», 2009 p.) та ін. Проте, у вітчизняному науковому просторі, специфіка мурал-арту в контексті сучасної масової культури і досі лишається не достатньо висвітленою.

Мета статті. Визначити специфіку й тенденції мурал-арту в контексті масової культури ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Мурал-арт як глобалізована форма мистецтва – поворотний момент у культурі, який можемо порівняти за значимістю, сталістю та незворотністю зі сприйняттям суспільством напряму поп-арт у країнах Західної Європи та США наприкінці 50 – на початку 60-х рр. ХХ ст.

В урбаністичному просторі ХХІ ст. мурал-арт синтезує та поширює візуальний словник або стилістичні реєстри, які миттєво стали вирізнятися в масовій культурі. Виставки у віртуальних музеях та галереях, а також висвітлення засобами масової інформації, посприяли популяризації творчості багатьох художників цього руху на новому рівні – міжнародного визнання, нехарактерного для інституціонально авторизованого світу мистецтва, що, відповідно, зумовило становлення мурал-арту як інституціоналізованого об'єкта дослідження (Gastman, Neelon, Smyrski, 2007; Shove, 2009).

Варто зазначити, що для сучасної масової візуальної культури мурал-арт зокрема та стріт-арт загалом, є головною сполучною ланкою для багатьох дисциплінарних та інституціональних галузей.

Мета дослідження актуалізує доцільність уточнити та проаналізувати терміни «масова культура», «мурал-арт» та «мурал» у контексті специфіки сучасного вітчизняного та зарубіжного соціокультурного простору, а також розглянути трансформаційні процеси мурал-арту в історичній ретроспективі.

На сучасному етапі існує велика кількість теорій та концепцій масової культури. Визначаючи її як складний соціальний феномен, особливий тип виробництва та споживання культурних цінностей, характерний для масового суспільства, деякі дослідники називають серед передумов його виникнення передусім демократизацію культури (загальне залучення індивідів до культурних цінностей), індустріалізацію, урбанізацію та масовізацію (в розумінні активного залучення населення до життєдіяльності суспільства), виділяючи такі специфічні

риси як рівень розвитку масового споживача, сформований в процесі культивування вироблених ними стереотипів; вплив на базові почуття людей, завдяки наближенню його інтенцій до колективного несвідомого; архітепічність образів та ін. (Лещинская, 2009).

В умовах ХХІ ст., завдяки розвитку засобів масової комунікації, чітке розмежування масової культури та елітарної поступово зникає. Відповідно, виникають й нові визначення даного феномену. Якщо для початку ХХ ст. масову культуру розглядали як особливий тип культури, який здатний замінити традиційні форми народної (Сошников, 2016, с. 2), то в 1980-х рр. з'явилося її визначення як культури повсякденного життя (доступність якої збільшується завдяки засобам масової комунікації), явища, для якого характерні специфічні риси вираження культурних цінностей (Зак, 1980, с. 37). У контексті даного дослідження, найдоцільнішим вважаємо позиціонувати масову культуру як організацію буденної свідомості в інформаційному суспільстві, «особливу знакову систему або особливу мову, за допомогою якої між усіма членами інформаційного суспільства досягається взаєморозуміння» (Белл, 1993, с. 96).

Зазначимо, що на сучасному етапі, серед науковців тривають дискусії й щодо визначення феномену вуличного мистецтва, особливо кордонів стріт-арта та дефініції терміну «урбан-арт». Безумовно, диференціація даних термінів наразі в пріоритеті, оскільки суттєво сприятиме науковому осмисленню процесів вуличного мистецтва.

На думку І. Поносова (2016, с. 13), термін «стріт-арт», до якого відноситься об'єктне, матеріальне мистецтво (граффіті, інсталяція, скульптура, муралізм та ін.) та процесуальне (наприклад, акція або перформанс) доцільно вживати стосовно практик, пов'язаних із осмисленням та «повноцінним переживанням» міського простору, перманентним взаємодії з ним. Проте, художник акцентує на важливості розрізняти в ньому практики, які, хоча й мають творчий початок, все ж не є мистецтвом і пропонує відносити до нього лише ті творчі практики, які взаємодіють з простором, виражають осмислення і чуттєвість вуличних процесів та систем, на противагу тим, які лише використовують місто в якості медіа простору (Поносов, 2016, с. 12–13).

Деякі дослідники пропонують розуміти термін «урбан-арт» як загальний для усіх практик або робіт, виконаних в міському просторі, не дивлячись на їх естетичні, ідейні або технічні складові (Кораблева, 2018, с. 12).

Сьогодні мурали як частина стріт-арту є невід'ємною складовою організації міського середовища, яке динамічно розвивається, органічно взаємодіючи з ним.

Мурал-арт переносить мистецтво у сферу публічну, що є взаємовигідним процесом: художники отримують широку аудиторію, яка має можливість оцінити мистецтво поза галереєю або музеєм. Мурали можуть виступати в якості засобу спілкування для різних соціальних прошарків, а відтак, є ефективним інструментом створення діалогу.

На думку багатьох дослідників, певні взірці муралів мають на меті привернути увагу міської спільноти до важливих питань та проблем, які потребують нагального вирішення. Художники перетворюють вулицю з «простору потоку» в «простір діалогу» на різноманітні теми (Кузовенкова, 2017,

с. 69). Кожна робота має своє послання, яке руйнує одноманітність міського пейзажу і висвітлює теми, які знаходять відгук у городян.

Варто зазначити, що в пострадянському соціокультурному просторі, термін «мурал» переважно використовується для означення великого настінного розпису, проте, з огляду на те, що його джерелом є мексиканський монументальний живопис 20–60-х рр. ХХ ст., деякі експерти принципово розрізняють поняття, які стосуються монументального розпису та настінних зображень, виконаних в умовах міського простору в інших техніках.

Наприклад, мозаїки, рельєфи та сграфіто, створені за радянських часів, які зберігаються та реставруються за державний рахунок (як і міська скульптура), належать до монументального мистецтва. Натомість сучасний розпис, який взаємодіє з архітектурною площиною будинків, а саме великі плоскі роботи, створені художниками ХХІ ст. (нелегально або за підтримки різноманітних інституцій) на фасадах або брандмауерах будівель, варто визначати не як «мурал» або «монументальний живопис», а як «настінний розпис» або «нео-муралізм» (Пиликин, 2018, с. 8–9).

Акцентуючи на тому, що в монументальних масштабах міського середовища сучасний стріт-арт значно відрізняється від визнаного монументалізму, муралізму та класичних фресок, а академічне мистецтвознавство не в змозі ввести загальноприйнятий термін сучасного публічного монументального малюнку, деякі куратори арт-проектів, теоретики і практики сучасного вуличного мистецтва, схильні легалізувати термін «нео-муралізм», запропонований британським куратором і соціологом Р. Шахтером, зазначаючи, що нео-муралісти, як органічні учасники вуличного мистецтва, повноцінно реалізують у власній творчості досвід контр-формальної школи роботи на вулиці. Головними якостями їх робіт є ігнорування академічних канонів; відсутність пастельних тонів; чіткі контури та особливе акцентування на лініях; використання специфічних технік, властивих лише даному напрямку; графічність; тенденцію до спрощення образів; відсутність деталізації; можливу наявність букв або тексту в роботі та ін. (Зоря, 2018).

Зазначимо, що подібні спроби введення нового визначення художнього розпису на стінах будинків у контексті стріт-арту – тенденції інноваційні, і характерні лише для деяких західноєвропейських країн та країн пострадянського простору, натомість у світі подібні масштабні мистецькі твори, для яких характерна сюжетність композиції та художня складність, а також чітко визначений простір для створення (стіна або стеля приміщення, фасади житлових будівель та елементи промислових об'єктів), традиційно називаються муралами (від лат. *mūrālis* – «стіна»).

Так, наприклад, у Сполучених Штатах Америки, мурал-арт визначається як публічні зовнішні настінні розписи. Інноваційні тенденції інтеграції мистецтва в процес відродження міст (наприклад, у Бостоні, Лос-Анжелесі та Філадельфії), переформатували мурал-арт у спільний громадянський досвід, який здійснюється на замовлення професійними художниками або в межах молодіжних програм.

Аналізуючи тематичну спрямованість муралів у Філадельфії, Д. Ломен (Lohman, 2001, р. 30) зазначає, що муніципальні проекти розпису в міському середовищі, зазвичай, створюються після обговорення з місцевими мешканцями

і нерідко не містять соціальних або політичних повідомлень: «їх стиль абстрактний або декоративний, а зміст далекий від ідеологічної спрямованості».

Варто зазначити, що в багатьох теоретичних працях нерідко ігноруються ключові відмінності створення муралів, натомість наявні тенденції поєднувати різноманітні категорії форм вуличного мистецтва. Терміни «мурал» та «графіті» інколи використовують як взаємозамінні, хоча це є помилковим не лише з огляду на специфіку техніки виконання, а й на те, що деякі муніципальні програми мурал-арту в різних країнах світу було започатковано з метою викорінення графіті, які багатьма міськими жителями асоціювалися з занепадом.

Сучасні зарубіжні дослідники називають мурал-арт «суспільним мистецтвом нового жанру», і, вирізняючи його специфіку, акцентують на тому, що на відміну від графіті, яке зазвичай наноситься на ландшафт несанкціоновано і потай, мурали створюються відкрито і публічно – взаємодія між художниками і глядачами є звичним явищем (Lohman, 2001, p. 13).

Тенденції сучасного масового мистецтва значно розширили межі практики вуличного мистецтва загалом і мурал-арту зокрема – з одного боку, тісно пов'язані з місцем та часом, практики і твори мурал-арту наразі існують в конкретному матеріальному вуличному просторі і просторі віртуальному, завдяки всесвітній мережі Інтернет. Популяризація зображень муралів на веб-сайтах та висвітлення діяльності художників даного напрямку в засобах масової інформації поширює ідеї та задуми авторів на світовому рівні.

Отже, мурал-арт як глобальний рух отримує наразі необмежений простір впливу на масового глядача завдяки веб-обміну зображеннями та багатьом іншим способам фіксування та архівування цього мистецтва.

Мурали – це не лише мистецтво, це дія. На думку теоретиків і практиків мурал-арту, процес створення муралів має активізувати участь спільноти, що може набувати різноманітні форми. Художність процесу потрібно поєднувати з інклюзіями: «Під час створення муралів ми маємо працювати разом з іншими на багатьох рівнях багатогранного суспільства, щоб не втратити важливі політичні можливості (...) зрештою мурали або інші види мистецтва спільноти, краще розглядати як частину великого плану організації спільноти, а не як щось самостійне» (Little, 1990, p. 152).

Муніципальні проекти мурал-арту фокусуються на використанні здатності мистецтва привертати увагу людей, надаючи їм можливість переосмислювати, відновлювати і перетворювати власний суспільний простір. Деякі спеціальні проекти досліджують різноманітні способи формування творчого самовираження в публічному просторі, визначаючи як мурал-арт, ґрунтуючись на громадянських засадах і традиціях, водночас активно еволюціонує, завдяки використанню нових методів і прийомів. Ініціативи реставрації муралів сприяють збереженню творів для наступних поколінь та поширенню неординарного бачення та світосприйняття художників і співтовариств.

Так, наприклад, з 2013 р. в Лос-Анжелесі набув чинності міський наказ про мурали – місцеве законодавство, прийняте мером та міською радою стосовно збереження існуючих і створення нових муралів у просторі міста. Він чітко визначає мурали як «єдині й неповторні в своєму роді зображення на зовнішній

поверхні будівель, зроблені засобами ручного розпису (...), які не містять комерційних повідомлень, тобто будь-яких повідомлень, які рекламують бізнес, пропонують надання послуг, виробництва або продаж товарів» (Department of Cultural Affairs). Наказ також визначає процес реєстрації оригінального художнього розпису та суспільних художніх мурал-арт проектів.

Таким чином, міська влада має на меті збереження та відновлення історично значимих муралів; створення нових муралів із залученням співтовариства, особливо молоді, а також створення нових можливостей для монументалістів. Водночас, забезпечує технічну допомогу, надає ресурси для проведення семінарів; організовує презентації та міроприємства (інтерактивні, туристичні, освітні та культурні) з метою популяризації мурал-арт.

Однією з найбільших державних художніх програм США є «Mural Arts Philadelphia», яка діє понад 30-ть років, об'єднуючи художників та співтовариства засобами спільного процесу, заснованого на традиції створення муралів, із метою трансформування суспільного простору та життя кожного окремого індивідуума. Програма ініціює проведення від 60 – до 100 художніх проектів щорічно, проводить активну реставраційну діяльність і надає можливості (на основі освітніх проектів) для навчання творчої молоді та дорослих. Створена засобами програми художня галерея мурал-арту, яка є частиною міського пейзажу та джерелом натхнення для жителів і гостей міста (понад 15 000 відвідувачів щорічно), посприяла визнанню Філадельфії «Містом муралів» на міжнародному рівні (Mural Art Philadelphia).

Позиціонуючи діяльність муніципальних програм мурал-арту, як перспективні тенденції розвитку даного напрямку вуличного мистецтва в контексті масової культури XXI ст., зазначимо, що інтегрування їх у міське середовище, з метою його візуального оздоблення, значно посприяє сферам суспільного та економічного розвитку.

Наукова новизна. Здійснено культурологічне дослідження мурал-арту як напрямку сучасного вуличного мистецтва; уточнено поняття «масова культура», «стріт-арт», «мурал-арт» та «мурал» у контексті специфіки вітчизняного та зарубіжного соціокультурного простору; визначено, що мурали можуть виступати в якості засобу спілкування різноманітних соціальних прошарків суспільства, а відтак, є ефективним інструментом створення діалогу; акцентовано на тому, що популяризація зображень муралів на веб-сайтах та висвітлення діяльності художників даного напрямку в засобах масової інформації, поширює ідеї та задуми авторів на світовому рівні; розглянуто діяльність муніципальних проектів мурал-арту і виявлено, що їх головною метою є збереження та відновлення історично значимих муралів, створення нових муралів із залученням співтовариства, особливо молоді та створення нових можливостей для монументалістів.

Висновки. Мурал-арт як вид духовно-практичної діяльності людини не лише відображає картину суспільної свідомості, яка склалася на певному етапі розвитку культури, але й здійснює активний вплив, що призводить до трансформації соціокультурного простору. У контексті тенденцій розвитку масової культури XXI ст., мурал-арт здійснює значний трансформаційний вплив

у процесі вирішення більшості соціальних проблем сьогодення. Позиціонуючи мурали як творчість, яка має неабиякий вплив на суспільство, вважаємо, що на сучасному етапі вони сприяють можливості усвідомлення та переосмислення багатьох нагальних проблем, розробці стратегій для якісних змін, які стосуються кожної людини зокрема та світової спільноти загалом.

Список використаних джерел

1. Белл Д. *Грядущее постиндустриальное общество*. Москва: Academia, 1993. 944 с.
2. Зак М. Х. *Кино: личность и личное*. Москва: Искусство, 1980. 198 с.
3. Зоря А. А. *Искусство уличной волны. Институт исследования стрит-арта* [сайт] URL : http://streetartinstitute.com/street_wave_art/ (дата обращения 23.11.2018).
4. Кораблева А. В. *Стрит-арт, публич-арт, уличное искусство: дифференциация понятий. Эстетика стрит-арта: сб. статей*. Санкт-Петербург, 2018. С. 10–17.
5. Кузовенкова Ю. А. Особенности освоения городского пространства сообществами граффити и стрит-арта. *Вестн. Санкт-Петербург. гос. ун-та культуры и искусств*, 2017. № 4 (33). С. 66–69.
6. Лещинская И. И. *Массовая культура в социуме*. URL : <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/40304/1/290433.pdf> (дата обращения: 23.11.2018).
7. Пиликин Д. Г. *Терминология уличного искусства. Опыт словарных дефиниций. Эстетика стрит-арта: сб. статей*. Санкт-Петербург : Санкт-Петербург. Гос. ун-т промышленных технологий и дизайна, 2018. С. 4–10.
8. Поносов И. Г. *Искусство и город: граффити, уличное искусство, активизм*. Москва: Юпитер-Импэкс, 2016. 208 с.
9. Сошников А. Е. Массовая культура и ее характеристики. *Современные научные исследования и инновации*. 2016. № 2. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2016/02/64421> (дата обращения: 23.11.2018).
10. Gastman R., Neelon C., Smyrski A., *Street World: Urban Culture and Art from Five Continents*. New York, NY: Abrams Books, 2007. 396 p.
11. Little C. (ed.) *Reimagining America: The Arts of Social Change*. Philadelphia: New Society Publishers, 1990. 364 p.
12. Lohman J. *The Walls Speak': Murals and Memory in Urban Philadelphia*. Ph.D. diss. University of Pennsylvania, 2001. URL: <https://repository.upenn.edu/dissertations/AAI3015339>. (Accessed: 11.12.2018).
13. *Mural Art Philadelphia*. URL: <https://www.muralarts.org/about/> (Accessed: 10.12.2028).
14. *Murals*. URL: <https://culturela.org/murals/>. (Accessed: 11.12.2018).
15. Nguyen P., Mackenzie S. (eds.) *Beyond the Street: With the 100 Most Important Players in Urban Art*. Berlin: Die Gestalten Verlag, 2010. 400 p.
16. Shove G. *Untitled : Street Art in the Counter Culture*. Berkeley. CA: Gingko Press and Pro-Actif Communications, 2009. 192 p.

References

1. Bell, D. (1993). *Grjadushhee postindustrial'noe obshhestvo* [The coming post-industrial society]. Moskva : Academia.
2. Gastman, R., Neelon, C., Smyrski, A. (2007). *Street World: Urban Culture and Art from Five Continents*. New York, NY: Abrams Books.
3. Korableva, A. V. (2018). Strit-art, pablik-art, ulichnoe iskusstvo: differenciacija ponjatij [Street art, public art, street art: the differentiation of concepts]. *Jestetika strit-arta: sbornik statej*, pp. 10–17.
4. Kuzovenkova, Ju. A. (2017). Osobennosti osvoenija gorodstkogo prostranstva soobshhestvami grafiti i strit-arta [Features of the development of urban space communities of graffiti and street art]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta kul'tury i iskusstv*, no. 4 (33), pp. 66–69.
5. Leshhinskaja, I. I. (2009). *Massovaja kul'tura v sociume* [Mass culture in society]. Available at: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/40304/1/290433.pdf> [Accessed 23 November 2018].
6. Little C. (ed.) (1990). *Reimagining America: The Arts of Social Change*. Philadelphia: New Society Publishers.
7. Lohman, J. (2001). *The Walls Speak': Murals and Memory in Urban Philadelphia*. D.Ed. University of Pennsylvania, [online] Available at: <<https://repository.upenn.edu/dissertations/AAI3015339>> [Accessed 11 December 2018].
8. *Mural Art Philadelphia*, [online] Available at: <<https://www.muralarts.org/about/>> [Accessed 10 December 2018].
9. Murals. Department of Cultural Affairs [online] Available at: <<https://culturela.org/murals/>> [Accessed 11 December 2018].
10. Nguyen, P., Mackenzie, S. (eds.) (2010). *Beyond the Street: With the 100 Most Important Players in Urban Art*. Berlin: Die Gestalten Verlag.
11. Pilikin, D. G. (2018). 'Terminologija ulichnogo iskusstva. Opyt slovarnyh definicij' [Terminology of street art. Experience vocabulary definitions]. *Jestetika strit-arta : sbornik statej*, pp. 4–10.
12. Ponosov, I.G. (2016). *Iskusstvo i gorod: Graffiti, ulichnoe iskusstvo, aktivizm* [Art and the city: Graffiti, street art, activism]. Moscow: Igor' Ponosov.
13. Soshnikov, A.E. (2016). 'Massovaja kul'tura i ee harakteristiki' [Mass culture and its characteristics]. *Sovremennye nauchnye issledovanija i innovacii*, no. 2. Available at: <<http://web.snauka.ru/issues/2016/02/64421>> [Accessed 23 November 2018].
14. Shove, G. (2009). *Untitled : Street Art in the Counter Culture*. Berkeley. CA: Gingko Press and Pro-Actif Communications.
15. Zak, M.X. (1980). *Kino: lichnost' i lichnoe* [Cinema: personality and personal]. Moskva : Iskusstvo.
16. Zorja, A.A. (2018). Iskusstvo ulichnoj volny [The art of street wave] *Institut issledovanija strit-arta*, [online] Available at: <http://streetartinstitute.com/street_wave_art/> [Accessed 23 November 2018].

УДК 791.83+130.2

DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.34.2018.154061>

*Пожарська Олена Юрївна,
аспірантка,
Національна академія керівних кадрів
культури і мистецтв,
вул. Лаврська, 9, м. Київ, Україна, 01015,
<https://orcid.org/0000-0002-1181-9375>
elena.artkiev@gmail.com*

ЦИРК ЯК ПОЄДНАННЯ МАСОВОГО ТА ЕЛІТАРНОГО МИСТЕЦТВА В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

Мета статті – обґрунтування можливості розгляду цирку й циркового мистецтва як специфічного простору поєднання масової та елітарної культур. **Методологія дослідження** ґрунтується на системному підході, що уможливив застосування синергетичного принципу тлумачення складних і динамічних самоорганізованих систем, до яких відноситься і культурне життя сучасного суспільства. Звернено увагу, що аналізувати цирк за шкалою «елітарне-масове» є доволі складним завданням, оскільки циркове мистецтво не повною мірою пристосоване для оволодіння масовою свідомістю. Циркове мистецтво можна назвати менш масовим, але не елітарним. Основний критерій, який об'єднує всі «масові» види мистецтва, варто шукати в динамізмі, циклічності – багаторазовому повторенні одних і тих самих елементів, формул, з чого, насамперед, виникає підкреслена легкість сприйняття. Циркове мистецтво як багатоаспектне та соціально значуще явище культури, релевантне жанрово-видовому потенціалу масової культури і, разом з тим, задовольняє критерії елітарної культури. У цьому сенсі цирк характеризується соціокультурною подвійністю, тобто орієнтація цирку на масову свідомість, з одного боку, й елітарність ремесла артиста, – з іншого, є основою його динамічного, поступального розвитку. Цирковими жанрами, доступними для елітарної і масової рецепції, є клоунада, пантоміма, скетч, акробатика, ексцентрика, атракціон та ін. При цьому елітарність пов'язана зі специфікою циркових номерів, які ґрунтуються на механічних і технічних ефектах. **Новизна дослідження** полягає в цілісному осмисленні цирку як художнього феномена, якому притаманний синтез масовості та елітарності. Подальшого дослідження потребує окреслення можливих меж елітарного та масового на прикладі конкретних циркових вистав чи номерів. Зроблено **висновок**, що сучасній культурі властивий рівень розвитку, орієнтований на масового та елітарного споживача. Циркове мистецтво, з одного боку, як мистецтво «високої» культури має велике значення для споживача, здатного його сприймати. З іншого, циркове мистецтво пристосовується до масової людини. Причому на кожному етапі свого розвитку цирк пропонує варіант масовості, необхідний соціуму, оскільки цирк найбільше задовольняє потреби своєї аудиторії.

Ключові слова: цирк; циркове мистецтво; масова культура; елітарна культура.

Пожарская Елена Юрьевна, аспирант, Национальная академия руководящих кадров культуры и искусств, ул. Лаврская, 9, Киев, Украина

Цирк как сочетание массового и элитарного искусства в системе современной культуры

Цель статьи – обоснование возможности рассмотрения цирка и циркового искусства как специфического пространства сочетания массовой и элитарной культур. **Методология исследования** основана на системном подходе, позволившем использовать синергетический принцип толкования сложных и динамических самоорганизующихся систем, к которым относится и культурную жизнь современного общества. Обращено внимание, что анализировать цирк по шкале «элитарное-массовое» – довольно сложная задача, поскольку цирковое искусство не в полной мере приспособлено для овладения массовым сознанием. Цирковое искусство можно назвать менее массовым, но не элитарным. Основным критерий, который объединяет все «массовые» виды искусства, следует искать в динамизме, цикличности - многократном повторении одних и тех же элементов, формул, из чего, прежде всего, возникает подчеркнутая легкость восприятия. Цирковое искусство как многоаспектное и социально значимое явление культуры, релевантное жанрово-видовому потенциала массовой культуры и, вместе с тем, удовлетворяет критериям элитарной культуры. В этом смысле цирк характеризуется социокультурной двойственностью, то есть ориентация цирка на массовое сознание, с одной стороны, и элитарность ремесла артиста, – с другой, является основой его динамичного, поступательного развития. Цирковыми жанрами, доступными для элитарной и массовой рецепции, являются клоунада, пантомима, скетч, акробатика, эксцентрика, аттракцион и др. При этом элитарность связана со спецификой цирковых номеров, основанных на механических и технических эффектах. **Новизна исследования** заключается в целостном осмыслении цирка как художественного феномена, которому присущ синтез массовости и элитарности. Дальнейшего исследования требует определение возможных границ элитарного и массового на примере конкретных цирковых представлений или номеров. Сделан **вывод**, что современной культуре присущ уровень развития, ориентированный на массового и элитарного потребителя. Цирковое искусство, с одной стороны, как искусство «высокой» культуры имеет большое значение для потребителя, способного его воспринимать. С другой, цирковое искусство приспособляется к массовому человеку. Причем на каждом этапе своего развития цирк предлагает вариант массовости, необходимый социуму, поскольку цирк больше удовлетворяет потребности своей аудитории.

Ключевые слова: цирк; цирковое искусство; массовая культура; элитарная культура.

Pozharska Olena, Postgraduate, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts, 9, Lavrska St, Kyiv, Ukraine

Circus as a combination of mass and elite art in the system of modern culture

The purpose of the article is to substantiate the possibility of considering circus and circus art as a specific space for combining mass and elite cultures. **The research methodology** was based on the system approach, which allowed for using the synergetic

principle of interpreting complex and dynamic self-organizing systems, which include the cultural life of modern society. Attention was drawn to the fact that analyzing circus according to the “elite-mass” scale is a rather difficult task as circus art is not fully adapted for mastering the mass consciousness. Circus art can be called less mass but not elite. The main criterion that unites all “mass” types of art is to be found in dynamism and repeatability of the same elements and formulas, from which, above all, arises an emphasized easiness of perception. Circus art is seen as a multi-aspect and socially significant phenomenon of culture, relevant to the genre and specific potential of mass culture, which, at the same time, satisfies the criteria of elite culture. In this sense, circus is characterized by a sociocultural duality; that is, the penchant of circus for mass consciousness on one hand and the elitism of the artist’s craft on the other are the basis of its dynamic, progressive development. Circus genres available for elite and mass reception are clownery, pantomime, sketch, acrobatics, eccentricity, attraction, etc. At the same time, elitism is associated with the specificity of circus acts based on mechanical and technical effects. **The scientific novelty of the work** consists in the integral comprehension of circus as an art phenomenon which is characterized by a synthesis of mass and elitism. The definition of possible boundaries of the elite and mass through the example of specific circus performances or acts requires further research. **Conclusions.** It was concluded that modern culture has the level of development which is oriented towards a mass and elite consumer. Circus art, on the one hand, as the art of high culture is of great importance to the consumer who can perceive it. On the other hand, circus art adapts itself to a mass person. With that said, at every stage of its development, circus offers a mass option, which is necessary for the society, as circus satisfies the needs of its audience to the fullest extent.

Key words: circus; circus art; mass culture; elite culture.

Вступ. Сучасна культура є унікальним феноменом. Науковий прогрес забезпечив можливість отримати доступ до інформації про практично будь-яку частину загальнолюдської культурної спадщини. На відміну від людей минулого, обмежених у виборі, і які жили в умовах монополії своєї національної культури, людина сучасна вільна в своїх можливостях. За допомогою книг, телебачення, глобальної комп’ютерної мережі вона може бачити і порівнювати всі відомі культурні напрями й течії, філософські доктрини і релігійні вчення, політичні концепції та ідеології, і перед нею як ніколи раніше постає проблема вибору. Цілком зрозуміло, що в цих умовах шанс на існування і розвиток отримують тільки ті культурні напрями, які стають популярними – привертають до себе людей, їхні гроші і розум. Напрямок, який втрачає популярність, вмирає.

Під впливом цих тенденцій циркове мистецтво зазнає помітних змін, оскільки постійно змінювана дійсність завжди вступає в протиріччя з усталеними традиціями, і це не може не впливати на життєдіяльність людини та її творчість. Однією зі знакових характеристик сучасності є те, що високе мистецтво поступається своїми позиціями безнаціональній масовій культурі, а масова свідомість з її стереотипами переваг і смаків виявляється сильнішою і дієвішою ніж традиційні норми і навички.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на збільшений останнім часом інтерес до цирку та циркового мистецтва, переважна більшість

літератури з циркової проблематики – це вивчення історії та мистецтвознавчих аспектів функціонування цирку, зумовлене затребуваністю цирку як соціального інституту і як видовищної форми культури, що набуває нових контурів візуалізації та рецепції. Так, серед українських та зарубіжних науковців, які займалися дослідженням проблематики цирку, його специфіки та особливостей функціонування в різні історичні періоди, варто виокремити таких як В. О. Барінов (Естетичні емоції в художньо-образній структурі циркового мистецтва, 2018), Ю. А. Дмитрієв (Мистецтво цирку, 1964) А. З. Житницький (Актуальні проблеми теорії драматургії цирку. Драматургія Коверн клоунади – генезис, еволюція, типологія, композиційні прийоми і сучасний стан», 1985), Є. М. Кузнєцов («Цирк: Походження. Розвиток. Перспективи», 1931), Г. В. Курінна («Драматургія циркової вистави в контексті карнавально-сміхової культури», 2008), С. М. Макаров («Театралізація цирку», 2010), М. А. Малихіна («Циркове мистецтво України 20–30-х років ХХ століття», 2016), М. С. Местечкін («У театрі і в цирку», 1976), М. І. Немчинський («Постановочний цирк. Образне осмислення циркового номера», 1975), С. М. Шумакова («Генезис і еволюція харківської школи циркового мистецтва», 2015) та ін. Утім, сьогодні відсутні праці, присвячені розгляду цирку як носія цінностей масової та елітарної культур.

Отже, **метою статті** є обґрунтування можливості розгляду цирку і циркового мистецтва як специфічного простору поєднання масової та елітарної культур.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна загальнонаукова парадигма передбачає розгляд культури як процесу діяльності людини, яка прагне до стабільності, але з подальшим її переходом в нестабільність при ризикованому творчому пошуку чергової новації (Андреева, 2000, с. 17). Таким чином, головною характеристикою еволюції культури є міра зміни і збереження. Взаємодія цих підсистем культури дозволяє їй перебувати в стані стійкої рівноваги. Роль основного зберігача і ретранслятора, тобто носія культурних традицій, виконують народні маси, які відповідають за стабільність у суспільстві і спадкоємність у культурі в цілому. Можливість і спосіб орієнтуватися в найбільш типових ситуаціях надають людині похідні масовості, які, крім того, повідомляють необхідний мінімум культурних відомостей, який дає змогу їй існувати в суспільстві (Самохвалова, 2001, с. 57).

Традиції властиві й елітарній субкультурі, проте, через більшу її закритість, її традиціям не характерне поширення, якщо ж традиція виходить за межі елітарної субкультури, вона, зазвичай, зазнає серйозних трансформацій, перетворюючи свою естетику і символіку. Динаміка культурних смаків і потреб еліти більш мінлива, ніж маси. Не випадково основними одиницями творчої еліти є талант і геній, а катарсис як позиція буття еліти передбачає духовне вдосконалення і самовдосконалення, і, як наслідок, постійний пошук новацій і форм, що виражають суть культури (Бикова, 2002, с. 33).

Властива традиції досить висока міра авторитарності визначає більш консервативний характер культурних уподобань народних мас. Але функцію зберігача традицій народних мас не можна абсолютизувати, оскільки великі починання і геніальні відкриття створюють свої точки відліку часу і встановлюють нові традиції (Захаров, 2004, с. 111). Таким чином, елітарність,

ніби, «оперативна» підсистема культури, що відповідає за перспективу розвитку останньої, а масовість як «консервативна» підсистема зберігає основні якості культури. Отже, елітарність реплікує нові ідеї та функції, а масовість – старі. Але разом вони забезпечують стійкість культури як системи. Такий поділ культури не передбачає поділ на вищий і нижчий її рівні з позицій якості. Безперечно, масовість не може не передбачати явища культури, які характеризуються низькою якістю. Але, разом з тим, під масовістю варто розуміти основну частину населення, що дає змогу використовувати не лише якісні, а й кількісні показники.

Однак існування масовості та елітарності як взаємопов'язаних явищ не є початковим. Масова культура, зазвичай, має в своїй основі архетипічні образи і колізії, засвоєні ще на зорі людства фольклорною архаїкою різних народів, що дає підстави стверджувати про схожість, яка переходить часом в ідентичність фольклорних основ у різних народів. Підтвердженням цього положення слугує підвищена увага до проблематики традиційної, історично успадкованої культури: одні дослідники ставляться до неї критично, інші – з ностальгією, треті – суто прагматично. Це красномовно свідчить про те, що архаїчні форми культури, які до цього вважалися «пережитками минулого», відіграють у житті сучасної людини істотну, і не цілком з'ясовану роль. Саме тому відбувається «вирівнювання» параметрів і характеристик масової культури «поверх» корінних культурних традицій та особливостей складу національної свідомості, навичок поведінки, специфіки психічного складу і всього того, що іменується словом «менталітет».

Розглядаючи національну культуру в усьому багатстві її змісту та розмаїтті барв як закономірний шабел у розвитку світової культури, і необхідний внесок у загальнолюдську цивілізацію, можна визначити її як синтез національно-особливого, іншонаціонального і загальнолюдського (світового), переробленого й освоєного в національному. Звідси походить два види розвитку кожної національної культури: 1) як неповторної, унікальної за формою, 2) як частини світової культури, яка усвідомлює і яка проявляє себе в ній. Але в обох випадках вона містить і виражає в тій чи іншій формі загальнолюдський початок.

На відміну від національної, масова культура інтегрує суспільство не за допомогою ідей, а за допомогою технологій, і тому за своїм соціальним, мобілізуючим потенціалом вона незмірно перевершує все, що було відомо раніше. Для неї байдуже, у що вірять або, що думають окремі суб'єкти – важливо, що вони використовують одні й ті самі комунікативні канали. Внаслідок цього масова культура є надзвичайно еkleктичною і «всеїдною». Вона робить відносними і проникними всі естетичні градації і жанрові відмінності, змішуючи «високі» і «низькі» художні форми, транслуючи унікальні твори національного мистецтва в найбільші мегаполіси, щоб потім, після відповідного аранжування і професійної обробки повернути їх назад – на периферію.

Оскільки масова культура не є субстрат, а має форму, в якій при нинішніх умовах функціонує суспільна свідомість, немає жодних перешкод для того, щоб ця форма наповнювалася найрізноманітнішим духовним змістом – релігійним, філософським, науковим, моральним, ідеологічним, естетичним. Не стала винятком і традиційна культура, яка також «всотується» і «поглинається» масовою культурою, в міру можливості. Образно кажучи, в масовому суспільстві

відбувається утилізація різних жанрів народної творчості, які існували раніше як відносно відособлені види художньої практики, і «навантаження» їх життєво важливими суспільними функціями: просвітницькими, освітніми, інформаційними, організаційними, політико-пропагандистськими, розважальними (Разлогов, 1990, с. 182) та ін. Торкнулося це і національного циркового мистецтва.

Звичайно, не все цінне, що є в народному мистецтві, використовується масовою культурою. Відбираються, насамперед, ті зразки, які відповідають критерію «технологічності» за такими параметрами: зовнішня привабливість (аттрактивність (Ліпков, 1990, с. 34), зрозумілість і доступність, легкість відтворення, серійність і шаблонність, символічність, варіативність, високі сугестивні можливості, придатність для тиражування і передання комунікативними каналами. Циркове мистецтво цілком відповідає цим вимогам, однак проблема в іншому – у відсутності теорії й технології його плідного розвитку.

Симбіоз традиційної та масової культури позначається сьогодні поняттям «популярна культура». Ця форма культури має національно-суспільний характер (або, щонайменше, яскраво виражену національну специфіку), на відміну від традиційної народної культури, яка є переважно етноцентричною, і масової культури, яка, за визначенням, є космополітичною. Популярна культура підсилює взаємозв'язок і взаємодію всіх видів і жанрів культурної творчості – народного (фольклорного), самодіяльного та професійного мистецтва; інституційних форм, позначених сильним впливом ідеологій, і тих видів, які безпосередньо пов'язані з побутовими, повсякденними сторонами суспільного життя. Популярна культура не претендує на метафізичну глибину – вона є культурою «репрезентативною» і самовизначається не через відштовхування від інших, іншокультурних форм і зразків, а через їх привласнення. За великим рахунком, вся сучасна популярна культура постає полем «битви», на якому ведеться боротьба за різні способи інтерпретації фольклорних, релігійних, філософських текстів.

Таким чином, якщо не фокусуватися на аналізі окремих явищ, а розглядати їх у сукупності як загальний вектор розвитку, то можна зробити важливий висновок, що між традиційною і масовою культурою немає антагонізму. Те, що вони активно і глибоко взаємодіють – сьогодні очевидний факт, причому в міру поширення нових комунікаційних технологій сфера цієї взаємодії буде розширюватися.

З огляду на вищевикладене, аналізувати цирк за шкалою «елітарне-масове» – завдання досить складне, тим більше, якщо врахувати, що не всі види мистецтва, зокрема і цирк, однаково пристосовані для оволодіння масовою свідомістю. Однозначно можна стверджувати, що в системі масової культури домінують кінематограф, музика і, почасти, література, тоді як образотворче мистецтво, скульптуру, фотографію, театр, балет і цирк якщо і не можна назвати більш елітарними, то, в крайньому разі, можна охарактеризувати як менш масові. Це пояснюється тим, що, наприклад, кінематограф близький масовій свідомості, оскільки «критеріями якості масового мистецтва стали видимість, конкретність, псевдооб'єктивність, при яких зображене постає у вигляді «самої дійсності». Цінуються ті види культурної діяльності, які точніше відтворюють «ілюзію правдоподібності». «Зрине» в цих ситуаціях уявляється як щось самоочевидне

і самодостатнє, і протиставляється умоглядному (ширше – інтелектуальному)» (Берг, 1998, с. 23). Музика ж, навпаки, популярна завдяки своїй невимовності – якості, що високо цінується в перехідні епохи. Вона здатна «надавати пульсуючу напруженість до нових форм руху і розвитку музичної тканини» (Кривцун, 2001, с. 276). Очевидно, що кіно і музика співвідносяться з масовою культурою за діаметрально протилежними причинами. При цьому цирк, який поєднує в собі музику та інші види мистецтв, також невимовний, як і його складові. Це дає підстави констатувати, що основний критерій, який об'єднує всі «масові» види мистецтва, варто шукати в динамізмі, циклічності – багаторазовому повторенні одних і тих самих елементів, формул, з чого, насамперед, виникає підкреслена легкість сприйняття.

Масове мистецтво нівелює ініціативу глядача, позбавляє його можливості уявляти. Замість того, щоб самостійно створювати образи, реципієнт отримує їх в готовому вигляді, перетворюючись із співавтора на стороннього спостерігача. Елітарне ж мистецтво, навпаки, наполягає на максимальній творчій активності людини. Тобто, справжнє мистецтво повинно породжувати зримі картини й одночасно залишати простір, що дати змогу домислити. При цьому помилково вважати, що масова чи елітарна культура можуть бути абсолютними в певному суспільстві, оскільки стосовно до процесу еволюції культури можна говорити лише про первинність функції масової чи елітарної культури. Більше того, масове та високе в культурі є рівноправними. Саме цим пояснюється той факт, що в один і той самий історико-культурний період спостерігається одночасне і домінування і підлеглість масової та елітарної культур.

Таким чином, циркове мистецтво як багатоаспектне та соціально значуще явище культури, релевантне жанрово-видовому потенціалу масової культури і, разом з тим, задовольняє критерії елітарної культури. У цьому сенсі цирк характеризується соціокультурною подвійністю, тобто орієнтація цирку на масову свідомість, з одного боку, й елітарність ремесла артиста, – з іншого, є основою його динамічного, поступального розвитку. Цирковими жанрами, доступними для елітарної і масової рецепції, є клоунада, пантоміма, скетч, акробатика, ексцентрика, атракціон та ін. При цьому елітарність пов'язана зі специфікою циркових номерів, які ґрунтуються на механічних і технічних ефектах.

Висновки. Сучасній культурі властивий рівень розвитку, орієнтований на масового та елітарного споживача. Циркове мистецтво, з одного боку, як мистецтво «високої» культури отримує велику знаковість для споживача, здатного його сприймати. З іншого, циркове мистецтво пристосовується до масової людини. Причому на кожному етапі свого розвитку цирк пропонує варіант масовості, необхідний соціуму, оскільки цирк найбільш повно здатен задовольнити потреби своєї аудиторії. Однак подальшого дослідження потребує окреслення можливих меж елітарного та масового на прикладі конкретних циркових вистав чи номерів.

Список використаних джерел

1. Андреева О. А. *Стабильность и нестабильность в контексте социокультурного развития*. Таганрог: Таганрогский институт управления и экономики, 2000. 232 с.

2. Берг М. Рейтинг искусства в зеркале современной прессы и стратегии критики. *Современное искусство и средства массовой информации*. Санкт-Петербург, 1998. С. 28–34.

3. Быкова Э. В. Культура народная, элитарная и массовая. *Культурология как общая теория культуры*. Москва, 2002. С. 15–64.

4. Захаров А. В. Традиционная культура в современном обществе. *Социологические исследования*. 2004. № 7. С. 105–115.

5. Кривцун О. А. *Эстетика*. Москва : Аспект-Пресс, 2001. 430 с.

6. Липков А. И. *Проблемы художественного воздействия. Принцип аттракциона*. Москва : Наука, 1990. 240 с.

7. Лященко І. Елітарна культура ХХ століття: проблема визначення, соціокультурні передумови та основні етапи її формування і розвитку. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філософія. 2011. Вип. 8. С. 123–135.

8. Разлогов К. Э. Культура для необразованных? *Общественные науки и современность*. 1990. № 4. С. 168–182.

9. Самохвалова В. И. Маскульт и маленький человек. *Философские науки*. 2001. №1. С. 55–66.

References

1. Andreeva, O. (2000). *Stabil'nost' i nestabil'nost' v kontekste sotsiokul'turnogo razvitiya* [Stability and instability in the context of socio-cultural development]. Taganrog: Institute of Management and Economics.

2. Berg, M. (1998). Reiting iskusstva v zerkale sovremennoi pressy i strategii kritiki [Rating of art in the mirror of modern press and strategy of criticism] *Sovremennoe iskusstvo i sredstva massovoi informatsii*, pp.28–38.

3. Bykova, E. (2002). Kul'tura narodnaya, elitarnaya i massovaya [National, elite and mass culture]. *Kul'turologiya kak obshchaya teoriya kul'tury*, pp. 15–64.

4. Zakharov, A. (2004). Traditsionnaya kul'tura v sovremennom obshchestve [Traditional culture in modern society]. *Sotsiologicheskie issledovaniya*, no. 7. pp. 105–115.

5. Krivtsun, O. (2001). *Estetika* [Aesthetics]. Moscow: Aspekt-Press.

6. Lipkov, A. (1990). *Problemy khudozhestvennogo vozdeistviya. Printsip attraksiona* [Problems of artistic influence. The principle of attraction]. Moscow: Nauka.

7. Liashchenko, I. (2011). Elitarna kultura XX stolittia: problema vyznachennia, sotsiokulturni peredumovy ta osnovni etapy yii formuvannia i rozvytku [The elite culture of the twentieth century: the problem of definition, socio-cultural background and the main stages of its formation and development]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Serii: Filosofiia, issue, 8, pp. 123–135.

8. Razlogov, K. (1990). *Kul'tura dlya neobrazovannykh?* [Culture for the uneducated?]. *Obshchestvennye nauki i sovremennost'*, no. 4, pp. 168–182.

9. Samokhvalova, V. (2001). Maskul't i malen'kii chelovek [Mass culture and the small man]. *Filosofskie nauki* [Philosophic sciences], no. 1, pp. 55–66.

КУЛЬТУРНІ ПРАКТИКИ

УДК 81'25:811.111

DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.34.2018.154063>*Antonivska Maryna,
lecturer,**Kyiv National university of Culture and Arts,
36, Y. Konovaltsia St., 01133 Kyiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-4451-3735>
antonivska_maryna@ukr.net***FOREIGN LANGUAGE STUDING AS A FACTOR OF INTERCULTURAL
COMMUNICATION ACHIEVEMENT AND INDICATOR OF VALUABLE
SELF-DETERMINATION OF HIGHER EDUCATIONAL
ESTABLISHMENTS STUDENTS**

The purpose of the work is to clarify the role and influence of the foreign language on the process of intercultural communication as the main component of students' self-determination in modern higher educational system of Ukraine; to determine by which factors the process of intercultural communication becomes more effective in interacting with representatives of different cultures. **The research methodology** consisted in the application of such research methods as study, analysis and generalization with the purpose of revealing the concept of intercultural communication as a factor in the formation of interethnic consent in all spheres of communication. **Scientific novelty** of the work lies in the description of the problem of mastering intercultural interaction. In this regard, the research proves that in our time as never before, foreign language and the process of its knowledge affect preferences in choosing vital important values. It helps students to dive into social, economic, political and cultural trends of modern globalized world. Modern student should be capable of recognizing valuable orientations.

The problems of communication, value orientations formation, formation of linguistic culture elements have been extensively covered in the scientific literature, but despite this, the problem of intercultural communication as the main indicator of person's value formation in the process of international activity remains insufficiently studied. Particular emphasis is placed on the fact that learning foreign language, at least one, allows not only deeper realize national identity of other countries and become familiar with theirs culture, habits, customs, but with a sufficiently high level of cultural competence provides an opportunity to participate in the dialogue of cultures. In these processes, a special role is played by intercultural communication that can not only become a means enhancing the overall competence of the individual, but also can significantly impact on the processes of its self-determination. **Conclusions.** It is proved that from self-determination in culture and through the help of cultures depend the relationship of the individual with other people, attitudes to own activities, awareness of own individuality therefore, the study of a foreign language determines not only the use of certain acquired skills and skills of communication, but also gives peculiarities of the host country's linguistic picture of the world, linguistic and extra-linguistic factors that

determine communication. As a result of such activity new forms of cultural space are born, which hardly affect other people, but they play a key role in the process of interaction.

Key words: intercultural communication; communication; foreign language; culture; cultural competence; foreign conceptual sphere.

Антонівська Марина Олександрівна, викладач, Київський національний університет культури і мистецтв, вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна

Вивчення іноземної мови як чинника досягнення інтеркультурної комунікації та індикатора ціннісного самовизначення студентів ЗВО

Мета роботи – з'ясувати роль та вплив іноземної мови на процес інтеркультурної комунікації як основної складової самовизначення студентів у сучасній системі вищої освіти України. Визначити завдяки яким факторам процес інтеркультурної комунікації стає більш ефективним у взаємодії з представниками різних культур. **Методологія дослідження** базується на використанні таких методів дослідження як вивчення, аналіз та узагальнення з метою розкриття поняття інтеркультурної комунікації як чинника до формування міжнаціональної згоди у всіх сферах спілкування. **Наукова новизна** роботи полягає в описі проблеми опанування інтеркультурної взаємодії. У зв'язку з цим дослідження доводить, що в наш час іноземна мова та процес її пізнання впливає на переваги при виборі життєво важливих цінностей. Це допомагає студентам орієнтуватися та дотримуватися соціальних, економічних, політичних та культурних тенденцій сучасного світу. Модерновий студент має бути здатним розставляти та правильно детермінувати ціннісні пріоритети та орієнтири. У науковій літературі досить широко диференціюються проблеми комунікації, формування ціннісних орієнтирів, формування елементів мовної культури, але незважаючи на це, недостатньо вивченою залишається проблема інтеркультурної комунікації як основного показника ціннісного формування особистості в процесі міжнародної діяльності.

Саме тому, вивчення іноземної мови, принаймні однієї, дозволяє не тільки глибше усвідомити національну ідентичність інших країн та ознайомитися з їх культурою, звичаями, звичками, але з досить високим рівнем культурної компетенції дає можливість брати участь у діалозі культур. У цих процесах особливу роль відіграє інтеркультурна комунікація, яка може не тільки стати засобом підвищення загальної компетенції особистості, але також суттєво впливати на процеси її самовизначення. **Висновки.** Доведено, що від самовизначення в культурі та за допомогою культур залежать відносини особи з іншими людьми, ставлення до власної діяльності, усвідомлення власної індивідуальності, тому саме вивчення іноземної мови обумовлює не лише використання певних набутих вмінь та навичок комунікації, але надає обізнаності щодо особливостей мовної картини світу країни перебування, лінгвістичних і екстралінгвістичних чинників, що обумовлюють комунікацію. У результаті такої діяльності народжуються нові форми культурного простору, які практично не впливають на інших людей, проте відіграють ключову роль у процесі інтеракції.

Ключові слова: інтеркультурна комунікація; комунікація; іноземна мова; культура; культурна компетенція; іншомовна концептосфера.

Антоновская Марина Александровна, преподаватель, Киевский национальный университет культуры и искусств, ул. Е. Коновальца, 36, Киев, Украина

Изучение иностранного языка как фактора достижения интеркультурной коммуникации и индикатора ценностного самоопределения студентов высших учебных заведений

Цель работы – выяснить роль и влияние иностранного языка на процесс интеркультурной коммуникации как основной составляющей самоопределения студентов в современной системе высшего образования Украины. Определить благодаря каким факторам процесс интеркультурной коммуникации становится более эффективным во взаимодействии с представителями разных культур. **Методология исследования** базируется на использовании таких методов исследования как изучение, анализ и обобщение с целью раскрытия понятия интеркультурной коммуникации как фактора к формированию межнационального согласия во всех сферах общения. **Научная новизна** заключается в описании проблемы освоения интеркультурного взаимодействия. В связи с этим, исследование доказывает, что в наше время как никогда, иностранный язык и процесс его познания влияет на предпочтения при выборе жизненно важных ценностей. Это помогает студентам ориентироваться и соблюдать социальные, экономические, политические и культурные тенденции современного мира. Модерновый студент должен быть способен расставлять и правильно детерминировать ценностные приоритеты и ориентиры. В научной литературе достаточно широко дифференцируются проблемы коммуникации, формирования ценностных ориентиров, формирование элементов языковой культуры, но несмотря на это, недостаточно изученной остается проблема интеркультурной коммуникации как основного показателя ценностного формирования личности в процессе международной деятельности.

Именно поэтому, изучение иностранного языка, по крайней мере одного, позволяет не только глубже осознать национальную идентичность других стран и ознакомиться с их культурой, обычаями, привычками, но с достаточно высоким уровнем культурной компетенции, дает возможность участвовать в диалоге культур. В этих процессах особую роль играет интеркультурная коммуникация, которая может не только стать средством повышения общей компетенции личности, но также существенно влиять на процессы ее самоопределения. **Выводы.** Доказано, что от самоопределения в культуре и с помощью культур зависят отношения лица с другими людьми, отношение к собственной деятельности, осознание собственной индивидуальности, поэтому именно изучение иностранного языка обуславливает не только использование определенных приобретенных умений и навыков коммуникации, но предоставляет осведомленности об особенностях языковой картины мира страны пребывания, лингвистических и экстралингвистических факторов, обуславливающих коммуникацию. В результате такой деятельности рождаются новые формы

культурного пространства, которые практически не влияют на других людей, однако играют ключевую роль в процессе интеракции.

Ключевые слова: интеркультурная коммуникация; коммуникация; иностранный язык; культура; культурная компетенция; иноязычная концептосферы.

Introduction. It is known that higher education and science are becoming a global factor in social development and are among the most important national and global priorities. The internationalization of living space presupposes a certain universal system in education, but it is possible only if the diversity of social, political, cultural and linguistic traditions of different countries in a rapidly changing and increasingly interdependent world is preserved. A significant obstacle to the intensive development of internationalization is the low level of proficiency in foreign languages. Meanwhile, knowledge of a foreign language is a guarantee of social security in modern society.

Nowadays foreign language in Ukrainian education becomes an important condition for the integration of younger generation into the modern society and influences preferences in choosing vital important values.

It helps students to dive into social, economic, political and cultural trends of modern globalized world. Learning foreign language, at least one, allows not only deeper realize national identity of other countries and become familiar with their culture, habits, customs but with a sufficiently high level of cultural competence provides an opportunity to participate in the dialogue of cultures. In these processes, a special role is played by intercultural communication that can not only become a means enhancing the overall competence of the individual, but also significantly affect on the processes of its self-determination. From self-determination in culture and through the help of cultures depend the relationship of the individual with other people, attitudes to own activities, awareness of own individuality. As a result of such activity new forms of cultural space are born, which hardly affect other people.

The essence of culture is such that in the process of itself contact with the culture occurs “feeding” of moral, spiritual, creative human resources, bringing individual to rethink positions, reevaluating established beliefs. As a result, of these contacts we widely develop and enrich our spiritual and moral outlook.

Intercultural communication can influence personal development processes, including self-determination processes. In the process of successful intercultural communication occurs the introduction of the individual to the culture, the assimilation of existing habits, norms of behavior, etc.

In the case of successful learning process, we may admit that students have the raise of intrinsic motivation in foreign language learning, understanding and the adoption of the culture of the studied language, and ultimately, increases the dynamics of students’ value orientations. Every lesson teacher should try to do the process of learning language more effective, using different methods of verbal and intellectual activity.

Actual scientific researches and issues analysis. Concerning the theory of the issue of intercultural communication, the analysis of special literature shows that this issue is under active discussion. The main points of the discussion relate to the interpretation of the concept itself, components of this type of communication, as well as

the search for optimal ways of forming intercultural communication as the main component of person's self-determination. The problem of the interconnected mastery of language and culture has always been an interest both for foreign and domestic linguists and scientists.

Theoretical and methodological basis of the study was composed of modern sociological, cultural, psychological and pedagogical ideas and concepts of foreign language teaching, interaction between the individual and the social environment, education, the leading role of activity in the process of personal development. Our understanding of the term "intercultural communication" was made by R. Lado works in the field of the theory of intercultural communication. General theoretical approaches to the process of education as the adherence of the younger generation to the cultural values of humanity, embodied in the works of S. I. Gessen, E. Passov. Our understanding of intercultural communication as a free, value-regulatory process was created by works of such famous scientists and researches as G. Almond, Z. Bauman, A. R. Biruni, E. McGrew, J. Meyer, F. Heider, J. Passeron, J. Page.

Modern scientists in a way of an active discussion are looking for means to organize interdependent language and culture education both in the field of learning foreign languages, and in others. Thus, G. Gryshenkova examines the problem of language and socio-cultural training of management personnel through the organization of business games.

Such modern researchers of intercultural communication concept as E. Vereshchagin, V. Kostomarov, E. Pasov, V. Safonov, S. Ter-Minasova develop theoretical substantiation and offer practical recommendations on how to teach students foreign language within the limits of a competent approach, mastering socio-cultural information and for its application in accordance with world standards of communication (Vereshchagin and Kostomarov 1990). In the works of scientists, great attention is devoted to solving the issues of students studying, the peculiarities of intercultural communication in a foreign language, such as rules and norms of behavior in a foreign language environment, value orientations of representatives of another culture, the interpretation of cultural information.

Selection of previously unsolved parts of the whole problem.

In modern Ukrainian educational sphere, students' self-determination is one of the main pedagogical and educational goals, and the core of the teachers work in this case is providing of general pedagogical assistance to the student, which is one of the most important issues for his personal development. Moreover, education is not imposes certain values, instead, it creates conditions for recognition, understanding and choosing the values of culture: stimulates this choice and subsequent internal work of the individual on their valuable priorities (Donec, 2001, p. 19).

In the modern educational practice of not only Ukrainian higher educational establishments, there is a need to resolve the contradiction between the requirement presented by society to the modern university in graduate preparation as an individual possessing not only high level of awareness and development of specialized professional skills, but also having a high level of different spiritual and moral characteristics. Modern student should be capable of recognizing valuable orientations (Dzhurinskij,

2000, p. 96). And in this case, foreign language is the main point in process of achieving cultural oriented basis.

Therefore, **the purpose** of this article is to highlight theoretical foundations of the influence of intercultural communication on the activation of the processes of students' value self-determination and the development of appropriate effective pedagogical practice in higher education field.

Achieving this goal involves solving the following **tasks**:

- to study existing approaches to understanding the phenomenon of «intercultural communication» and its impact on the students' self-determination;
- to reveal pedagogical essence and specificity of the intercultural communication influence on the processes of students' self-determination;
- to determine the criteria for the successful influence of intercultural communication on the students' self-determination, identify patterns and principles that influence the increase in the effectiveness of this influence.

The object of the research is the processes of students' value self-determination.

The subject of the study is foreign language studying as a factor of intercultural achievement and indicator of valuable self-determination.

The statement of basic materials. *Intercultural communication is a process of communication and interaction, which occurs between representatives of different cultures or cultural communities* (Glepson, 2000, p. 277). Intercultural communication is a source of personal transformations in a human, because it contains possibilities for presenting to an individual a wide range of value-regulating principles for self-construction and self-improvement. Meeting with culture in the process of intercultural communication is the establishment of a spiritual connection between oneself and a foreign-speaking world and people, experiencing a sense of belonging to a national culture, interiorizing its values and, as a result, building one's own life with their manner. The result of personality enculturation is value self-determination based on the reflexive understanding of one's positions, the system of relations, preferences, and value orientations. These processes will be most active if:

- the educational process will be built on a dialogical basis;
- the educational process will be increased by cultural competence of students;
- the process of communication practice in the classes of a foreign language will take place with a focus on the value priorities of the studied language culture.

In the case of successful learning process, we may admit that students have the raise of intrinsic motivation in foreign language learning, understanding and the adoption of the culture of the studied language, and ultimately, increases the dynamics of students' value orientations.

We are inclined to the opinion of the researcher N. Kostenko, who believes that “foreign-language professional competence is defined as the ability to apply:

- knowledge of lexical-grammatical features of a foreign language, types of foreign language discourses, their structure;
- the ability and skills to perceive, interpret, ensure the coherence of expressions in meaningful communicative models and to create discourse in typical professional situations. In addition to linguistic knowledge, skills and abilities, foreign language

professional competence is formed on the basis of the components of professional competence and foreign language communicative competence” (2012, pp. 16–17).

Nowadays, we are considering professional competence of students in universities as a component of foreign communication competence, and believe that it is formed by students’ familiarizing with professional texts, communicating with native speakers, familiarizing with the latest scientific achievements in one or another field of science of the country whose language is studied, the expansion of general erudition, which is extremely important for a future specialist. Thus, the result of the formation of a foreign language competence is the linguistic personality, which is a universal, general pedagogical category, characterized by such qualities of personality as emancipation, creativity, independence, ability to build rapport and interaction with communication partners (Passov, 1991, p. 87).

Also, it should be noted that the formation of linguistic and sociocultural competence implies preserving of sociocultural identity of communicants. That’s why, one of the most valuable experience for students is internship in a country which language is being studied and further work in conditions of communication with different societies representatives.

But formation of linguistic and cultural competence using a variety of informational sources in class conditions is also very important. So, in this case the role of pedagogical activity in formation of intercultural communication is that the teacher directs communicative activities according to ethnic and cultural peculiarities of communication subjects, broadcasts and in a certain way decodes cultural-historical and ethnonational codes, inherent to one or another ethnic communities.

Every lesson teacher should try to do the process of learning language more effective, using different methods of verbal and intellectual activity. Thus, one of the most important forms of educational process organization is practical-oriented manner of teaching students, as teachers in their work are focused on the preparation of new generation specialists, deeply aware of international theory, possessing skills of analysis, modeling, forecasting of international relations, planning foreign policy that master information technologies and art of intercultural communication.

Based on this, we may state that usage of videos, films, serials and phonograms for information presentation that has important meaning in linguistic and socio-cultural terms, is a condition to facilitate the perception of historical, socio- and ethnocultural background, understanding and perception socio-cultural-driven scenarios and national-specific behavior patterns, relief analysis and comparison with similar ones phenomena in native culture, fixing of norms and standards of linguistic and non-verbal behavior in standardize situations of communication

Newspapers and magazines articles represent a national culture, because they contain information about political, economic, socio-cultural processes of modern society and reflect the specifics of world outlook, world perception of native speakers – representatives of another culture; and secondly, these materials are a model of national-cultural; thirdly, reading of genuine foreign-language publicistic texts has a real motivation, because in the absence of foreign-language and cultural environment the most realistic kind of communication is mediated intercultural communication.

Besides, selection of texts for reading should be carried out with the purpose of actualization of the processes of value comprehension of the studied culture, spiritual and moral self-reinforcement, promoting the development of ideas and concepts of value life reference points. (Wiseman, 2003, p. 374)

It is also obvious that usage of situational role-playing with particular theatrical elements, brain storms, round table methods, lively discussions, emotional, reflexive polylogs, monologs and dialogs, quizzes, language guesses highly motivate students to dive deeply into foreign language, try to better understand cultural differences, language peculiarities.

In addition, to increase the cultural competence of students we have a method of business game it is one of the leading methods of active learning. In the process of constructing a business game are selected situations that most reflect the intercultural aspect in communication. The use of all these forms and methods allows you to engage any of the values in the self-determination process

Conclusions and suggestions. Throughout all life, a person lives in the world of culture, through which he is formed, acquires the opportunity to understand the principles of the world structure around him and his place in this world. However, not always and not every culture is assimilated by man independently. To explain and introduce its manifestations at the ethnic, national, and civilizational levels, extensive work of teachers is needed. If a person perceives the native culture from childhood, plunging into it immediately after birth, and the school and the teacher are only part of the upbringing process, then in foreign culture studying a foreign language teacher becomes a guide in the world of information, and in some cases almost its only source.

In the process of successful intercultural communication, in-culture process takes place – the individual is introduced to culture, assimilates existing habits, norms, and behavioral patterns characteristic of a given culture. In the process of intensive practice in a foreign language, the individual comprehends the value orientations of the culture of the language being studied. His own value orientations may undergo significant dynamics due to the emerging contradiction between various opposing meanings, when a person has an opposition to values or disagreement in the structures of the old and new experience of activity. The result of personality enculturation (appropriation by the individual of values, knowledge, ideals of a given cultural environment) is value-cultural self-determination and the identification of one's own positions, attitudes, preferences, value bases in the interaction with the same cultural components.

The effectiveness of the process of influence of intercultural communication on students value self-determination depends on the interaction of various factors, conditions and prerequisites. The main factors proved in our study were: the humanistic nature of the interaction between students and teacher in the classroom; personal meaning of learning, usage of innovative methods and techniques in the learning process. The success of these factors is ensured by building a learning process on a dialogical basis; increasing the cultural competence of students; the implementation of the practice of communication in the classroom with a focus on the value priorities of the culture of the target language.

References

1. Vereshchagin, E., and Kostomarov, V. (1990). *Language and Culture: Linguistic and cultural studies in teaching Russian as a foreign language*. Moscow: Russkiy Yazyk.
2. Crystal, D. (1997). *English as a Global Language*. New York : Cambridge University Press.
3. Donec, P. (2001). *Basics of the general theory of intercultural communication*. Kharkiv: Shtryh.
4. Dzhurinskij, A. (2000). *Multicultural education: the essence and prospects*. Moscow: Pedagogika.
5. Gibson, R. (2002). *Intercultural business communication*. Oxford University Press.
6. Gardner, H. (2004). *Multiple Intelligence: Theory in practice. Readerguide*. Kyiv: Mehataip.
7. Glepson, I. (2000). *Do's And Don'ts Around The World*. Nwanna, World Travel Institute, Maryland, USA.
8. Gudykunst, W.B., Schmidt, K.L. (1987). Language and ethnic identity: An overview and prologue. *Journal of Language and Social Psychology*, no, 6(3-4), pp.157–170. <http://dx.doi.org/10.1177/0261927X8763001>
9. Kostenko, N. (2012). *Features of formation of foreign language communicative competence among students of higher educational establishments of non-philological specialties*. Ternopil.
10. Lerner, M. (1976). *Values in education. Notes toward a values philosophy*. Bloomington, Indiana.
11. Passov, E. (1991). *Communicative method of teaching foreign language speaking*. Moscow: Prosveshhenie.
12. Podolskaya, E. (2013). Cross-cultural competence: the essence and functions in a globalizing world, [online]. Available at: http://www.rusnauka.com/3_ANR_2013/Pedagogica/6_125836.doc.htm [Accessed 27 January 2017].
13. Wiseman, R.L. (2003). *Intercultural communication theory*. Thousands Oaks: Publications, Inc.

УДК 130.2:79(793.2)

DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.34.2018.154064>

Бабушка Лариса Дмитрівна
кандидат філософських наук,
Національна музична академія України
імені П. Чайковського,
вул. Архітектора Городецького, 1-3/11, Київ, 02000
<https://orcid.org/0000-0001-8563-646X>
larisababushka@gmail.com

СЕМІОТИКА КОМУНІКАЦІЇ В ПРАКТИКАХ КОНСТРУЮВАННЯ ФЕСТИВНОЇ КУЛЬТУРИ

Мета статті. Виявити специфіку феномену фестивалі як особливій семіотичній системі, пов'язаної з демонстрацією реалій та символів, що виражають інституалізоване івент-дійство (подію), яке забезпечує повну присутність його учасників до даної царини. Реалізація поставленої мети передбачає розкриття наступних завдань: з'ясування ролі комунікативних практик як предтечі процесу конструювання нових смислів та інтерпретацій у сучасному фестивальному просторі; аналіз семіотичних конструктів та інтегрованих маркетингових комунікацій сучасної фестивальної культури, трансформації якої спричинені зростанням знакових структур у взаємодіях різних середовищ. **Методологія дослідження** передбачає застосування, насамперед, семіотичного, діалектичного, феноменологічного та порівняльного методів, які дозволили обґрунтувати процес сучасного конструювання фестивальної культури. **Висновки:** фестивалі в культуротворчому вимірі уможливує обговорення не лише щодо новітніх технологій, ситуацій трансформації чи образних засобів презентації інформації, а саме про зміну образів буття людини, онтичного як епіцентру комунікативних реалій, який пов'язаний з симулятивним актором, що входить на правах як продуцента, так і реципієнта. Сучасний «гіперфестивальний» світ трансформувалася свято у видовище та шоу-бізнес, з яким *Homo Festivus* нерозривно пов'язаний пуповиною суб'єктно-об'єктних відносин та водночас виступає як вправним режисером, так і активним учасником. Наукова значимість дослідження полягає в узагальненні семіотичних конструктів сучасної фестивальної культури, зміни якої спричинені зростанням знакових структур у взаємодіях різних середовищ. Онтологія створення фестивалі як такої перетворюється на технологію інформативно-трансформативного дискурсу, де актор чи агент культуротворчості стає суб'єктом дискурсу. Зрештою, всі ці конотації допомагають визначити антропологічні, семіологічні, культурологічні, етичні, естетичні реалії фестивалі як глобалізаційного та альтерглобалізаційного проектів.

Ключові слова: фестивалі; комунікація; семіотика; знак; образ; глобалізм; альтерглобалізм.

Бабушка Лариса Дмитрівна, кандидат філософських наук, Національної музичної академії України ім. П. Чайковського, вул. Архітектора Городецького, 1-3/11, Київ

Семіотика комунікації в практиці конструювання фестивальної культури

Цель статьи. Выявить специфику феномена фестивизации как особой семиотической системы, связанной с демонстрацией реалий и символов, выражающих институализированное ивент-действие (событие), которое обеспечивает полное присутствие участников данной сферы. Реализация поставленной цели предполагает раскрытие следующих задач: выяснение роли коммуникативных практик как предтечи процесса конструирования новых смыслов и интерпретаций в современном фестивализированном пространстве; анализ семиотических конструктов и интегрированных маркетинговых коммуникаций современной фестивализированной культуры, трансформации которой вызваны ростом знаковых структур во взаимодействиях различных сред. **Методология исследования** предполагает применение прежде семиотического, диалектического, феномено-логического и сравнительного методов, которые позволили обосновать процесс современного конструирования фестивальной культуры. **Выводы:** фестивизация в культуротворческом измерении разрешает говорить не только о новейших технологиях, ситуациях трансформации или образных средствах презентации информации, а именно об изменении образов бытия человека, онтического как эпицентра коммуникативных реалий, связанных с симультанным актером, входит на правах, как продуцента, так и реципиента. современный «гиперфестивный» мир трансформировал праздник в зрелище и шоу-бизнес, с которым Homo Festivus неразрывно связан пуповиной субъектно-объектных отношений и одновременно выступает как умелым режиссером, так и активным участником. Научная значимость исследования заключается в обобщении семиотических конструктов современной фестивальной культуры, изменения которой вызванные ростом знаковых структур во взаимодействиях различной среды. Онтология создания фестивальности как таковой превращается в технологию информационно-трансформативного дискурса, где актер или агент культуротворчества становится субъектом дискурса. В итоге, все эти коннотации помогают определить антро-пологические, семиологические, культурологические, этические, эстетические реалии фестивизации как глобалистского и альтерглобалистского проектов.

Ключевые слова: фестивизация; коммуникация; семиотика; знак; образ; глобализм; альтерглобализм.

Babushka Larysa, PhD in Philosophical Sciences, Petro Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine, 1-3/11, Arkhitektor Horodetskyi St, Kyiv, Ukraine

Semiotics of communication in practices of designing festive culture

The purpose of the article is to identify the specifics of the phenomenon of festivity as a special semiotic system associated with the demonstration of realities and symbols expressing an institutionalized event which ensures the full presence of its participants in this domain. The fulfillment of the abovementioned goal involves completing the following tasks: clarification of the role of communicative practices as a forerunner of the process of constructing new meanings and interpretations in the contemporary festive space; the analysis of semiotic constructs and integrated marketing communications of modern festive culture, whose transformation is caused by the growth of sign structures in the interactions of different environments.

The research methodology consisted in the use of the semiotic, dialectical, phenomenological and comparative methods, which allowed for substantiating the process of modern design of festive culture. **Conclusions.** Festivity, in the cultural dimension, makes it possible to discuss not only the latest technology, situations of transformation or figurative means of presenting information but also the change of the images of human existence, the ontical as the epicenter of communicative realities, which is associated with a simulative actor possessing the rights of both the producer and the recipient. The modern "hyperfestive" world has transformed holiday into a spectacle and show business, with which Homo Festivus is inextricably linked by the umbilical cord of subject-object relations while serving both as a skilled director and an active participant. **The scientific novelty of the work** lies in the generalization of semiotic constructs of modern festive culture, whose changes are caused by the growth of sign structures in the interactions of different environments. The ontology of the creation of festivity as such turns into a technology of informative-transformative discourse, where an actor or agent of cultural development becomes the subject of discourse. As a result, all these connotations help to determine the anthropological, semiotic, cultural, ethical, and aesthetic realities of festivity as globalization and alter-globalization projects.

Key words: festivity; communication; semiotics; sign; image; globalism; alter-globalism.

Вступ. Глобалізаційні та альтерглобалізаційні інтенції, продукуючи планетарну єдність людства, дають виклик життю про необхідність нових підходів щодо творення спільного хронотопу, який унеможлиблюється поза переосмисленням наявних механізмів сучасної культури загалом та фестивальної (святкової), зокрема. Дослідження актуалізує інтенцію в царині семіотичних процесів, котрі постають важливою частиною нашої реальності, оскільки знаки є первинними у нашому творенні, з них формуються знакові системи. Упродовж усієї історії людськості формується особлива семіотична реальність як витвір розумової діяльності людини, її рукотворності, що існує у вигляді знаків та знакових систем.

Сьогодні майже у всіх прагматично орієнтованих царинах діяльності активно відбувається процес продукування нових семіотичних конструктів, що уможлиблює формування інтегративних уявлень у лакунах глобалізму та альтерглобалізму. Мова йде про сучасні комунікаційні івент-індустрії, що продукують ситуації, події, в котрих почасти незначні зміни в повідомленнях, здатні проектувати подальші наслідки для всієї культури, зокрема фестивальної. Подібні зміни спричинені зростанням знакових структур у взаємодіях різних середовищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясування аналізу стану опрацювання даної проблематики в науковій літературі засвідчує про фрагментарність та обмеженість розвідок щодо фестивальної культури як семіотичної комунікації в умовах глобалізму та альтерглобалізму. Понятійна конструкція «фестивація», «*Homo Festivus*» (Людина, що святкує) вперше використовувалась сучасним французьким мислителем Ф. Мюре у працях «Після

історії», «*Fetivus, Fetivus*». Активне використання свята як планового агента соціалізації та інкультурації представлено в працях дослідниці І. Лаврікової, трансгресивного смислу свята у розвідках С. Каштанової, семіотичних конструкціях Н. Лук'янової, постмодерністських рефлексіях Н. Маньковської. Щодо методологічних підґрунть розвідок знаку, якими ми послуговуємося в даному дослідженні, зазначено дві ключові традиції, які концептуально не перетинаються одна з одною, але є протилежними за природою осягнення. З одного боку, «діадна» модель знаку Ф. де Соссюра та, «тріадна», з іншого, – Ч. Пірса, які утримують відмінне розуміння досліджуваного. Останній, підкреслював, що будь-яке розмірковування, мислення має знаковий характер, людина, фактично, за Пірсом, є продуцентом знаків шляхом семіозису, результатом якого постає інтерпретант(а). Дослідження Чарльза Пірса щодо тріадної сутності знаку дозволяє побачити знак у його нескінченній варіативності, виявом чого й слугує сучасна фестивална культура.

Виокремлення невіршених раніше частин загальної проблеми. Одним з таких невіршених сегментів дослідження постає аспект виявлення відмінностей семіотичного характеру щодо фестивального та карнавального середовищ, оскільки їх природа така, що самостійно моделює новий хронотоп шляхом зміни знаків («верхівки» – «низами», «раба» – «володарем» тощо). Подібні перетворення символізують підсилення влади хаосу, що виступає предтечею нового творіння, котре знаходить вихід-розрядку саме в святі. На думку А. І. Пігалєва, «подібна карнавалізація завершує справу хаосу і дозволяє зрозуміти нове творіння як диво. Однак диво завжди пов'язане з відмовою і заборонаю. Ці відмова й заборона не лише передують будь-якому святу, але й постають умовою його можливості» (1998, с. 134–135). Карнавал як вияв святкової народної культури, за звичай, протистоїть культурі державній та церковній. Як зауважував Бахтін, «всі карнавальні форми послідовно позацерковні й позарелігійні. Вони належать до зовсім іншої сфери буття» (1990, с. 11). Карнавальна культура, будучи спадкоємицею римських сатурналій, давньогрецьких діонісійських свят, відрізняється від християнських, насамперед тим, що християнська культура починає набувати диференційно-розмежованого характеру щодо поділу світів на «горний – дольний», «чистий – нечистий», «гріховний – святий» тощо. Апологети християнської культури, вносять коректури щодо розуміння сакрального і профанного світів, де дольне, нечисте, гріховне, себто природне, виводиться з царини сакрального (божественного) й піддається профанації. На думку сучасної дослідниці С. Каштанової, «все трансгресивне розташовується в сфері зла і гріховності, але сам механізм трансгресії залишається важливою формою вираження і випробування людиною власної людяності, її зв'язку і розбіжності зі світом природи. Якщо, починаючи з архаїки, свята мали релігійний характер, який не відміняв їх трансгресивного, то в християнську епоху святкування поділяються на релігійно-церковні й народні. При цьому вони зберігають свій зв'язок в тому сенсі, в якому розгульне народне свято як трансгресивне «випускання пару» передує церковному святу, супроводжуваному постом і стриманістю <...>» (2016, с. 124).

Отже, виражаючись мовою семіотики, суттю карнавальної культури постає інверсійність офіційної моделі життєустрою, тобто заміна знаків повсякденного світопорядку на «світ на виворіт». Карнавальна свобода постає домінантою, яка підпорядковує усталене життя, уклад власним імпульсам сміхового начала, на відміну від державних і церковних свят, що історично базувались на началах серйозності та офіціозу. В цьому полягає принципова відмінність свята від карнавалу, де останній стирає на певний часовий проміжок усталені, буденні межі існування, які відкривали доступ до природного джерела, в якому «під чарами Діоніса не тільки знову змикається союз людини з людиною: сама відчужена, ворожа або поневолена природа знову святкує свято примирення зі своїм блудним сином – людиною» (Ніцше, 2011, с. 34). Ці свята супроводжувалися низкою трансгресивних первісних ритуалів, за якими, згідно Ф. Ніцше, «ми дійсно на короткі миті стаємо самим Першосушим і відчуваємо його нездоланне жадібне прагнення до життя, його радість буття; боротьба, муки, знищення явищ нам здаються тепер ніби необхідними при цій надмірності незліченних, спраглих до життя і зіткнених в ньому форм існування, при цій переповненій плодючості світової волі» (2011, с. 110).

Мета статті. Виявити специфіку феномену фестивалі як особливої семіотичної системи, пов'язаної з демонстрацією реалій та символів, що виражають інституалізоване івент-дійство, яке забезпечує повну присутність його учасників до цієї царини. Реалізація поставленої мети передбачає розкриття наступних завдань: з'ясування ролі комунікативних практик як предтечі процесу конструювання нових смислів та інтерпретацій у сучасному фестивальному просторі; аналіз семіотичних конструктів та інтегрованих маркетингових комунікацій сучасної фестивальної культури, трансформації якої спричинені зростанням знакових структур у взаємодіях різних середовищ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Семіотичний простір фестивалі постає мейнстрімом сучасного культурного розвитку, оскільки задає тим чи іншим чином аксіологічну та світоглядну інтенції. Презентація та фетишизація престижних речей та послуг, китчеві агломерації, мода як глем-презентація образу людини створюють перманентне свято, що не сходить з екрану чи помосту масових сценічних арт-локацій. Знаки як медіатори безпосередньо беруть участь у конструюванні фестивальної культури шляхом різноманітних форм комунікацій. А процес конструювання нових смислів відбувається шляхом заміщення та підміни означуваного з референтом знаків, коли настає відчуття власної причетності щодо самої події й перенесення до заданої символічної реальності як справжньої. Сприятливим помостом щодо відчуття власної причетності, відтак, постає саме фестивальний простір, де певна подія (*івент*) вже перестає сприйматися як дискурс про реальність, а ототожнюючись постає безпосереднім відображенням цієї реальності. Реципієнт отримує задоволення від ототожнення, ефект реальності зміцнює його уявлення про світ, фестивально-сценічне втілення якого, нерідко відповідає запрограмованим ідеологічним схемам, що виступають у якості природних і універсальних. Підтвердженням даної думки може слугувати еволюція образу, подана Ж. Бодріаром у праці «Симулякри і симуляція» у вигляді його «послідовних фаз:

- він є відображенням глибокої реальності;
- він маскує і спотворює глибоку реальність;
- він маскує відсутність глибокої реальності;
- він позбавлений зв'язку з будь-якою реальністю;
- він є чистим симулякром самого себе» (2004, с. 12)

Симптоматичним постає зауваження дослідниці Н. Маньковської, яка вважала, «якщо в класиці реальність переплавлялась у образ, то зараз образ прикидається реальністю. Проте це водночас і кінець естетизму: мистецтво постає звичайним товаром, предметом консьюмінгу» (2009, с. 278). Доповненням виступає й досить неординарне висловлювання Йосифа Бакштейна щодо «мистецтва як лише примітки чи коментарію на полях макроекономічних битв» (2009, с. 291). Помітно, що інтерес економічної сфери до культури пов'язаний зі зростаючою увагою щодо проблеми споживання, відповідно, розумінням того, що тренди переконливо можна пояснити на прикладі елементарної моделі раціонального споживача, певного осмислення культу споживання як своєрідної драматичної самопрезентації. Так, формат фестивалів івентів (*Fest-Event*) популяризується серед масштабних корпорацій, компаній, які, зазвичай, спроможні відсвяткувати чи відзначити нову прибуткову угоду, дні народження провідних менеджерів або будь-яку іншу подію. Такі *Fest-Event* покликані, насамперед, підвищити емоційний довіру й лояльність до лобювання товару-бренду. Загалом, так відбувається процес перетворення реальності в універсальний імідж-симулякр як завершальний етап естетизації світу. Так народжується тотальний світ новітнього зразку.

Універсуми буття такі як свято, міф, мова, наука, культура, мистецтво, виступають інструментарієм пізнання та конструювання світу предметів, символічними формами. Трансформація символу до смислу є відтворенням реальності в царині переживання суб'єкта за допомогою символізації світу. Конструювання останнього в символічних формах вирішується проблемою пізнання світу в його мінливості. Однак, символізація, на думку Е. Кассіра, не є лише «формою духовної адаптації» (1998, с. 470). Вона постає проблемою пізнаваності світу, відтак уможливорює його конструювання за допомогою символічних форм. Беззаперечна заслуга Е. Кассіра (1998) полягає в тому, що він задав принципово нову парадигму розуміння мистецтва в контексті синтезу їх з іншими аспектами людської культури. Авторська інтенція розуміння символу базується на осмисленні того, як народжується той чи інший смисл символу, однак не розкриває розуміння того, що буде підсумком такого осмислення, оскільки смисл символу не даний сам собою, а заданий і розкривається в динаміці його сприйняття як первинної потреби, притаманної людині. С. Лангер (2000), будучи шанувальницею й почасти послідовницею Е. Кассіра (1998), залишалась на дуальних позиціях щодо розуміння символу. З одного боку, заперечуючи розуміння символу як апіорної логічної структури, стверджувала, що він є спонтанним виявленням людської природи. З іншого, залишаючись на позиціях підтримки Е. Кассіра (1998), не відкидала думки, що царини людського життя, які перебувають поза межами наукового досвіду, не позбавлені інтелектуального

характеру й можуть поставати предметом дослідницьких інтересів як філософських, так і культурологічних.

Варто зазначити, що основним ресурсом фестивалі є візуальна репрезентація комунікацій. Точніше, специфікою формування фестивальної культури сьогодні постає глобальність мережевої віртуальної комунікації. Теперішні нові образи не передаються за способом зверху до низу, а за мережевим принципом. Візуальний образ виступає ключовим елементом, який визначає раціональність та ірраціональність функціонування комунікативно-візуальних практик. Перевага знакових елементів у комунікативних практиках фестивалі, визначається, по-перше, актуалізацією семіотичних форм матеріалу, по-друге, специфікою створення, інтерпретації та обробки візуальних образів різних типів. Подібна модель одночасного застосування раціональності та ірраціональності комунікативних практик, з одного боку, полягає в інтенції на смислову зрозумілість щодо речей в осягненні реальності шляхом звернення до емпіричної фактологічно-доказової бази, а з іншого – до навіювання стійких смислів шляхом інсценування візуальних ефектів при зверненні до ірраціонального боку людини. На думку сучасної дослідниці Н. О. Лук'янової, зміст семіотичних практик конструювання базується на наступних тезах: по-перше, «раціональність комунікативних практик полягає в тому, що вони націлені на раціональне осмислення реальності шляхом звернення до емпіричних фактів та доведенням при визначенні смислової зрозумілості відносно речей»; по-друге, «ірраціональність комунікативних практик виявляється в тому, що вони спрямовані на навіювання стійких смислів за допомогою інсценування візуальних ефектів при зверненні до ірраціональності свідомості людини» (2016, с. 168). Посилаючись на праці К.-О. Апеля, сучасний мислитель В. Н. Порус, зауважує наступне: «...учасники комунікації виявляють, що їх смислові каркаси не загальнозначимі, але продовжують «мовну гру», налагоджуючи дискурс, який вміщає різноманітні, але рівноправні системи аргументації <...> прийняти подібне розуміння, за Апелем, означає перейти Рубікон «сцієнтистського об'єктивізму» і визнати, що «людина є водночас і суб'єктом, і об'єктом» соціальних наук, інше кажучи, раціональність підпорядкована цілям і цінностям, що визначаються рішеннями учасників комунікаційних актів» (2008, с. 57–70).

Культура постмодерну підпорядковує вербальний дискурс комунікації візуальному, а останній дедалі радикальніше викликає формати презентації, пов'язані з новим піктографізмом, експресивним типом передачі інформації, що утворює своєрідну презентацію тексту, де комунікативна реальність стає активним центром формотворення. Безперечно, глобалізація культурних процесів і комунікації стимулює появу нових дискурсів ідентифікації та нового іміджу спільноти, моделей «реального поза реальністю», себто гіперреальності. Тут «глобалізація сприяє створенню новітньої форми комунікації та інформаційних моделей, а також щільної мережі стосунків, яка пов'язує між собою конкретні групи та культури, трансформуючи динаміку політичних стосунків за межі держави» (Гелд та Мак-Грю 2004). Це, зрештою, не лише впливає на масову культуру, а й віддаляє її від Гутенбергівської галактики, за М. Маклюєном, де книга як текстова реальність усувається екранною, а остання, тією чи іншою мірою, створює активний, енергійний засіб ідентичності, де й перетворюється

на свято тотальної ідентичності. Іntenцією сучасних уявлень щодо культурної ідентичності слугують ідеї транскulturності, мультикультурних впливів не лише на соціальному макрорівні, а й на індивідуальному макрорівні, які володіють «магнетичним впливом на особистість подібно містичній ініціації» (Маньковская, 2009, с. 277). Ареною представника сучасного фестивального світу, *Homo Festive*, постає саме глобалізаційний простір, де він уприсутнюється в статусі агента моделювань ідентичностей. Ним заповнюються екрани, особливо, пов'язані з нічним святом, коли кожна ніч перетворюється на перманентне свято, нічна культура усуває культуру дня, а культура дня виглядає буденною і непривабливою. Межі аутентичного мистецтва та стандартної продукції культурної індустрії помітно стираються, де остання, претендує на непропорційно гіпертрофоване місце безперервного включення до фестивального буття. Останнє розраховане на інтерактивістів та інтерартистів. Інше кажучи, посилаючись на Ж. Бодріяра, «коли реальне більше не є тим, чим воно було, ностальгія набуває свого повного значення. Інфляція первісних міфів і знаків реальності. Інфляція вторинної істини, вторинної об'єктивності й автентичності. Ескалація істинного, пережитого, воскресіння образного там, де зникли предмет і субстанція. Шалене виробництво реального та референційного, паралельне й вище щодо шалу виробництва матеріального: такою постає симуляція в сучасній нам фазі – стратегією реального, неореального та гіперреального, яку повсюди випереджає стратегія відстрашування» (2004, с. 13).

Тут варто відрізнити дії політичних акцій в фестивальному просторі, прагматико-телеологічних за своїм характером, від художніх. Останні, піддаючи сумніву усталену модель, ставлять у глухий кут звичні погляди, окреслюють проблему; а щодо політичних акцій, то тут інша форма взаємовідносин з аудиторією. А саме: аудиторія для аукціоніста – це співавтор, вдумливий і критичний співучасник, для політика – противник або прихильник, перформансист грає з аудиторією, політик – на аудиторію, актор – для аудиторії. Мета перформансу – художній образ, політики – влада, актора – переконлива гра.

Так процесуально відбувається формування віртуального холдингу медіа ринку та шоу-бізнесу, стратегій фестивалі масової культури, де *Homo-Festive* в просторі Інтернет технологій утворює самодостатній простір ще нездійснених можливостей, які можна зазначити як сюрреалізм без підсвідомого. Тобто, надреальність існує, але підсвідоме усувається, заміщується прагматикою та всім комплексом проектування міфів споживання, де фестивалі є святом отримання насолоди від символічного споживання інформації. Фактично утворюється та розгорнута риторика цінностей, яка призводить до автоматизованої граматики споживання, де образи, симулякри, символи утворюють ту арт-реальність, яка в контексті соціальної прагматики визначається як рекламні стратегії. Як зазначає У. Еко: «Семіологія візуальної комунікації могла б слугувати трампліном для дослідження таких культурних сфер <...>, у яких візуальні повідомлення водночас постають і предметом користування» (2004, с. 152).

Висновки. Узагальнюючи теоретичне дослідження семіотики комунікації в практиках конструювання фестивальної культури, з'ясовано наступне: по-перше, фестивалі в культуротворчому вимірі уможлиблює обговорення не лише щодо

новітніх технологій, ситуацій трансформації чи образних засобів презентації інформації, а саме про зміну образів буття людини, онтичне як епіцентр комунікативних реалій, який пов'язаний з симулятивним актором, що входить на правах як продуцента, так і реципієнта. Розуміння віртуального образу використовується в рекламі, що має в собі реалії брендингу, особливо рекламних і пов'язаних з PR-інсталяцій, які так чи інакше формують регіональні традиції, національні традиції, що свідчать про альтерглобалістські ініціативи. Інтегровані маркетингові комунікації, зокрема, пов'язані з рекламою, модою, дизайном утворюють надзвичайно насичений і рефлексивний простір, де осмислюється антропні, семіотичні, візуальні конфігурації культури постмодерну як певні моделі культуротворчості, що абсорбують, адаптують і формують стратегію сприйняття пов'язану з селекцією інформації, а також з сегментуванням, тобто визначенням електорату інформативного цілого, яке підлягає трансформації та передачі.

По-друге, сучасний «гіперфестивний» світ трансформувалася свято у видовище та шоу-бізнес, з яким *Homo Festivus* нерозривно пов'язаний пуповиною суб'єктно-об'єктних відносин та водночас виступає як вправним режисером, так і активним учасником. По-третє, онтологія створення фестивалів як такої перетворюється на технологію інформативно-трансформативного дискурсу, де актор чи агент культуротворчості стає суб'єктом дискурсу. Зрештою, всі ці конотації допомагають визначити антропологічні, семіологічні, культурологічні, етичні, естетичні реалії фестивалів як особливої семіотичної системи, пов'язаної з демонстрацією реалій та символів у глобалізаційному та альтерглобалізаційному просторі.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. М. *Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса*. Москва : Худож. лит., 1990. 543 с.
2. Бодрияр Ж. *Симулякри і симуляція* / пер. з фр. В. Ховхун. Київ : Основи 2004. 230 с.
3. Гелд Д., Мак-Грю Е. *Глобалізація/антиглобалізація* / пер. з англ. І. Андрущенко. Київ: К.І.С., 2004. 180 с.
4. Кассирер Э. *Избранное. Опыт о человеке* / пер. с нем. Б. Вимер и др.; отв. ред. Л. Т. Мильская. Москва : Гардарика, 1998. 779 с.
5. Каштанова С. М. *Трансгрессия как социально-философское понятие: дис. ... канд. философ. наук* / Санкт-Петербург. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 2016. 203 с.
6. Лангер С. *Философия в новом ключе: исследование символики разума, ритуала и искусства* / пер. с англ. С. П. Евтушенко. Москва : Республика, 2000. 287 с.
7. Лукьянова Н. Д. *Сублимация образов и знаков культуры в идеологических стратегиях власти. Человек пожи(р)ающий смыслы культуры в д(р)епрессивных трендах цивилизации: коллективная монография*. Великий Новгород : Новгородский гос. ун-т им. Ярослава Мудрого, 2016. С. 163–186.
8. Маньковская Н. Б. *Феномен постмодернизма. Художественно-эстетический ракурс*. Москва; Санкт-Петербург : Центр гуманитарных инициатив. Университетская книга, 2009. 495 с.

9. Ницше Ф. *Рождение трагедии из духа музыки*: собр. соч. в 5 т. Санкт-Петербург: Азбука, Азбука-Аттикус, 2011. Т.1. С. 34.
10. *Культурология XX век: энциклопедия: в 2 т.* / А. И. Пигалев. Санкт-Петербург: Алетейя, 1998. Т.2. С. 134–135.
11. Пирс Ч. *Логические основания теории знаков* / пер. с англ. В. В. Кирюшенко, М. В. Колопотина. Санкт-Петербург : Алетейя, 2000. 352 с.
12. Порус В. Н. Рациональная коммуникация как проблема эпистемологии. *Эпистемология и философия науки*. Москва, 2008. Т. 17. Вып 3. С. 57–70.
13. Эко У. *Отсутствующая структура: введение в семиологию*. Санкт-Петербург : Сипозиум, 2004. 544 с.
14. Muray, P. et Lévy, E. *Festivus festivus: Conversations avec Élisabeth Lévy*. Paris : Éd. Flammarion, 2008. 485 p.

References

1. Bakhtin, M. (1990). *Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaja kul'tura srednevekov'ja i Renessansa* [Francois Rabelais' creative work and the folk culture of the Middle Ages and the Renaissance]. Moscow: Khudozhestvennaya literatura.
2. Bodriyar, Zh. (2004). *Symuliakry i symuliatsiia*. [Simulations and simulation]. Translated from French by V. Khovkhun. Kyiv: Osnovy.
3. Held, D., and Mak-Hriu, E. (2004). *Hlobalizatsiia/antyhlobalizatsiia* [Globalization/anti-globalization]. Translated from English by I. Andrushchenko. Kyiv: K.I.S.
4. Kassirer, E. (1998). *Izbrannoe. Opyt o cheloveke* [Selected works. Experience on a person] Translated from German by B. Vimer. Moscow: Gardarika.
5. Kashtanova, S. (2016). *Transgressiya kak sotsial'no-filosofskoe ponyatie* [Transgression as a socio-philosophical concept]. D.Ed. St. Petersburg State University.
6. Langer, S. (2000). *Filosofiya v novom klyuche: issledovanie simvoliki razuma, rituala i iskusstva* [Philosophy in a new sense: the study of the symbolism of reason, ritual and art]. Ttranslated from English by S. Evtushenko. Moscow: Respublika.
7. Luk'yanova, N. (2016). *Sublimatsiya obrazov i znakov kul'tury v ideologicheskikh strategiyakh vlasti* [Sublimation of images and signs of culture in the ideological strategies of power]. *Chelovek pozhi(r)ayushchii smysly kul'tury v d(r)epressivnykh trendakh tsivilizatsii: kollektivnaya monografiya*. Velikiy Novgorod: Novgorod State University named after Ya. Mudry
8. Man'kovskaya, N. (2009). *Fenomen postmodernizma. Khudozhestvenno-esteticheskii rakurs* [The phenomenon of postmodernism. Artistic and aesthetic perspective]. Moscow; St. Petersburg: Tsentr gumanitarnykh initsiativ. Universitetskaya kniga.
9. Nitsche, F. (2011). *Rozhdenie tragedii iz dukha muzyki: sobr. soch. v 5 t. t. 1*, [The birth of tragedy from the spirit of music: a collection of works in 5 vols.vol. 1.]. St. Petersburg: Azbuka, Azbuka-Attikus.
10. Pigaliev, A. Ed. (1998). *Kul'turologiya XX vek: Entsiklopediya. v 2 t. T.2*. [Culturology of the 20th century. Encyclopedia. In vols. 2.vol. 2.]. St. Petersburg: Aleteiya.

11. Pirs, Ch. (2000). *Logicheskie osnovaniya teorii znakov* [Logical foundations of the theory of signs]. Translated from English by V. Kiryushenko, M. Kolopotina. St. Petersburg: Aleteiya.

12. Porus, V. (2008). Ratsional'naya kommunikatsiya kak problema epistemologii [Rational communication as a problem of epistemology]. *Epistemologiya i filosofiya nauki*, T. 17, no. 3. pp. 57–70.

13. Eko, U. (2004). *Otsutstvuyushchaya struktura: vvedenie v semiologiyu*. [Absent structure: introduction to semiology]. St. Petersburg: Sipozium.

14. Muray, P. et Lévy, E. (2009). *Festivus festivus: Conversations avec Élisabeth Lévy*. Paris : Éd. Flammarion.

© Бабушка Л. Д., 2018

Стаття надійшла до редакції: 2.09.2018

УДК 808.5:[378.091.212:341

DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.34.2018.154066>

Biletska Oksana,
Candidate of Cultural Studies, Associate Professor,
Kyiv National university of Culture and Arts,
36, Y. Konovaltsia St.,
01133 Kyiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0003-1785-9607>
bel_o@ukr.net

LANGUAGE CULTURE AS A COMPONENT OF THE INTERNATIONAL RELATIONS SPECIALISTS TRAINING: ORIGINS AND PRESENT

The purpose of the work is to state the speech culture role in the training of the international sphere of activity specialists as an instrument of interaction with different cultures while performing their professional duties. **The methodology of the study** is to use such research methods as study, analyses and generalization in order to reveal the notion of speech culture, namely, diplomatic eloquence as the ability to choose and exercise speech act (speech behaviour) depending on the professional speech' goals and content through linguistic means, as well addressing to the strategy and tactics of communication. **The scientific novelty** is to describe the problem of mastering the diplomatic eloquence skills as an act of a cultural dialogue implementation in the international experts' professional activity. The problems of communication, discourse, and various professional skills formation of specialists from various fields have widely been discussed in the scientific literature, but the problem of diplomatic communication and the speech culture formation skills in the context of professional international activity remains to be studied. **Conclusions.** Language is not merely a means of diplomatic communication, but rather a tool for expanding diplomatic sphere of activity. Since every language is deeply rooted in a certain culture, it is a unique representation of the world picture. However, the cultural dialogue, implemented through eloquence between different countries, requires the existence of complex multidimensional

processes. Thus, diplomatic negotiations, even held in the same language, sometimes do not reach the positive result because of the impossibility and inability to convey the message content.

Key words: speech culture; diplomatic eloquence; diplomatic discourse; communicative personality; diplomatic communications; professional activity.

Білецька Оксана Олександрівна, кандидат культурології, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв, вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна

Мовна культура як складова підготовки фахівців-міжнародників: витоки і сьогодення

Мета роботи – з’ясувати роль мовної культури в підготовці фахівців міжнародної сфери діяльності як інструменту взаємодії з різними культурами під час виконання своїх професійних обов’язків. **Методологія дослідження** полягає у використанні таких методів дослідження як вивчення, аналіз та узагальнення з метою розкриття поняття мовної культури, а саме дипломатичного красномовства як здатність вибирати й здійснювати мовну дію (поведінку) залежно від цілей і змісту професійного мовлення за допомогою мовних засобів, а також за допомогою володіння стратегією й тактикою спілкування. **Наукова новизна** полягає в описі проблеми опанування навичками дипломатичного красномовства як акту реалізації культурного діалогу в професійній діяльності фахівців-міжнародників. У науковій літературі досить широко висвітлені проблеми спілкування, дискурсу, формування різних професійних умінь фахівців з різних галузей, але при цьому недостатньо вивченою залишається проблема дипломатичної комунікації й формування елементів мовної культури в контексті професійної міжнародної діяльності. **Висновки.** Мова виступає не просто засобом дипломатичного спілкування, а саме інструментом розширення можливостей дипломатичної діяльності. Так як кожна мова є глибоко вкоріненою в певній культурі, то вона є унікальним уявленням про картину світу. Проте культурний діалог, який реалізується завдяки навичкам красномовства і відбувається між країнами, передбачає наявність складних багатовимірних процесів. Дипломатичні перемовини, навіть якщо проводяться однією й тією ж самою мовою, інколи не досягають позитивного результату дипломатичних перемовин через неможливість і невміння донести зміст повідомлення.

Ключові слова: мовна культура; дипломатичне красномовство; дипломатичний дискурс; комунікативні особистості; дипломатичні комунікації; професійна діяльність.

Белецкая Оксана Александровна, кандидат культурологии, доцент, Киевский национальный университет культуры и искусств, ул. Е. Коновальца, 36, Киев, Украина

Речевая культура как составляющая подготовки специалистов-международников: истоки и настоящее

Цель работы – определить роль речевой культуры в подготовке специалистов международной сферы деятельности, как инструмента

взаимодействия с различными культурами во время выполнения своих профессиональных обязанностей. **Методология исследования** заключается в использовании таких методов исследования как изучение, анализ и обобщение с целью раскрытия понятия речевой культуры, а именно дипломатического красноречия как способности выбирать и осуществлять речевое действие (поведение) в зависимости от целей и содержания профессиональной речи с помощью языковых средств, а также с помощью владения стратегией и тактикой общения. **Научная новизна** заключается в описании проблемы освоения навыками дипломатического красноречия как акта реализации культурного диалога в профессиональной деятельности специалистов-международников. В научной литературе достаточно широко освещены проблемы общения, дискурса, формирования различных профессиональных умений специалистов из разных областей, но при этом недостаточно изученной остается проблема дипломатической коммуникации и формирования элементов языковой культуры в контексте профессиональной международной деятельности. **Выводы.** Язык выступает не просто средством дипломатического общения, а именно инструментом расширения возможностей дипломатической деятельности. Так как каждый язык глубоко укоренился в определенной культуре, то он представляет собой уникальное представление о картине мира. Однако культурный диалог, который реализуется благодаря навыкам красноречия и происходит между странами, предполагает наличие сложных многомерных процессов. Дипломатические переговоры, даже если проводятся на одном и том же языке, иногда не достигают положительного результата дипломатических переговоров из-за невозможности и неумения донести смысл сообщения.

Ключевые слова: речевая культура; дипломатическое красноречие; дипломатический дискурс; коммуникативные личности; дипломатические коммуникации, профессиональная деятельность.

Introduction. Diplomacy deals with diverse cultural groups through interaction and negotiation. Its own cultural program forms the negotiations style of each participant. Since different cultural groups communicate in different ways, the culture of the negotiating party influences its style of negotiation.

Political and international activity has always played a special role in the life of society. A certain political position or situation influences upon the country's place in the international arena, its relations with other states, and its role in the world community activities. However, the way the state political leaders present this state plays an important role in determining the country's image. Through well-organized speeches politicians have the opportunity to address both the international community and the citizens of their country.

Recent academic and practical studies do not look into the relationship between diplomacy and culture, especially speech culture, with the comprehension of cultural competence and intercultural exchanges uniting societies and promoting further intercultural interaction. Nowadays discussions are focused exclusively on the existence of cultural communities and common values shared by all cultures. However, the decisive

similarity between cultures should be a secondary one to understanding cultural differences as a logical starting point for the intercultural communities' assessment.

Analysis of previous studies and publications. Diplomacy has always been and remains quite a closed, "quiet" area of intercultural communication, with the purpose being a search for compromise solutions. This feature explains a small number of works devoted, in particular, to the linguistic aspects of diplomatic eloquence and diplomatic communication in general.

Nevertheless, culture of diplomatic speech, in particular, its correctness, accuracy, knowledge of the basics of rhetoric and theory of argumentation, plays a vital role as it being a tool for expanding diplomatic sphere of activity. Using the basic principles and rules of the diplomatic rhetoric – the science of eloquence, an experienced negotiator draws attention to the basic principles of speech influence and the most important communication effects, which make it possible to multiply the effectiveness of spoken words that is especially important in terms of intercultural communication (Vasilenko, 2011, p. 56).

The study of the diplomatic speech culture specifics used in the diplomatic sphere, as well as the description of different aspects of the diplomatic substyle, have a certain value for modern linguistics, cultural studies, and international relations. Of undoubted interest are some works, researching and describing diplomatic substyle with reference to different languages and cultures. There is also a number of special works related to the issues of arranging diplomatic documents in various languages, problems of diplomatic etiquette or protocol been written by specialists in the field of international relations and the international economy.

Such linguistic aspects of diplomatic speech as: diplomatic speech functional and stylistic analysis; functional and structural peculiarities of diplomatic correspondence texts; linguistic and pragmatic means of expression of evasion in contemporary political discourse; peculiarities of the diplomatic documents creation and functioning; linguistic aspects of persuasiveness in diplomatic discourse; communicative and pragmatic features of diplomatic discourse; semantic and semiotic aspects of the diplomatic discourse; as well as an intensive structure of the diplomatic discourse were studied by such contemporary researchers as O. M. Matsko, O. M. Pazynych, O. V. Ponomarenko, T. I. Shynkarenko, V. B. Skriabina, L. Bostanjan, M. V. Beliakov, and L. M. Terentiy (Matsko, 2001; Pazynych, 2001; Ponomarenko, 2004; Shynkarenko, 2009; Skriabina, 2018; Bostandzhjan, 2015; Beljakov, 2011; Terentij, 2016).

Previously unsettled tasks. However, there was no any comprehensive analysis of the diplomatic speech culture specifics and necessity in the training of the international sphere of activity specialists. Thus, the relevance of the study determined by an increased interest of linguistics and specialists in culture studies to the problems of communicative interaction, in particular, speech culture in its close connection with human practice, thus raising a necessity in an integrated approach to analyse a diplomatic eloquence as a primarily tool of the diplomatic communication.

The purpose of the article. Challenges of the modern world condition the relevance of the study of the relationship between diplomatic processes and cultural variations. Whether there is a common professional speech culture in diplomacy other than national one; how it affects diplomacy; to what extent the culture of diplomatic eloquence is helpful in excuting proffesional activity.

Presenting main material. Nowadays it has become apparent that an individual's professional competence is impossible without possessing special knowledge of speech culture and the ability to participate in professional speech communication. However, despite there are many works devoted to the study of deliberative eloquence of private rhetoric, diplomatic rhetoric has not yet been studied enough. Knowing the Ukrainian diplomatic rhetoric history allows us to understand the essence and content of the modern diplomatic eloquence deeper. In this regard, it is necessary to study its sources and identify the diplomatic rhetoric's characteristic features of the different periods of its existence.

Diplomatic eloquence has several types of speeches, among which there are (Matsko, 2006, p. 203):

- speeches at international and interstate conferences, gatherings, and meetings;
- speeches during diplomatic acts (agreements, contacts, communiqués);
- speeches during visits, social functions, farewells, awardings, etc.;
- diplomatic correspondence.

Diplomatic eloquence requires an unimpeachable possession both his native literary and foreign languages, a good pronunciation, a developed sense of language, the ability to join the desired topics, ideas, thoughts, to be able to communicate, be tactful and correct. Diplomatic eloquence belongs to a particularly sophisticated form; it is an elitist, higher level of speech and must be specially studied as a means of professional diplomatic skill.

The origins of the diplomatic eloquence can be traced back to ancient rhetoric. It was necessary to be a good speaker, to possess communication skills to succeed in negotiations with representatives of other countries. Brilliant speakers of the ancient times often became ambassadors of their countries and sought significant success in the international arena. For centuries, international sphere has developed certain rules and standards of diplomatic communication. The international actors should strictly follow them in diplomatic communication, both oral and written, as these rules aimed at the intergovernmental communication processes support. Thus, the art of persuasion has long been the foundation of diplomacy, since it involved the establishment of contacts and mutual understanding in the negotiation process. (Skriabina, 2018, p. 268).

Depending on historical period, diplomacy (as the art of negotiation) had special external (formal) and internal (substantial) sides, which laid the basis for a certain historical tradition to be formed.

According to A. N. Sakharov the first information about the diplomatic practice of the Eastern Slavs' ancestors can be found in the chronicle sources of the VI – early VII centuries. He states that the Antes conducted negotiations with their neighbors on territorial issues, exercised the embassy exchanges, concluded military alliance treaties, agreements on the redemption of prisoners, etc. (Saharov, 1986, p. 34).

During the times of Kyiv Rus, diplomatic relations with other states began to be established from the IX century. As it was the time of the Slavic tribes' clash with the Byzantine Empire, the Greeks played a main role as they had already developed writing and formed the main genres of the diplomatic communication.

Until the XII century there were no clearly marked boundaries of Kyiv Rus, it resulted in various functions of the ancient Rus diplomacy to be outlined as in relation to neighboring small nations not having their own statehood, as in relation to already established states. Diplomats addressed mainly to such oral genres of diplomatic rhetoric

as negotiations and final speeches; as for the written genres, agreement, diplomas, and private letter were mostly used (Pashuto, 1968, p. 26).

The Old Rus Embassy Service had already been founded by IX–X centuries. The diplomat's authority depended not only on the political position of the state; he represented, but largely depended on his personal qualities. With Baptism of Kyiv Rus, the diplomatic service widely used clergymen, well known for their literacy (Saharov, 1986, p. 41). The negotiation process in the Rus diplomatic practice developed gradually. As a rule, negotiations took place at different levels, with the most responsible ones been headed by the Great Princes.

The disintegration of Kyiv Rus into principalities, followed by the time of strife, did not contribute to the diplomatic rhetoric's development of that time. In different principalities, the future ambassadors were trained differently. For example, princes learned languages and literacy from a young age; they attended the embassy receptions and listened to the controversy of their speeches, thus, training and learning all the diplomatic rhetoric subtleties. Trying to solve the problem with very few people been able to speak foreign languages, starting from the XIV century princes began to invite Greeks and Italians to their service. They used the Azov and Taurian Genoese as mediators in relations between Italy and the Northern Rus. Venetians greatly contributed to the spread of many Byzantine diplomatic speech art techniques in Rus (Biletska, 2016, p. 2).

The second half of the XVIIth century was marked with the rhetoric playing an enormous role in the process of international negotiations, most closely associated with the personality of a certain diplomat: his ability to produce texts, to perceive them correctly and organize them accordingly to current situations (Timofeev, 2015, p. 96).

Nowadays, the diplomatic speech culture has its specifics inherent only to it. These features were clearly formulated by M. Zubkov and are the following (Zubkov, 2004, p. 27):

- a neutral tone of message presentation expressed only in direct sense;
- accuracy and clarity combined with conciseness, pithiness, sequence of facts;
- settled speech clusters, high standardization of presentation;
- strict regulation of the text; for a clear organization, the text been divided into paragraphs, paragraphs, sub-paragraphs.

These are the main decisive features in the formation of the speech units system and the methods of their use in the diplomatic eloquence.

O. M. Matsko points out the diplomatic subtext to be distinguished by its traditional genres and linguistic-compositional structures – linguistic formulas with the target directions of the diplomatic sphere: establishing and maintaining contact, searching for direct and indirect ways, exit from predicted and unforeseen situations, etc. The researcher states the etiquette to be one of the most important signs of the diplomatic speech, characterized by a general tone of respect, attention, benevolence towards the addressee, caution, correctness and tolerance of communication (Matsko, 2001, p. 12).

The diplomatic correspondence is a most indicative type of diplomatic speech genres as it shows the most complete features of diplomatic speech culture implementation (Pazynych, 2001, p. 8).

Diplomatic activity is bilateral (on the one hand, it is drawn to the middle of the country, and on the other to the outside world), therefore, the culture of diplomatic

broadcasting is characterized by significant political and social constraints or even a taboo. A diplomat in all communicative situations should be especially vigilant about his speech. Increased self-control of the speaker in all communicative situations, high level of professional work and social culture of the interlocutors is another important feature of the diplomatic subtext of the official-business style of speech.

Today, there are some types of the diplomatic speech culture oral genres, traced deeply to antiquity (Kalinina, 2017):

- diplomatic negotiations and consultation;
- diplomatic conversation;
- closed diplomatic conversation;
- speeches at the meeting in a narrow format;
- speeches at the official diplomatic conferences;
- “gentlemen’s agreement” (purely diplomatic negotiation genre — the oral form of an international treaty, as a rule, is subject to written clearance in the future);
- speeches at the dinner, at the reception, at the dinner-reception, at the signing of the contract, welcoming speech;
- government statements, statements on the results of the negotiations;
- joint statements;
- speeches or demarches (an emergency statement by the foreign affairs agencies of one state about another);
- speeches by diplomats at a press conference;
- verbal note;
- reports of the Information and Press Department of the Ministry of Foreign Affairs;
- communique.

Conclusions. The culture of diplomatic speech is a specific phenomenon, the features of which not being similar to the features of other types of rhetoric. The basis of a diplomat’s speech is a state interest and certain historical realities, due to which the speaker builds his speech. In the current conditions of globalization, when members of the international community observe the diplomatic negotiations, it is very important to keep to general human moral and ethical principles, otherwise this may result in social and cultural isolation, seriously harm the entire foreign policy of the state.

Analyzing the peculiarities of the diplomats’ individual speech culture, it is possible to build a kind of ideal behavior model and speech strategy in international negotiations. The combination of such ideal models is reflected in the rules of the international communication maintenance aimed at avoiding misunderstandings in the compilation of a conceptual series of a specific diplomatic speech. The main task of the diplomatic rhetorical principle is to organise presentation of the diplomat’s thoughts to be heard and understood by others, to achieve certain goals through the skillful realization of his speech plot, thus forecasting the future course of events and preventing unpleasant situations that run counter to the interests of the country.

In its turn, the combination of speech formulas and clichés, politeness (in all possible variants) forms a system of speech etiquette for each nation, and not only in the field of diplomacy. The role of speech culture in the overall development of diplomatic communication, as well as the role of rhetoric in the general development of diplomatic communication should be taken into account. This provides a further basis

for the new rhetorical discoveries in individual diplomats' activity, a potential basis for the creation of regular new rules for conducting international negotiations.

Список використаних джерел

1. Беляков М. В. Семантико-семиотические аспекты дипломатического дискурса. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика*. Москва, 2011. № 1. С. 59–66.
2. Білецька О. О. Розповсюдження іноземних мов та розвиток перекладацької діяльності в Литовсько-Польський період XIV–XVI століття. *Молодий вчений*. Херсон, 2016, № 4.1 (31.1). С. 1–4.
3. Бостанджян Л. *Коммуникативно-прагматические особенности дипломатического дискурса*. URL: http://publications.yasu.am/wp-content/uploads/2015/02/Bostanjyan_L..pdf. (дата обращения: 29.10.2018).
4. Василенко И. А. *Политические переговоры*. Москва: ИНФРА-М, 2011. 396 с.
5. Зубков М. Г. *Сучасна українська ділова мова*. Харків: Торсінг, 2004. 448 с.
6. Калинина А С. (2017). *История и современность русской дипломатической риторики*. URL: <http://euroasia-science.ru/filologicheskie-nauki/istoriya-i-sovremennost-russkoj-diplomaticheskoy-ritoriki/>. (дата обращения: 25.10.2018).
7. Мацько Л. І., Мацько О. М. *Риторика*. Київ: Вища школа, 2006. 311 с.
8. Мацько О. М. *Мовні формули у дипломатичних текстах сучасної української мови (функціонально-стилістичний аналіз) : автореф. дис. канд. філол. наук / НАН України, Ін-т укр. мови, Київ, 2001. 21 с.*
9. Пазинич О. М. *Функціонально-структурні особливості текстів дипломатичного листування : автореф. дис. канд. філол. наук / НАН України, Ін-т укр. мови, Київ, 2001. 17 с.*
10. Пашуто В. Т. *Внешняя политика Древней Руси*. Москва: Наука, 1968. 474 с.
11. Пономаренко О. В. *Лінгвопрагматичні засоби вираження ухильності в сучасному італійському політичному дискурсі: дис... канд. філол. наук / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2004. 245 с.*
12. Сахаров А. Н. *Дипломатия древней Руси: IX – первая половина X вв.* Москва: Мысль, 1986. 383 с.
13. Скрябіна В. Б. Лінгвістичні аспекти персуазивності в дипломатичному дискурсі. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. Київ, 2018. Вип. 2. С. 265–274. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.2.2018.133362>.
14. Терентий Л. М. *Интенциональная структура дипломатического дискурса: дис. ... док. филол. наук / Москов. финансово-экономич. Ин-т, Москва, 2016. 447 с.*
15. Тимофеев А. А. Особенности риторики дипломатического общения. *Русская речь*. Москва, Вып. 1, 2015, С. 94–101.
16. Чистякова И. Ю. Русская совещательная ораторика и классическая риторика. *Гуманитарные исследования*. Астрахань, 2009. № 3 (31). С. 93–97.
17. Шинкаренко Т. І. *Мова дипломатичних документів*. Київ: ВНЦ «Київський університет», 2009. 112 с.

References

1. Beljakov, M.V. (2011). 'Semantiko-semioticheskie aspekty diplomaticheskogo diskursa' [Semantic-semiotic aspects of diplomatic discourse]. *Vestnik Rossiiskogo universiteta druzhby narodov. Serija: Teorija jazyka. Semiotika. Semantika*, no. 1, pp. 59–66.
2. Biletska, O.O. (2016). Rozpovsiudzhennia inozemnykh mov ta rozvytok perekladatskoi diialnosti v Lytovsko-Polskyi period XIV–XVI stolittia' [Foreign languages expansion and translation activity development during polish–lithuanian commonwealth (XIV–XVI centuries)]. *Molodyi vchenyi*, no. 4.1 (31.1), pp. 1–4.
3. Bostandzhjan, L. (2015). *Kommunikativno-pragmaticheskie osobennosti diplomaticheskogo diskursa* [Communicative-pragmatic features of diplomatic discourse]. [online] Available at: <http://publications.ysu.am/wp-content/uploads/2015/02/Bostanjyan_L..pdf> [Accessed 29 October 2018].
4. Vasilenko, I.A. (2011). *Politicheskie peregovory* [Political negotiations]. Moscow: INFRA-M.
5. Zubkov, M.H. (2004). *Suchasna ukrainska dilova mova* [Contemporary Ukrainian Business Language]. Kharkiv: Torsinh.
6. Kalinina, A.S. (2017). 'Istorija i sovremennost' russkoj diplomaticheskoi ritoriki' [History and modernity of Russian diplomatic rhetoric]. [online] Available at: <<http://euroasia-science.ru/filologicheskie-nauki/istoriya-i-sovremennost-russkoj-diplomaticheskoi-ritoriki/>> [Accessed 25 October 2018].
7. Matsko, L.I., Matsko, O.M. (2006). *Rytoryka* [Rhetoric]. Kyiv: Vyscha shkola.
8. Matsko, O.M. (2001). *Movni formuly u dyplomatychnykh tekstakh suchasnoi ukrainskoi movy (funktsionalno-stylistychnyi analiz)* [Linguistic formulas in diplomatic texts of contemporary Ukrainian language (functional-stylistic analysis)]. D.Ed. National Academy of Science of Ukraine, Institute of the Ukrainian Language.
9. Pazynych, O.M. (2001). *Funktsionalno-strukturni osoblyvosti tekstiv dyplomatychnoho lystuvannia* [Functional and structural features of texts of diplomatic correspondence]. D.Ed. National Academy of Science of Ukraine, Institute of the Ukrainian Language.
10. Pashuto, V.T. (1968). *Vneshnjaja politika Drevnej Rusi* [The Foreign Policy of Ancient Rus]. Moscow: Nauka.
11. Ponomarenko, O.V. (2004). *Linhvoprahamatychni zasoby vyrazhennia ukhylnosti v suchasnomu italiiskomu politychnomu diskursi* [Linguopragmatic means of expression of evasion in contemporary Italian political discourse]. D.Ed. Taras Shevchenko National University of Kyiv.
12. Saharov, A.N. (1986). *Diplomatija drevnej Rusi: IX – pervaja polovina X vv.* [The diplomacy of ancient Rus: IX – the first half of the X century]. Moscow: Mysl'.
13. Skriabina, V.B. (2018). Linhvistychni aspekty persuzyvnosti v dyplomatychnomu diskursi [Linguistic aspects of persuasion in diplomatic discourse]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty* [International Relations: Theory and Practical Aspects], issue 2, pp. 265–274. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.2.2018.133362>.
14. Terentij, L.M. (2016). *Intencional'naja struktura diplomaticheskogo diskursa* [Intentional structure of diplomatic discourse]. D.Ed. Moscow Financial and Economic Institute.

15. Timofeev, A.A. (2015). ‘Osobennosti ritoriki diplomatisekogo obshhenija’ [Features of the rhetoric of diplomatic communication]. *Russkaja rech’* [Russian speech], issue 1, pp. 94–101.

16. Chistjakova, I.J. (2009). Russkaja soveshhatel’naja oratorika i klassicheskaja ritorika [Russian advisory oratory and classical rhetoric]. *Gumanitarnye issledovanija*, no. 3 (31), pp. 93–97.

17. Shynkarenko, T.I. (2009). *Mova dyplomatychnykh dokumentiv* [Language of diplomatic documents]. Kyiv : VNTs “Kyivskiy Universytet”.

© Білецька О. О., 2018

Стаття надійшла до редакції: 31.08.2018

УДК 91.379.85 (477)

DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.34.2018.154067>

Устименко Леся Миколаївна,
кандидат педагогічних наук,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133,
<https://orcid.org/0000-0003-2631-1459>
ustilesia@gmail.com

Булгакова Наталія Валеріївна,
викладач,
кафедра готельно-ресторанного
і туристичного бізнесу,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133,
<https://orcid.org/0000-0001-8910-0574>
mrs.bulgakova@ukr.net

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНО-ОРІЄНТОВАНИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Метою роботи є обґрунтування необхідності розвитку національно-орієнтованих видів туризму в епоху глобалізації. **Методологія дослідження** передбачає проведення аналізу основних дефініцій теоретичної бази національно-орієнтованих видів туризму, систематизацію відповідного кола споріднених видів туризму та визначення основних засад формування національно-орієнтованих видів туризму. **Наукова новизна.** Введено до наукового обігу теорії туризмознавства та обґрунтовано поняття «національно-орієнтовані види туризму». **Висновки.** Визначено культурологічний зміст та форми національно-орієнтованих видів туризму, охарактеризовано вплив етнокультурного потенціалу території на розвиток туризму, обґрунтовано необхідність розвитку національно-орієнтованих видів туризму в епоху глобалізації.

Ключові слова: національно-орієнтовані види туризму; культурологічні критерії; етнокультурний потенціал території; етнографічний туризм; етнічний туризм; етнокультурний туризм.

Устименко Леся Николаевна, кандидат педагогических наук, Киевский национальный университет культуры и искусств, ул. Е. Коновальца, 36, Киев, Украина

Булгакова Наталия Валериевна, преподаватель, кафедра отельно-ресторанного и туристического бизнеса, Киевский национальный университет культуры и искусств, ул. Е. Коновальца, 36, Киев, Украина

Развитие национально-ориентированных видов туризма в эпоху глобализации

Целью работы является обоснование необходимости развития национально-ориентированных видов туризма в эпоху глобализации. **Методология исследования** предполагает проведение анализа основных дефиниций теоретической базы национально-ориентированных видов туризма, систематизацию соответствующего круга родственных видов туризма, и определение основных принципов формирования национально-ориентированных видов туризма. **Научная новизна.** Введено в научный оборот теории туризмоведения и обосновано понятие «национально-ориентированные виды туризма». **Выводы.** Определены культурологическая суть и формы национально-ориентированных видов туризма, охарактеризовано влияние этнокультурного потенциала территории на развитие туризма, обоснована необходимость развития национально-ориентированных видов туризма в эпоху глобализации.

Ключевые слова: национально-ориентированные виды туризма; культурологические критерии; этнокультурный потенциал территории; этнографический туризм; этнический туризм; этнокультурный туризм.

Ustymenko Lesia, PhD in Pedagogic Sciences, associate professor, Kyiv National University of Culture and Arts, 36, Y. Konovaltsia St, Kyiv, Ukraine

Bulhakova Nataliia, Lecturer, Kyiv National University of Culture and Arts, 36, Y. Konovaltsia St, Kyiv, Ukraine

The development of national-oriented types of tourism in the era of globalization

The purpose of the article is justification of the need for the development of national-oriented types of tourism in the era of globalization. **The research methodology** included analyzing the main definitions of the theoretical basis of national-oriented types of tourism, systematizing the appropriate range of related types of tourism, and defining the main principles of the formation of national-oriented tourism. **The scientific novelty.** The scientific theory of tourism studies is introduced and the concept of «national-oriented types of tourism» is substantiated. **Conclusions.** The cultural essence and forms of national-oriented types of tourism were defined; the influence of the ethnocultural potential of the territory on tourism development was characterized; the necessity of development of national-oriented types of tourism in the era of globalization was substantiated.

Key words: national-oriented types of tourism; cultural criteria; ethnocultural potential of the territory; ethnographic tourism; ethnic tourism; ethno-cultural tourism.

Вступ. Багатотисячолітня історія та унікальна культурна спадщина України дає можливість створювати суспільно важливий національний туристичний продукт. В епоху глобалізації нагальним питанням є збереження національної своєрідності, що актуалізує необхідність напрацювання ефективних методів збереження, відтворення, популяризації елементів національної культурної спадщини як сучасного туристичного ресурсу. Оскільки глобалізаційні процеси в світі охопили і сферу туризму, то постає проблема збереження національної своєрідності в межах туристичної діяльності в цілому та національно-орієнтованих видів туризму зокрема.

Найбільше національну своєрідність народу відображає його культура, вона відбиває життя народу, його переконання, ідеали в поезії, музиці, театрі, танці, архітектурі, образотворчому і декоративно-прикладному мистецтві, що створює ресурсну базу для таких національно-орієнтованих видів туризму. Зокрема, культурно пізнавального туризму, який сьогодні є одним із найбільш популярних, традиційно затребуваним залишається краєзнавчий туризм, який часто поєднується з отриманням базової освіти. Останнім часом зростає популярність етнотуризму, що є складовою частиною культури як цілісної системи, яка існує на конкретній території, в термінах спільної мови, антропологічних ознак, розвиває художню, колективну та творчу діяльність народу. Таким чином, культура формує самостійний пласт національних, культурних та етнічних стосунків, що надалі з позиції туризму можна поправу розглядати як ресурсний потенціал та базу для розвитку національно-орієнтованих видів туризму.

У період активізації глобалізаційних процесів питання зосередження уваги на розвитку національно-орієнтованих видів туризму є засобом не тільки збереження культурного надбання окремої нації, але й культурного розмаїття людства. Другим важливим напрямом розвитку національно-орієнтованих видів туризму є популяризація об'єктів історико-культурної спадщини народу та її трансляція прийдешнім поколінням, що є сьогодні досить актуальним.

Теоретичні аспекти досліджуваного питання широко висвітлені в таких наукових працях. Так, Л. Маєвська розглядає етнокультурне виховання у тісному взаємозв'язку з його нормативно-правовим забезпеченням. І. Кулаковська довела, що етнокультурний потенціал території є важливим чинником підвищення екскурсійної привабливості регіону. Збагатили та конкретизували поняття «етнос», «етнокультурологія», «нація», «етногенез» та «природа українського етносу» такі дослідники як М. Пірен, Г. Лозко та Б. Савчук, а В. Петранівський дослідив критерії таких видів туризму як «етнокультурний» та «етнофестивальний туризм», ввів ці поняття в теорію та практику туризмології, збагативши класифікатори видів туризму. Дослідження щодо етнічних ресурсів як складової туристичних ресурсів з точки зору суспільно-географічного підходу провів С. Кузик, вирішивши частково теоретичні проблеми туризму відповідного напрямку. О. Вишневська, вивчаючи феномен туризму в сучасному соціокультурному просторі, доводить важливість краєзнавчого туризму, як фактору збереження локальної самобутності та культури через призму туристичної діяльності.

Водночас комплексні дослідження, що поєднують питання етнокультурних ресурсів та використання їх в туристичній сфері в науковій літературі з історії, географії, культурології та філософії поки що не проводилися. Питання, пов'язані зі з'ясуванням місця та ролі етнічних ресурсів у житті сучасної людини та застосування у туристичній сфері розроблені не повною мірою. З огляду на викладене можна стверджувати, що представлена проблематика є актуальною, а дане дослідження системним аналізом культурологічних засад національно-орієнтованих видів туризму, їх ресурсного потенціалу та перспектив розвитку національного туризму, його змісту та форм.

Метою дослідження є обґрунтування розвитку національно-орієнтованих видів туризму в епоху глобалізації.

Відповідно до мети дослідження поставлені наступні завдання:

- проаналізувати теоретичні підходи до визначення понять: «культура», «етнічна культура», «етнокультура», «етнографічний туризм», «етнічний туризм» та «етнокультурний туризм»;
- визначити вплив етнокультурного потенціалу території на розвиток національно-орієнтованих видів туризму;
- обґрунтувати необхідність розвитку національно-орієнтованих видів туризму в епоху глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Культурна своєрідність певної території формує стійкий інтерес до культурної спадщини та попит на культурні послуги, що забезпечує майбутній розвиток. Реалізація потенціалу етнічної культури стає одним з внутрішніх чинників розвитку, здатних перетворитися на сталу конкурентну регіональну перевагу.

Культура – це багатофункціональна система. Головна функція культури – людинотворча або виховна, оскільки за допомогою культури відбувається формування людини. Усі інші функції так чи інакше пов'язані з нею та базуються на ній. До основних функцій культури належать: інформативна функція, що передбачає передачу соціальної спадщини, пізнавальну діяльність людини, освоєння культур інших народів; комунікативна функція – розвиток певної культури зумовлений її взаємозв'язками з іншими культурами. Культура виконує також нормативну функцію: вона реалізує норми, сформовані в її межах, а також поширює їхній вплив на всі сфери життєдіяльності людини. Регулятивна функція: культура обслуговує систему соціальних відносин, готує до зміни, а також створює соціальні механізми, що забезпечують регуляцію поведінки людини. Регулятивна функція культури ґрунтується на таких нормативних системах як мораль і право. Семіотична або знакова функція передбачає знання, опанування певної знакової системи культури. Без вивчення відповідних знакових систем неможливо опанувати досягнення культури. Найважливішим засобом тут є мова. Аксиологічна функція відображає найважливіший якісний стан культури. Культура як система цінностей формує в людини цілком визначені ціннісні потреби й орієнтації. За їхнім рівнем і якістю найчастіше оцінюють ступінь культурності тієї чи іншої людини. Критерієм стає моральний та інтелектуальний зміст. Адаптаційна функція: культура забезпечує адаптацію суспільства до змін і взаємодію з іншими цивілізаціями.

Аналіз змісту та сутності категорії «етнокультурний туризм» орієнтований на взаємопов'язані терміни: «етнос» «культура», «етнічна культура», «етнокультура», «туризм» і «етнокультурний туризм». Етнокультура концентрує в своїй діяльності різноманітний спектр прояву етнічних ознак, інтегрує, зберігає, відтворює і, певним чином, трансформує набутки різних сфер діяльності конкретного народу, які накопичуються протягом історичного часу певною спільнотою. Етнокультура виконує комунікативну, пізнавальну, знаково-символічну, відтворювальну (забезпечення фізичного існування етносу через відносини між природою і людиною) функції. Збереження етнокультурних традицій і, зокрема, система етнічних стереотипів має непересічне значення, бо від нього залежить не тільки доля етнічної культури, а й існування етносу.

Виходячи з наукової концепції національного життя, яка розглядає суспільство як сферу діяльності, а етнос — сферу життєдіяльності людей, своєрідний дім, то зрозуміло, що вагоме місце в ньому посідають сімейно-родинні зв'язки, спільна територія мешкання (рідна земля), духовна культура народу, мова, музичний і словесний фольклор, риси національного характеру, звичаї, традиції, мистецтво тощо, тобто саме етнокультура (Маєвська, 2007).

Трактуючи такий вид туризму як «етнокультурний», можемо звернутися до визначення В. Петранівського, який окреслює його як інтегрований спеціалізований вид туризму, який сформувався на межі туризмології, культурології, етнографії, туристичного краєзнавства і рекреації шляхом міждисциплінарного синтезу їх теоретико-методологічних напрацювань. На думку Петранівського (2012), етнокультурний туризм є більш вагомою за змістом та світоглядним значенням ніж етнографічний туризм, оскільки відображає мотиваційно-пізнавальний інтерес туристів до духовно-матеріальних елементів культури конкретного народу (етносу).

Проблема ефективного використання культурного потенціалу туристичних ресурсів завжди була актуальною. Адже при правильному та раціональному їх використанні можливо розвивати власну туристичну індустрію. Взагалі туристично-привабливим регіон може вважатися тоді, коли має наявний потенціал: історико-культурний, археологічний, архітектурний, туристичний, рекреаційний тощо. Саме їх наявність слугує джерелом розвитку туризму.

У монографії С. Кузика (2010, С. 135–147) «Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід» зазначається, що історико-культурні об'єкти можуть бути визначальними у формуванні попиту на туристичні ресурси і можуть впливати на отримання значних доходів. Пам'ятки історії та культури – важливі об'єкти огляду на туристичних маршрутах, екскурсіях, подорожах. Їх вважають цінним джерелом інформації, чинником формування національної свідомості українського суспільства. На погляд С. Кузика, історико-культурні пам'ятки, котрі входять або можуть увійти до складу туристичних ресурсів, необхідно розглядати не як окремі об'єкти з певною історичною чи культурною цінністю, а як поєднання видів історико-культурних туристичних ресурсів, що мають високу атрактивність, і можуть відігравати важливу роль у формуванні світогляду народу й формувати історико-культурний туристичний потенціал поселення, місцевості, регіону.

Значно впливають на підвищення туристично-пізнавальної атрактивності регіону наявність та рівень зосередження етнографічних пам'яток. З-поміж історико-культурних туристичних ресурсів виокремлюють пам'ятки фольклору. У фольклорі знайшли відображення різні вияви життєдіяльності людини, її матеріальні та духовні потреби, історичне буття, соціальні відносини, характерні реалії сімейного й громадського побуту, філософія, вірування, релігійні, морально-етичні настанови, естетичні ідеали, людські переживання, настрої. Отже, фольклор є ваговою складовою духовної культури народу, що всебічно впливає на рівень привабливості та популярності територій, зокрема на міжнародних туристичних маршрутах.

Етнокультурний потенціал будь-якого регіону можна виділити в контексті існування краєзнавчого туризму. О. Вишневська (2009, с. 149–152) у своїй монографії «Феномен туризму у сучасному соціокультурному просторі» зазначає краєзнавчий туризм як фактор збереження локальної культури через призму туристичної самобутності.

Культура є фундаментальною основою процесу збереження, зміцнення та розвитку самобутності народу. Краєзнавчий туризм, що сприяє взаємообміну культур різних народів, набуває цінності, коли підкреслює своєрідність таких культур, допомагає їхньому майбутньому внутрішньому збагаченню. Роль краєзнавчого туризму у збереженні локальної культури тісно взаємопов'язані з розкриттям архетипів етносу та з проблемою етнічного та національного самовизначення. Краєзнавчий туризм складається з двох складових: пізнавальної (просвітницької) та пошукової. Їхньою основою є культурний потенціал країни, регіону, до якого належить соціокультурна сфера з традиціями й звичаями, особливостями побутової й господарської діяльності. О. Вишневська (с. 150–158, 2009) у своїй монографії припускає, що мінімальний набір ресурсів для краєзнавчого туризму може дати будь-яка місцевість, але для широкого розвитку цього виду туризму потрібна певна концентрація об'єктів культурної спадщини, серед яких можна виділити пам'ятки археології, культову та цивільну архітектуру, пам'ятки ландшафтної архітектури, малі й великі історичні міста, сільські поселення, музеї, народні промисли та ремесла, центри прикладного мистецтва. Значну цінність має й природа, що доповнює пізнавальну та пошукову доміанти туризму можливостями відпочинку й зміцнення здоров'я. Різні галузі діяльності того або іншого краю здатні викликати сильний мотив до подорожі й інтерес туристської спрямованості.

Найбільший інтерес у туристів викликають такі елементи культури народу як мистецтво, релігія та історія. Мистецтво – один з важливих елементів культури, здатний сформувавати переконливий мотив до туристської поїздки. Вивчення мистецтва певного краю, зокрема і народної творчості, є складовою частиною загального краєзнавства. У пам'ятках мистецтва розкривається сьогодення й минуле регіону разом з його рисами духовного життя. Вивчення особливостей художнього життя регіону, місцевих пам'ятників, мистецтва, творчості художників є досить часто предметом туристського краєзнавства.

Народні промисли, народне мистецтва особливо цікаве для туристів, тому що пов'язане з побутом, способом життя й працею народу, з культурними

традиціями й звичаями краю, вони дають можливість представити джерела й своєрідність місцевої художньої культури. Ефективність мистецтва у збереженні культури краю характеризується рівнем індивідуального осягнення культурних цінностей, їх перетворенням у внутрішній світ суб'єкта.

Краєзнавчий туризм має на меті допомогти туристам зрозуміти, що світ мистецтва є відкритим простором своєрідної культури, що виражає самобутність національних традицій у їх взаємозв'язку з духовними надбаннями інших народів і дає можливість осягнути цілісну художню картину світу. Пошук та ознайомлення з художніми творами дарує майбутнім поколінням знання про рідну культуру, прищеплює вміння адекватно сприймати мистецькі цінності певного етносу, виховує почуття національної гідності та патріотизму.

Історія є найбільш культуроємним потенціалом будь-якого регіону та виступає фактором залучення туристських потоків. Наявність унікальних історичних об'єктів здебільшого визначає успішний розвиток туризму в певній місцевості. Знайомство з історією та історичними об'єктами слугує найсильнішим спонукальним туристським мотивом. Оскільки історична спадщина регіону має потребу в просуванні на туристичний ринок, то і туристичні організації займаються збором і поширенням інформації про історичний потенціал місцевості.

Нині існує безліч класифікацій видів туризму, які мають різні критеріальні підходи, тому чітку класифікацію провести дуже важко, проте кожна з них виокремлює такий вид туризму як культурно-пізнавальний. У наш час культурно-пізнавальний туризм є надзвичайно перспективним, хоча інформації щодо його проблем та перспектив розвитку недостатньо. В. Петранівський (2012) виокремлює поняття етнокультурного туризму поряд із етнографічним. Усі, хто залучений до етнокультурного туризму, на його думку, повинні брати до уваги соціально-культурні традиції та звичаї всіх народів, включаючи національні меншини, зокрема, наголошує на тому, що туристичну діяльність необхідно здійснювати у гармонії зі специфічними етноособливостями регіонів, які приймають мандрівників, дотримуючись місцевих звичаїв і традицій.

Щодо етнографічного туризму, то це «вид пізнавального туризму, основною метою якого є відвідування етнографічних об'єктів, що є історичною спадщиною народу, який проживав на даній території. На думку дослідника, дефініція «етнокультурний туризм» є більш вагомою за змістом та світоглядним значенням, ніж етнографічний туризм, оскільки відображає мотиваційно-пізнавальний інтерес туристів до духовно-матеріальних елементів культури конкретного народу (етносу). Таким чином, у науковій літературі декілька близьких за змістом понять мають реальне право на існування: «етнографічний туризм», «етнокультурний туризм», «етнічний туризм». А етнокультурний потенціал регіону можна розглядати як складову частину культурно-пізнавального туризму.

Культурне самовираження народу завжди викликало інтерес. В основі культурного туризму – потреба в духовному освоєнні та духовному присвоєнні культури світу через його відвідування, безпосереднє збагачення та сприйняття різних культур у різних місцях, коли побачене назавжди стає надбанням, думки та почуття туриста, розширюючи обрії його світосприймання.

У розвинених країнах світу такий вид туризму користується попитом як у заможної частини населення, так і у людей середнього достатку. Адже етнографічний туризм дає можливість міським жителям ознайомитися з побутом сучасних сільських мешканців та їхніми народними традиціями, а також відпочити в сільських місцевостях, на природі, відвідати місцеві пам'ятки.

Цей вид туризму є надзвичайно привабливим з точки зору економічної ефективності, оскільки передбачає розвиток туристичної інфраструктури у місцях концентрації етнічних та історико-культурних ресурсів, створення робочих місць, збільшення доходів місцевих бюджетів та покращення рівня життя населення у відповідних етнографічних районах. Розвиток етнографічного туризму дозволить залучити до туристичної сфери нові території, що може стати фактором покращення їх соціально-економічної ситуації. Етнографічний туризм у XXI ст., як суспільний феномен, є важелем самофінансування національної спадщини, виступає джерелом не бюджетних інвестицій у нові дослідження, у відродження, збереження пам'яток матеріального світу і явищ нематеріальної спадщини; стимулює фольклор, підтримку культурних, етнічних традицій, народних ремесел і промислів.

Етнографічний туризм є досить перспективним видом туризму, що підтверджується зростанням його популярності в Україні та світі й обумовлений потребою людей у етнічній ідентифікації в умовах процесу глобалізації. Він передбачає розвиток туристичних маршрутів у сільських територіях, ознайомлення туристів із побутом, народними традиціями, промислами окремих народів та етносів, що проживали на цій території. Найкращі умови для нього є у регіонах з високою концентрацією туристичних етнічних ресурсів, низьким рівнем урбанізації, з своєрідними мальовничими ландшафтами.

Водночас, як форма та процес взаємопроникнення культур, етнографічний туризм веде до позитивних цивілізаційно-духовних результатів як для сторони, яка приймає, так і для туристів. Це означає, що даний вид туризму сприяє соціально-громадському, духовному взаємозбагаченню людей, обміну культурними досягненнями, взаємному пізнанню традицій та звичаїв, що підвищує інтелектуальний і культурний рівень суспільства (Устименко, 2000).

Через етнографічний туризм реалізується функція збереження і трансляції національної спадщини, зокрема, даний вид туризму характеризується потужним культурним та соціально-економічним впливом на розвиток країни, прибутковістю та динамічністю. Значною мірою поступ цього напрямку туризму зумовлений новою хвилею розвитку постіндустріального суспільства і бажанням наблизитися до свого етнічного коріння. З огляду на це туризм, в основу якого покладено етнічний потенціал, є перспективним інноваційним сегментом внутрішнього туризму в Україні.

Проведений аналіз теоретичних підходів до визначення таких понять як: «етнос» «культура», «етнічна культура», «етнокультура» та «туризм» дав змогу сформувати та визначити етнокультурний туризм як інтегрований спеціалізований вид туризму, який сформувався на межі туризмології, культурології, етнографії, туристичного краєзнавства і рекреації шляхом міждисциплінарного синтезу їх теоретико-методологічних напрацювань. Етнокультурний туризм є більш вагомим

за змістом та світоглядним значенням, ніж етнографічний туризм, оскільки відображає мотиваційно-пізнавальний інтерес туристів до духовно-матеріальних елементів культури конкретного етносу. Також відмінність національної культури від етнокультури визначається у тому, що національна культура має загальні риси для усіх народностей і народів, що формують націю.

Дослідження етнокультурних ресурсів регіону є, безумовно, актуальним питанням, тому що культурний туризм є механізмом самофінансування спадщини, він виступає джерелом не бюджетних надходжень у відродження та збереження пам'яток матеріального світу природи і явищ нематеріальної спадщини; стимулює, зокрема, підтримку наукових, культурних, етнічних традицій, народних ремесел і промислів.

Наукова новизна. Введено до наукового обігу теорії туризмознавства та обґрунтовано поняття «національно-орієнтовані види туризму».

Висновки. Узагальнюючи, вищевикладене можна дати визначення поняттю «національно-орієнтовані види туризму». Отже, національно-орієнтовані види туризму – це сукупність видів туризму, що мають етнокультурну спрямованість та активно використовують національні історико-культурні ресурси. Сьогодні такими видами туризму є: «етнографічний туризм», «етнічний туризм» та «етнокультурний туризм», а також відповідні підвиди подієвого туризму, що орієнтовані на використання етнокультурного потенціалу території. Розвиток національно-орієнтованих видів туризму в епоху глобалізації гарантує напрацювання ефективних методів збереження, відтворення, популяризації елементів національної культурної спадщини та своєрідності життя місцевого населення, особливо малих народів та нерозвинених країн.

У молодій демократичній європейській державі, якою сьогодні є Україна, у добу глобалізації та розвитку нових інформаційних технологій національна культура набуває особливого, ключового значення. Отже, зростає роль державної культурної політики, що повинна враховувати вимоги світової спільноти щодо сутності культури та її значення в епоху кардинальних зрушень у напрямку єднання. У сучасному світі саме творча, інтелектуальна діяльність як важливий складник культури стає визначальним чинником суспільного розвитку. Завдяки культурі громадяни суспільства мають змогу реалізувати свій творчий потенціал, долучитись до надбань світової цивілізації, зберігати і збагачувати не лише матеріальні, науково-технічні, інтелектуальні багатства власної країни, але й світову історико-культурну спадщину у всьому різноманітті.

Співіснування різних культурних груп у межах країни та за її межами у дусі терпимості, визнання неповторності один одного і на цій основі формування взаємної поваги є чинником рівноваги і дозволяє досягати гармонійного розвитку та прогресу на державному та міжнародному рівнях. Знайомство з культурними цінностями та повага до культурної спадщини інших народів сприяє розвитку міжнародного взаєморозуміння і миру.

Список використаних джерел

1. Вишнеvsька О. О. *Феномен туризму у сучасному соціокультурному просторі: монографія*. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. 296 с.

2. Кузык С. *Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід: монографія*. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. С. 135–147.

3. Кулаковська І. М. Етнокультурний потенціал як чинник підвищення екскурсійної привабливості регіону. *Вісн. держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв*. Київ : НАККІМ, 2010. № 3. С. 73–76.

4. Маєвська Л. М. *Етнокультурне виховання. Нормативно-правове забезпечення: міжнародний та вітчизняний рівень*. Житомир: ЖДУ, 2007. 302 с.

5. Петранівський В. Етнокультурний і етнофестивальний туризм: теорія і практика. *Франкова криниця*. Львів, 2012. № 12. С. 28–41.

6. Устименко Л. М. Пріоритети розвитку туризму в Західній Європі (друга половина XX ст.). *Рідна школа*. Київ, 2000. № 4. С. 78–80.

7. Ustymenko L. Involving UNESCO intangible cultural heritage in tourist and recreational activities. *World science: multidisciplinary scientific edition*. Warsaw, 2018. Issue. 4 (32). pp. 16–19

References

1. Vyshnevska, O. (2009) *Fenomen turyzmu u suchasnomu sotsiokulturnomu prostori: monohrafiia* [The phenomenon of tourism in the modern socio-cultural space: monograph]. Kharkiv: Kharkiv National University named after V. N. Karazin.

2. Kuzyk, S. (2010). *Teoretychni problemy turyzmu: suspilno-geohrafichnyi pidkhid: monohrafiia* [Theoretical problems of tourism: socio-geographical approach: monograph.] Lviv: Publishing Center of the Ivan Franko National University of Lviv, pp. 135–147.

3. Kulakovska, I. (2010). Etnokulturnyi potentsial yak chynnyk pidvyshchennia ekskursiinoi pryvablyvosti rehionu [Ethnocultural potential as a factor of increasing the exciting attractiveness of the region]. *Visnyk derzhavnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*, no. 3. pp. 73–76.

4. Maievskaya, L. (2007). *Etnokulturne vykhovannia. Normatyvno-pravove zabezpechennia: mizhnarodnyi ta vitchyzniani riven* [Ethno-cultural upbringing. Legal and regulatory framework: international and national level]. Zhytomyr: Zhytomyr State University.

5. Petranivskiy, V. (2012). Etnokulturnyi i etnofestyvalnyi turyzm: teoriia i praktyka [Ethnocultural and ethno-festival tourism: theory and practice] *Frankova krynytsia*, no. 12. pp. 28–41.

6. Ustymenko, L. (2000). Priorytety rozvytku turyzmu v Zakhidnii Yevropi (druha polovyna XX st.) [Priorities of tourism development in Western Europe (second half of XX century)]. *Ridna shkola*, no. 4. pp. 78–80.

7. Ustymenko. L. (2018). Involving UNESCO intangible cultural heritage in tourist and recreational activities. *World science: multidisciplinary scientific edition*, issue 4 (32). pp. 16–19.

© Устименко Л. М., 2018

© Булгакова Н. В., 2018

Стаття надійшла до редакції: 31.08.2018

УДК 379.8:004

DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.34.2018.154070>

Шибер Оксана Олександрівна,
здобувач,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133,
<https://orcid.org/0000-0001-9848-2420>
askim_oxana@ukr.net

РЕКРЕАЦІЯ І ДОЗВІЛЛЯ В ПАРАДИГМІ DIGITAL AGE

Мета статті: виявити головні напрями трансформації сфери дозвілля і рекреації в контексті становлення Digital Age й з'ясувати особливості реалізації дозвіллево-рекреаційних практик засобами цифрових технологій. **Методологія дослідження** зумовлена необхідністю застосування культурологічного, психологічного та філософських підходів для аналізу сфери рекреації і дозвілля в умовах переходу до Digital Age, за допомогою яких уможлиблюється окреслення наявних тенденцій, що свідчить про появу нових форматів і видів дозвіллево-рекреаційних практик. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше здійснюється спроба концептуального дослідження особливостей реалізації дозвіллево-рекреаційних практик засобами цифрових технологій шляхом критичного аналізу трансформацій сфери дозвілля і рекреації в контексті становлення Digital Age. **Висновки.** Процес техномодифікації та розвиток NBICS-технології з перспективою їх конвергенції впливають не лише на суспільство, а й на саму людину, змінюючи процеси ідентифікації, соціалізації та персоніфікації, породжуючи нові вимоги до креативності й реагування на ризики, змінюючи когнітивні функції і формуючи нові запити щодо функціонування рекреаційно-дозвіллевої сфери, яка повинна сприяти самореалізації, самовдосконаленню, розвитку творчих здібностей тощо.

Ключові слова: дозвілля; рекреація; Digital Age; Римський клуб; «високі» технології; квести.

Шибер Оксана Александровна, соискатель, Киевский национальный университет культуры и искусств, ул. Е. Коновальца, 36, Киев, Украина

Рекреация и доступ в парадигме Digital Age

Цель статьи: определить основное направление трансформации сферы досуга и рекреации в контексте становления Digital Age и выявить особенности реализации рекреационно-досуговых практик средствами цифровых технологий. **Методология исследования** обусловлена необходимостью применения культурологического, психологического и философских подходов для анализа сферы рекреации и досуга в условиях перехода к Digital Age, с помощью которых становится возможным определение имеющихся тенденций, свидетельствующих о появлении новых форматів и видов досугово-рекреационных практик. **Научная новизна** заключается в том, что впервые осуществляется попытка концептуального исследования особенностей реализации досугово-рекреационных практик средствами цифровых технологий путем критического анализа трансформаций

сферы досуга и рекреации в контексте становления Digital Age. **Выводы.** Процесс техномодификации и развитие NBICS-технологии с перспективой их конвергенции влияют не только на общество, но и на самого человека, изменяя процессы идентификации, социализации и персонификации, порождая новые требования к креативности и реагирования на риски, изменяя когнитивные функции и формируя новые запросы относительно функционирования рекреационно-досуговой сферы, которая должна способствовать самореализации, самосовершенствованию, развитию творческих способностей и тому подобное.

Ключевые слова: досуг; рекреация; Digital Age; Римский клуб; «Высокие» технологии; квесты.

Shyber Oksana, PhD student, Kyiv National University of Culture and Arts; 36, Y. Konovaltsia St, Kyiv, Ukraine

Recreation and access in the Digital Age paradigm

The purpose of the article is to identify the main directions of the transformation of the field of leisure and recreation in the context of the establishment of the Digital Age and to find out the peculiarities of the implementation of recreational practices by means of digital technology. **The research methodology** was determined by the necessity of using cultural, psychological and philosophical approaches for the analysis of the sphere of recreation and leisure in the context of the transition to the Digital Age, through which it is possible to outline the existing trends, indicating the emergence of new formats and types of recreational practices. **The scientific novelty of the work** lies in the fact that for the first time an attempt is made to conceptualise the peculiarities of leisure and recreation practice realization by means of digital technology through critical analysis of the transformations of the sphere of leisure and recreation in the context of the establishment of the Digital Age. **Conclusions.** The process of techno-modification and the development of NBICS-technology with the prospect of their convergence affect not only the society but also the person themselves, changing the processes of identification, socialization and personification, creating new requirements for creativity and response to risks, changing cognitive functions and forming new demands for the functioning of the recreational-entertainment sphere, which should promote self-realization, self-improvement, development of creative abilities, etc.

Key words: leisure; recreation; Digital Age; Roman club; "High" technology; quests.

Вступ. Трансформаційні процеси, спричинені четвертою промисловою революцією (Шваб, 2018), сприяють становленню шостого технологічного укладу та епохи Digital Age, контури якої лише починають окреслюватися у країнах «Великої сімки», насамперед, в США, Японії і КНР та ґрунтуються на застосуванні «високих технологій» в усіх сферах функціонування соціуму. З розвитком інформаційних, біо- і нанотехнологій, генної інженерії, мембранних і квантових технологій, фотоніки, мікромеханіки, синтез досягнень яких повинен забезпечити вихід на принципово новий рівень в системах управління державами, суспільством, економікою, культурою, відбувається суттєва трансформація людської реальності, її природнього і соціального буття.

Впровадження цифрових, «високих» технологій у сферу дозвілля й рекреації перетворює їх на трендсетерів інновацій, спричиняючи, насамперед, появу нових форматів і видів в культурно-дозвіллевій сфері. Однак, безпрецедентна швидкість розвитку нових технологій, інтенсивний процес цифровізації розмиває межі між реальністю і віртуальністю, трансформує буття людини й неоднозначно впливає на індивідуальну та суспільну свідомість. Формування нової реальності, відмінної за своїми онтологічним змістом потребує й нової методології дослідження проблематики, пов'язаної з дозвіллям і рекреацією в парадигмі Digital Age.

Окремі аспекти впливу трансформаційних процесів, пов'язаних з впровадженням інформаційно-комунікаційних та «високих» технологій на функціонування сфери дозвілля і рекреації висвітлено в працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема, ще у 70-ті рр. минулого століття Е. Тоффлер почав досліджувати зміни у сфері праці, комунікацій, управління, дозвілля, спричинених технічними мутаціями. Канадський вчений М. Маклюен вивчав вплив засобів комунікацій на культуру й на сферу дозвілля зокрема. М. Кастельс визначив діапазон перетворень у межах виробничого і дозвіллевого просторів в соціумі означеному вченим як Мережеве суспільство. Н. Постман, акцентував необхідність бути the loving resistance fighter – бійцем опору всього «людського» проти всього «технологічного», зокрема й під час проведення дозвілля й рекреації.

Представники Римського клубу, створеного в 1968 р. як міжнародний інтелектуальний центр прогнозування, підкреслюють важливість гуманітарних технологій, які сприяють самореалізації та самовдосконаленню людини, реалізації її творчого потенціалу. К. Шваб досліджує вплив цифрових технологій на всі сфери суспільного життя, водночас і на сферу дозвілля й рекреації.

П. Арора та М. Маяцький описують зміни в епоху цифрового і когнітивного виробництва відносин між працею і дозвіллям.

Аналіз психологічного впливу впровадження інформаційно-комунікативних та цифрових технологій у сфері дозвілля й рекреації, здійснив В. Ємелін, а І. Асєєва та В. Буданов – вплив конвергентних технологій на антропологічні, етичні й соціальні аспекти буття людини, зазначаючи й зміни в дозвіллево-рекреаційній сфері.

О. Грїмов, розкриваючи зміст і базові характеристики когнітивних технологій в соціо-антропологічній проекції, акцентує на їх застосуванні в сфері дозвілля. О. Янковський зосереджується на новій формі проведення дозвілля у містах, що виникає завдяки віртуалізації – «реаліті-квест». Описуючи сучасні тенденції в підтриманні здорового способу життя, а відтак і проведенні рекреації в цифрову епоху, М. Кляйнеберг акцентує на популярності практик, що сприятимуть самореалізації, самовиміру та велнесу.

Проте недостатньо дослідженими в працях зарубіжних і вітчизняних науковців залишаються трансформації у сфері дозвілля й рекреації в контексті становлення Digital Age.

Мета статті – виявити головні напрями трансформації сфери дозвілля і рекреації в контексті становлення Digital Age й з'ясувати особливості реалізації дозвіллево-рекреаційних практик засобами цифрових технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Digital Age – це епоха «високих технологій», NBICS-конвергенції, цифровізації всіх сфер соціуму, а відтак й повсюдна віртуалізація, становлення якої ґрунтується на досягненнях попередньої Інформаційної, «Комп'ютерною», «Електронної» та «Нових медіа» епохи, зародження якої пов'язують з ім'ям американського математика Клода Е. Шеннона.

Е. Тоффлер, автор трактату «Третя хвиля», одним з перших почав досліджувати революційний вплив технологій, означених як «технічні та інформаційні мутації», на розвиток цивілізації у сфері праці, комунікацій, управління тощо. (Тоффлер, 1999, с. 53). Акцентуючи увагу на необхідності нового підходу до розуміння природи людини в постіндустріальну епоху, вчений прогнозує появу нових, більш різноманітних, пов'язаних з мистецтвом видів дозвіллево-рекреаційних практик (Тоффлер, 1999).

М. Маклюен, аналізуючи дозвіллево-рекреаційну сферу, надавав особливого значення у функціонуванні розвитку високошвидкісних міських автомагістралей. Зазначаючи при цьому, що сільська місцевість перестає бути центром праці, а місто – осередком святковості й дозвілля, акцентуючи, що саме впровадження високих технологій спричинило вдосконалення доріг і транспортних засобів і фактично перевернули давню конфігурацію, зробивши міста центрами праці, а заміські місцевості – місцем дозвілля, релаксації й відновлення сил (Маклюен, 2003, с. 48). У такому контексті виявляється тенденція до бажання проведення усамітненого дозвілля, що сприяє душевному спокою та відновленню гармонії й рівноваги. Активне функціонування заміських центрів дозвілля засвідчує їх популярність й сьогодні, особливо, якщо вони поєднують оздоровчу, зокрема Wellness&Spa з розважальною та пізнавальною діяльністю. В Україні найвідомішими такими центрами є Grand Admiral Resort&Spa в Київській області, SPA-центр «4 сезони» в Буковелі, SPA-готель «Оазіс» на Закарпатті, «Аквадар» у Черкаській області. Подібні центри включають дозвіллево-рекреаційні послуги як відвідування басейнів, джакузі під відкритим небом, хамаму, японських контрастних купелів Офуро, римської, тирольської, фінської, інфрачервоної та аромасаун, контрастної доріжки Кнейпа і душу вражень. Основне гасло заміських курортів – «Відпочинок без сучасних гаджетів, інтернету, мобільних телефонів, Фейсбуку, ватсапу, вайберу тощо», тобто без атрибутів досягнення комунікаційно-інформаційної та технологічної революції. Німецький соціолог М. Кляйнеберг, описуючи тенденції підтримання здорового способу життя в цифрову епоху, акцентує увагу на самореалізації, самовимірі та велнесі (Кляйнеберг, 2018, с. 20). Автор розглядає смартфон та інтернет-додатки різноманітними фітнес-трекерами і селф-трекінгами, які фіксують, вимірюють, записують, зберігають, оцінюють і порівнюють показники тіла людини й водночас є ключовими елементами нової тілесності, оскільки вони дозволяють підвищити захисні сили здоров'я людини. Подібні додатки постають як автоматичні тренери, що контролюють досягнення поставлених людиною цілей і спонукають до переходу на новий рівень. Важливим є те, що такі програми здатні контролювати не лише фізичні дії людини (прийом їжі, ритм сну або час, проведений за роботою в Інтернеті, частоту серцебиття, тиск, рівень цукру в крові), а й зміни в психоемоційному стані (зміни настрою,

щасливі моменти) (Кляйненберг, 2018, с. 22). Ці тенденції у функціонуванні дозвіллевої, зокрема рекреаційної сфери, на нашу думку, є надзвичайно важливими, адже вони постають певним симбіозом впровадження «високих технологій» та прагнення до самовдосконалення не лише тілесного здоров'я і привабливості, а й покращення емоційної стабільності та психологічного благополуччя, що зможе протидіяти негативним наслідкам сучасної епохи Digital Age.

Варто зазначити, що М. Маклюен також зосереджував увагу на характерній особливості епохи інформатизації та «Нових медіа» – феномену непередбачуваних наслідків використання останніх, «побічних ефектів» технологій, де найвагомішим визначається вплив техніки на формування загальної картини світу, що в результаті може призвести до сприйняття штучної, віртуальної реальності як справжньої і єдино можливої (Маклюен, 2003, с. 14–15).

В Доповіді Римського клубу, яка присвячена 50-ти річчю його заснування і в контексті глобальної занепокоєності розвитком цифрових технологій, обговорюється їх нестійкість та експоненціальність, наголошується на наявності реальної небезпеки неконтрольованого впровадження та неетичного використання останніх (Weizsäcker, Wijkman, 2018). У центрі Доповіді – ідея «нової просвіти», проблеми розвитку людини, її самовдосконалення та самореалізація (Weizsäcker, Wijkman, 2018). І тому, на нашу думку, сфері дозвілля й рекреації, яка сприяє відновленню психофізичних сил людини, самовдосконаленню, самореалізації, повинна надаватися домінуюча роль в осмисленні функціонування суспільства в період повсюдної віртуалізації та у парадигмі Digital Age.

Наймасштабніша спроба створення моделі віртуальності була зроблена М. Кастельсом, який розглядав технологічну революцію і глобальну культуру медіа основними ознаками формування нового світопорядку. У його фундаментальній праці «Інформаційна ера: економіка, суспільство і культура» аналізуються тенденції розвитку нового суспільства, яке він назвав Мережевим (Кастельс, 1999).

М. Кастельс визначає межі інформаційно-технологічної парадигми, зазначаючи, що нові технології охоплюють всі види людської діяльності. Вчений вважає, що в 1970-х рр. почалися якісні трансформаційні процеси в організації праці й виробництва, а відтак і в сфері вільного часу й дозвілля, адже саме перегляд трудових відносин, який передбачає економію трудових витрат і введення автоматизованих робочих місць збільшило частку вільного від роботи часу (Кастельс, 1999). Ці зміни впливають, насамперед, на організацію суспільної діяльності, де відбувається розмиття межі трудового та дозвіллевого часу, повного робочого дня, чіткого визначення посадових обов'язків, а також й на характеристики робочого місця.

Найповніше описали зміни в епоху цифрового і когнітивного виробництва відносин між працею й дозвіллям П. Арора та М. Маяцький, довівши, що після індустріальної епохи закінчується і чіткий розподіл й протиставлення праці дозвіллю. Автори визначають, що деякі компанії сьогодні свідомо вводять елементи дозвілля в виробничий простір, серед яких сквери з гамаками, більярдні столи, волейбольні поля, кімнати для відеоігор, фортепіано, столи для пінг-понгу

і зали для йоги стають характерною рисою цих нових умов праці (Арора, 2015, с. 88; Маяцький, 2009).

Також серед сучасних тенденцій організації робочого місця можна виявити ігрові мотиви, які знижують дисциплінарну практику контролю робочого простору, а відтак і сприяють появі нових креативних ідей і підвищенню продуктивності праці. Офіс у період становлення Digital Age перестає бути основним місцем роботи, задля ефективної творчої суспільної діяльності сучасний працівник віддає перевагу парку, кафе, будинку. Тобто, у такому ракурсі відбувається злиття робочого й дозвіллевого, зокрема рекреаційного просторів, де учасник виробничого процесу, він же рекреант має можливість під час виконання різноманітних завдань здійснити за потреби й рекреаційну функцію, що сприятиме відновленню, перезавантаженню власних сутнісних сил.

З бурхливим розвитком всесвітньої мережі Інтернет, який прискорив передачу й обробку інформації, а також завдячуючи процесу діджиталізації та цифровізації пов'язано створення за відносно короткий проміжок часу потужних ІТ-компаній, діяльність яких спрямована на задоволення найрізноманітніших потреб споживачів і саме вони сьогодні визначають функціонування Інформаційної епохи Digital Age. Серед них впливові брокери компаній, від Марка Цукерберга в (Facebook) до Білла Гейтса (Microsoft) й від Стіва Джобса (Apple) до Джека Патріка Дорсі (Twitter).

Покажемо те, що створені онлайн-компанії виключно для задоволення дозвіллево-рекреаційних та інформаційно-комунікаційних потреб (Facebook, Instagram, Twitter) сьогодні перетворилися на потужний інструмент у налагодженні економічної, бізнесової, політичної, культурної діяльності. Навіть величезні корпорації (Microsoft, які раніше негативно ставилися до використання працівниками соціальних мереж, сьогодні активно розміщують на своєму сайті корпоративні блоги, де співробітники можуть висловити власну думку з означеної проблематики, обмінюватися думками й ідеями (Арора, 2015, с. 92). Популярність блогів та блогерів у онлайн-просторах вказує на досить нову тенденцію в проведенні дозвілля й рекреації, в основі якої віртуалізація, інтерактивність, що володіє величезним повністю невивченим потенціалом. Завдяки останнім можна бути в тренді відомих культурних подій, дізнаватися та пізнавати нові види проведення дозвілля, ставати «ближче» до кумирів та визначних місць світу. Однак, не варто забувати, що саме процес діджиталізації за відсутності критичного мислення і свідомого підходу сприяє зміні моделей поведінки, інтересів, способів задоволення потреб у дозвіллево-рекреаційному просторі, а відтак сприяє розповсюдженню соціальних дисфункцій, асоціальних психофізіологічних явищ, серед яких емоційне згорання людини, її психологічне виснаження, втрата сенсу життя, депресивні розлади, що нерідко призводять до нової форми інтернет-відчуження людини від людини, роблячи її асоціальною.

У результаті дозвілля породжує незадоволеність і перетворюється на «беззмістовне» проведення часу, вороже сутності людини. Вільний час замість того, щоб протистояти негативним тенденціям епохи Digital Age з точністю до навпаки породжує відчуття туги і самотності, а також невпевненості в своїх власних силах.

Аналіз психологічного аспекту впровадження інформаційно-комунікативних та цифрових технологій у сфері дозвілля й рекреації досить ґрунтовно здійснив В. Ємелін, за твердженням якого останні здатні фокусуватися на емоційному стані й вираженні емоцій, але в меншій мірі спрямовані на переосмислення і перетворення переживань, пов'язаних зі спілкуванням. Емоційно-орієнтовані технології виконують функцію аплікатора, прискорюючи і посилюючи впровадження в психологічні межі людини (Ємелін, Розказова та Тхостов, 2014 с. 51). Ці зміни можуть призводити до змін в структурі психологічного благополуччя. (Ємелін, Розказова та Тхостов, 2014, с. 52). У такому контексті проведення дозвілля й рекреації засобами інформаційних цифрових технологій має виражене емоційне забарвлення, де при сукупності сприяючих факторів, вдало підібраній індивідуальній формі реалізація дозвілєво-рекреаційних практик сприяє емоційному піднесенню, психологічній рівновазі, синергетично-рекреаційному ефекту, а в протилежному – розчаруванню, деградації, втраті на небажанні розвивати соціально-комунікативні навички.

Актуальною для нашого дослідження є теорія Н. Постмана, що ґрунтується на необхідності стати the loving resistance fighter – бійцем опору всього «людського» (самовираження, віри, демократії, свободи, міжособистісних відносин, духовних практик, креативності) проти всього «технологічного» (науки, статистики, автономності ефективності, новизни) (Postman, 1993).

Н. Постман вважав, що комп'ютер – це найяскравіший приклад тоталітарності сучасних технологій, оскільки він опосередковує все, зокрема творчі та соціальні потреби людини, що виявляються під час проведення дозвілля зокрема (Postman, 1993).

У той же час І. Асєєва та В. Буданов вважають, що важливим мотивуючим фактором діяльності на сучасному етапі технологічного розвитку суспільства й відповідно ері «Digital Age» є не тільки задоволення матеріальних потреб, а й необхідність в індивідуальній творчій самореалізації. У цьому контексті простір дозвілля й рекреації постає провідним, здатний розкрити творчий та креативний потенціал людини (Асєєва, 2017; Буданов, 2014).

При цьому І. Асєєва також зазначає, що осмислення нових ціннісних акцентів – важливе соціально-епістемологічне завдання не тільки в аспекті констатації і вивчення існуючих реалій, але й особливо актуальна з урахуванням технологічних ресурсів для конструювання і маніпулювання цінностями під впливом конвергентних NBICS-технологій VI укладу (Асєєва, 2017, с. 129), зокрема мережевих когнітивних технологій (Грімов, 2015).

На сучасному етапі історичного розвитку відбувається формування матриці можливостей і потреб людини, що базується на взаємозв'язку інформаційних (мережевих) з когнітивними технологіями. Як зазначає О. Грімов, когнітивні технології, засновані на технологіях мережевих проєктів, призначені для вирішення прикладних завдань. При цьому під мережевим проєктом О. Грімов розуміє спільну навчальну, пізнавальну, науково-дослідну, творчу або ігрову діяльність певної кількості учасників, організовану з застосуванням засобів Інтернет-комунікації та інших інформаційно-мережевих технологій (О. Грімов, 2015, с. 57). У такому аспекті дозвілля й рекреація на сучасному етапі розвитку

можуть бути реалізовані засобами інформаційно-когнітивних та інформаційно-мережових технологій, через організовану творчу або ігрову діяльність орієнтовану на досягнення спільного результату.

Застосування таких технологій у сфері дозвілля й рекреації сприяли виникненню популяризованої форми останніх у міській культурі як «реаліті-квест». Квест у реальності постає художньо-ігровою формою сучасної масової культури, що характеризується впровадженням елементів комп'ютерних ігор та постмодерністських жанрів мистецтва, таких як інсталяція, енвайронмент і перформанс в практики дозвілля й рекреації.

«Реальна віртуальність» (Янковський) виникає під впливом віртуальної реальності й пов'язана з перенесенням віртуального досвіду (в який можна включити весь екранний досвід взагалі) в реальне життя, припускаючи розігрування таких моделей поведінки і стратегій мислення, які створюються завдяки симбіозу характерних рис інсталяцій і можливостей сучасних інтерактивних технологій, розширюючи при цьому межі зорового, звукового, тактильного образу, запропонованого в комп'ютерних іграх (Янковський, 2018, с. 296).

Найвідомішими та затребуваними видами реаліті-квестів сьогодні є гоом-квести та квести містом. З огляду на більш наявну рекреаційну складову в квестах містом, зупинимося детальніше на останніх. Квести містом або міські квести передбачають організацію пізнавально-розважального маршруту вулицями міста, включаючи історичні екскурсії по садибах і музеях поєднуючи відпочинок та пізнання з виконанням певних ігрових завдань. Квести на природі, в парках, зелених зонах мають неабиякий рекреаційний потенціал, допомагають зміцнити фізичне та психічне здоров'я. Місто перетворюється на певний магічний простір, де можна відчути себе в ролі детектива або історичного персонажа, що й стає головним мотивуючим фактором, задоволенням інстинкту гри (Янковський, 2018, с. 298). Квести містом, таким чином, виконують кілька функцій, крім розважальної, пізнавальної, соціальної, також рекреаційну. У квесті містом змінюється повсякденна реальність міста, його звичне сприйняття й усталені ролі самих учасників. Оскільки «зміна обстановки», певне «переключення» є однією з найкращих способів відпочинку та релаксації, квест містом у такому сенсі постає актуальною та популярною формою здійснення рекреації й альтернативою поїздким в інше місто або в іншу країну.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше здійснюється спроба концептуального дослідження особливостей реалізації дозвіллево-рекреаційних практик засобами цифрових технологій шляхом критичного аналізу трансформацій сфери дозвілля і рекреації в контексті становлення Digital Age.

Висновки. Отже, процес техномодифікації та розвиток NBICS-технологій з перспективою їх конвергенції впливають не лише на суспільство, а й на саму людину, змінюючи процеси ідентифікації, соціалізації та персоніфікації, породжуючи нові вимоги до креативності й реагування на ризики, змінюючи когнітивні функції і формуючи нові запити щодо функціонування рекреаційно-дозвіллевої сфери, яка повинна сприяти самореалізації, самовдосконаленню, розвитку творчих здібностей тощо. У той же час, вплив «високих» технологій

на простір дозвілля й рекреації неоднозначний. З одного боку становлення епохи Digital Age призводить до появи нових ефективних видів та форм дозвілля й рекреації, а з іншого – надмірне «перебування» в мережі, всепоглинаюча реклама, інтернет-спілкування, електронні інтернет-співтовариства тощо при відсутності критичного мислення призводять до примітивізації, деградації людини і суспільства в цілому.

Список використаних джерел

1. Арора П. Фабрика досуга: производство в цифровой век. *Логос*. Москва, 2015. Т. 25, №3 [105]. С. 88–120.
2. Асеева И. А. Аксиологические приоритеты VI технологического уклада *Эпистемология и философия науки*. Москва, 2017. Т. 51. № 1. С. 124–137.
3. Буданов В. Г. Проблемы коэволюции антропо- и техносферы, квантово-синергетический подход. *Сложность. Разум. Постнеклассика*. Москва, 2014. №4. С. 34–47.
4. Гримов О. А. Сетевые аспекты когнитивных технологий и их социо-антропологические проекции. *Символ науки*. Москва, 2015. № 7. С. 56–58.
5. Емелин В. А., Рассказова Е. И., Тхостов А. Ш. Влияние информационных технологий на трансформацию совладающего поведения. *Вопросы психологии*. Москва, 2014. № 4. С. 49–59.
6. Кастельс М. *Информационная эпоха: Экономика, общество и культура*. Москва : Гос. ун-т. Высш. шк. экономики., 2000. 606 с.
7. Кляйнеберг М. Болезнь и здоровье в эпоху велнеса, селф-трекинга и самооптимизации на пути к обществу здоровья? *Вестник Санкт-Петербургского Государственного университета. Серия: Философия и конфликтология*. Санкт-Петербург, 2018. Т. 34. Вып. 1. С. 17–23.
8. Маклюэн Г. М. *Понимание медиа: внешние расширения человека*. Москва: Канон-пресс-Ц, Кучково поле, 2014. 462 с.
9. Маяцкий М. *Курорт Европа*. Москва: Ад Маргинем Пресс, 2009. 176 с.
10. Шваб К. *Четвертая промышленная революция*. Москва: Изд-во «Э», 2018. 208 с.
11. Тоффлер Э. *Третья волна*. Москва: АСТ, 1999. 784 с.
12. Янковский А. Н. Феномен «Реальной виртуальности» в современной культуре развлечений. *Культура и цивилизация*. Москва, 2018. Т. 8. № 1А. С. 294–301.
13. Postman N. *Technopoly: The surrender of culture to technology*. New York: Knopf, 1992. 222 pp.
14. Weizsäcker, E.U. *Wijkman Springer Science+Business Media, Come On!* New York, 2018, 220 pp. [online] Available at: <https://batrachos.com/sites/default/files/pictures/Books/Weizsacker_Wijkman_2018_Come%20on.pdf> (Accessed: 10. 11. 2018).

References

1. Arora, P. (2015). Fabrika dosuga: proizvodstvo v tsifrovoy vek [Factory of leaisure: production in the digital age]. *Logos*, vol. 25. no. 3. pp. 88–120.

2. Aseeva, I. (2017). Aksiologicheskie priority VI tekhnologicheskogo uklada [Axiological priorities of the fourth technological mode]. *Epistemologiya i filosofiya nauki*, vol. 51. no. 1. pp.124–137.

3. Bydanov, V. (2014). Problemy koevolyutsii antropo- i tehnosferyi, kvantovo-sinergeticheskiy podhod. [Problems of co-evolution of the anthropo- and technosphere, quantum-synergetic approach]. *Slojnost. Razum. Postneklassika*, no. 4. pp. 34–47.

4. Grimov, O. (2015). Setevyie aspektyi kognitivnyih tehnologiy i ih sotsio-antropologicheskie proektsii [Network aspects of cognitive technologies and their socio-anthropological projections]. *Simvol nauki*, no. 7. pp. 56–58.

5. Emelin, V., Rasskazova E., and Tshostov A. (2014). Vliyanie informatsionnyih tehnologiy na transformatsiyu sovladayushchego povedeniya [The impact of information technology on the transformation of coping behavior]. *Voprosyi psihologii*, no. 4. pp. 49–59.

6. Kastels, M. (2000). *Informatsionnaya epoha: Ekonomika, obschestvo i kultura* [Information Age: Economy, Society and Culture]. Moscow: State University. High School of Economics.

7. Kliainenberg, M. (2018). Bolezn i zdorove v epohu velnesa, self-trekinga i samooptimizatsii na puti k obschestvu zdorovya? [Illness and health in the era of wellness, self-tracking and self-optimization on the way to a health society?] *Vestnik Sankt-Peterburgskogo Gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Filosofija i konfliktologija*, vol.34.no.1. pp.17–23.

8. McLuhan, G. (2003). *Ponimanie media: vneshnie rasshireniya cheloveka* [Understanding Media: External Human Extensions]. Moscow: Kanon-press-TS, Kuchkovo pole.

9. Mayatsky, M. (2009). *Kurort Evropa* [Resort Europe]. Moscow: Ad Marginem Press.

10. Schwab, K. (2018). Chetvertaya promyishlennaya revolyutsiya. [Fourth industrial revolution]. Moscow: Izdatelstvo “E”.

11. Toffler, E. (1999). Tretya volna [Third wave]. “*Izdatelstvo ACT*”.784p.

12. Yankovskiy, A. (2018). Fenomen «Realnoy virtualnosti» v sovremennoy kulture razvlecheniy [The phenomenon of «real virtuality» in the modern culture of entertainment]. *Kultura i tsivilizatsiya*, vol. 8. no. 1A., pp.294–301.

13. Postman, N. (1992). *Technopoly: The surrender of culture to technology*. New York: Knopf.

14. Weizsäcker, E. (2018). *Wijkman Springer Science+Business Media, Come On!* New York, 2018, 220 pp. [online] Available at: <https://batrachos.com/sites/default/files/pictures/Books/Weizsacker_Wijkman_2018_Come%20on.pdf> [Accessed 10 November 2018].

СОЦІОКУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 347.789(477)

DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.34.2018.154071>

Зайцева Анастасія Вікторівна,
кандидат культурології,
Київський національний університет
культури і мистецтв,
вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133,
<https://orcid.org/0000-0002-4792-824X>
a.zayc81@gmail.com

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ТЕЛЕВІЗІЙНИХ ПЕРЕДАЧ ТА ПРОГРАМ ЯК ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Мета роботи. Проаналізувати актуальні питання правової охорони телевізійних передач та програм як об'єктів права інтелектуальної власності. Визначити особливості правового регулювання зазначених об'єктів та їх місце в системі права інтелектуальної власності. **Методи дослідження.** Використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема: метод теоретичного узагальнення, метод аналогій, системний підхід, метод компаративного аналізу. **Наукова новизна** полягає у виявленні правомірності питання про статус телепередачі: чи зараховувати її до одного з видів аудіовізуальних творів, або ж вважати її самостійним об'єктом правової охорони. **Висновки.** Визначення телепередачі як одного з видів аудіовізуальних творів та надання їй відповідного строку правової охорони вважається цілком виправданим, виходячи з огляду на той творчий внесок, який робиться в процесі її створення. Зазначений об'єкт права інтелектуальної власності є досить складним та потребує кваліфікації, яка дозволить визначити приналежність тієї чи іншої телевізійної програми або передачі до певної визначеної групи об'єктів права інтелектуальної власності та окреслюватиме особливості її правового регулювання та правомірного використання. Вважаємо, що необхідно ввести в законодавство більш точне визначення телевізійної передачі з точки зору відмінності від інших телевізійних аудіовізуальних творів, наприклад, телефільмів.

Ключові слова: авторське право; суміжні права; телевізійна передача; телевізійна програма; об'єкт права інтелектуальної власності.

Зайцева Анастасія Вікторівна, кандидат культурології, Київський національний університет культури і мистецтв, Коновальця, 36, Київ, Україна

Актуальные вопросы правовой охраны телевизионных передач и программ как объектов права интеллектуальной собственности

Цель работы. Проанализировать актуальные вопросы правовой охраны телевизионных передач и программ как объектов права интеллектуальной собственности. Определить особенности правового регулирования указанных объектов и их место в системе права интеллектуальной собственности. **Методы**

исследования. Используются общенаучные и специальные методы исследования, в частности: метод теоретического обобщения, метод аналогий, системный подход, метод сравнительного анализа. **Научная новизна** заключается в выявлении правомерности вопроса о статусе телепередачи: или причислять ее к одному из видов аудиовизуальных произведений, или же считать ее самостоятельным объектом правовой охраны. **Выводы.** Определение телепередачи как одного из видов аудиовизуальных произведений и предоставления ему соответствующего срока правовой охраны считается вполне оправданным, исходя учитывая тот творческий вклад, который делается в процессе ее создания. Указанный объект права интеллектуальной собственности оказывается довольно сложным и требует квалификации, которая позволит относить ту или иную телевизионную программу или передачу к одной из групп объектов права интеллектуальной собственности и определять особенности ее правового регулирования и правомерного использования. Считаем, что необходимо ввести в законодательство более точное определение телевизионной передачи с точки зрения отличия ее от других телевизионных аудиовизуальных произведений, например, телефильмов.

Ключевые слова: авторское право; смежные права; телевизионная передача; телевизионная программа; объект права интеллектуальной собственности.

Zaitseva Anastasia, PhD in Culturology, Kyiv National University of Culture and Arts; 36, Y. Konovaltsia St, Kyiv, Ukraine

Topical issues of legal protection of telecasts and television programs as intellectual property

The purpose of the article is to analyze the topical issues of legal protection of telecasts and television programs as intellectual property; to determine the characteristics of legal regulation of these objects and their place in the system of intellectual property. **The research methodology** consisted in the following general scientific and special methods of research: the method of theoretical generalization, the method of analogies, the system approach, the method of comparative analysis, and a number of other methods. **The scientific novelty of the work** lies in revealing the legitimacy of the question of the status of the television program - whether to consider it one of the types of audiovisual works or an independent object of legal protection. **Conclusions.** Defining telecast as one of the types of audiovisual products and granting it the right of legal protection for the appropriate term is considered quite justified, taking into account the creative contribution made during its creation. The specified intellectual property is rather complex and requires qualification, which will allow for considering television programs or telecasts one of the groups of intellectual property and defining features of their legal regulation and lawful usage. We believe that a more accurate definition of telecast needs to be added to legislation from the standpoint of its difference from other television audiovisual products, for example, television movies.

Key words: copyright; related rights; telecasts; telecast; television program; intellectual property.

Вступ. У сучасному світі телепередачі та телепрограми стають невіддільною частиною усього медіапростору. Стрімке зростання розвитку

технологій призводить до популяризації сфери телебачення та його продуктів, які часом використовуються неправомірно. Зазначене призводить до необхідності вдосконалення правової охорони такого об'єкта права інтелектуальної власності як телевізійна передача (програма).

Враховуючи важливість питань, що пов'язані з правовим регулюванням створення та використання телепередач та телепрограм як результату інтелектуальної діяльності, варто зазначити, що цій проблематиці приділено недостатньо уваги в сучасній науковій літературі.

Мета статті полягає у вивченні законодавства України та зарубіжних країн, судової практики, що дозволить актуалізувати дослідження питань правової охорони телевізійних передач та програм як об'єктів права інтелектуальної власності, визначити особливості правового регулювання зазначених об'єктів та їх місце в системі права інтелектуальної власності

Виклад основного матеріалу. Як відомо, телебачення є продуктом спільної праці багатьох людей – продукт колективної творчості. Сьогодні різноманіття таких видів продукту є досить великим. Це не лише трансляції різних концертів, фільмів, а також й телевізійні передачі за певним сценарієм та відповідним музичним супроводженням, шоу-програми та інших передач. Окремо варто виокремити ту частину телевізійної галузі, що займається виробництвом телевізійних серіалів, реклами та іншої продукції, що можна включити до об'єктів відеоіндустрії.

Таке різноманіття потребує уваги як з боку правового регулювання, так і з позиції державної політики у зазначеній сфері. Варто зауважити, що правова природа такого виду об'єкта права інтелектуальної власності як телепередача є недостатньо дослідженою. Також недосконалою є її правова охорона, адже законом чітко не визначено особливості цього об'єкта права інтелектуальної власності, який обтяжений як суміжними так й авторськими правами, тому регулювання відносин з приводу їх створення і використання є більш складним.

Звертаючись до з'ясування суті зазначеного поняття потрібно розглянути норми закону, який регулює сферу телебачення. Отже, ст. 1 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» визначає програму (передачу) організації мовлення як поєднану єдиною творчою концепцією сукупність передач (телерадіопередач), яка має постійну назву і транслюється телерадіоорганізацією за певною сіткою мовлення (Андрусів, 2014). У. Б. Андрусів зазначає, що цей термін відображає кінцевий результат щодо здійснення мовлення, зокрема певне компонування і послідовність передач, яка потребує організаційних та технічних зусиль (Андрусів, 2014, с. 186).

Технічний аспект здійснення програми (передачі) організації мовлення складається із сукупності сигналів, що несуть звук (для організацій радіо мовлення) або зображення зі звуком (для організацій телевізійного мовлення). Ця сукупність сигналів публічно сповіщається споживачам шляхом передачі в ефір за допомогою радіохвиль (а також лазерних променів, гамма-променів тощо) у будь-якому частотному діапазоні (зокрема з використанням супутників) або шляхом передачі на віддалі сигналу за допомогою того чи іншого виду наземного, підземного

чи підводного кабелю (провідникового, оптоволоконного чи іншого виду) (Європейська конвенція про спільне кінематографічне виробництво, 1992).

Варто звернути увагу на те, що передача (програма) організації мовлення не тотожна такому об'єкту як телерадіопередача. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», телепередачею є змістовно завершена частина програми (телерадіопрограми), яка має відповідну назву, обсяг трансляції, авторський знак, може бути використана незалежно від інших частин програми і розглядається як цілісний інформаційний продукт (Андрусів, 2014). У контексті визначення правової природи телерадіопередачі варто наголосити, що на цей об'єкт права інтелектуальної власності не поширюються суміжні права, оскільки досить часто вона є результатом творчої діяльності та належить до групи об'єктів авторського права. Об'єктом суміжних прав є сукупність сигналів, яка для організації радіомовлення утворюється з радіопередач, здійснених в ефірі виконань, фонограм, інформаційних та інших об'єктів; для організації телевізійного мовлення – з телепередач, аудіовізуальних творів, відеограм, інших об'єктів.

Як вже було зазначено у попередніх працях, відповідно до вітчизняного законодавства телевізійні передачі та інші телетвори, на відміну від інших аудіовізуальних, обтяжені як авторським, так і суміжними правами, тому регулювання відносин з приводу їх створення і використання є більш складним. З одного боку, телевізійна передача – це повноцінний аудіовізуальний твір, авторсько-правовий режим на який встановлено законодавством незалежно від способу первісно та подальшої фіксації (Закон України про авторське право і суміжні права, 2002, с. 206). З іншого боку, передача – це об'єкт суміжних прав та її реалізація в теперішній час є чималим джерелом доходів для володаря та організації мовлення. Якщо раніше телевізійні програми, на відміну від інших аудіовізуальних творів, мали вузьку сферу використання, найчастіше обмежену тільки передачею в ефір. Сьогодні телевізійні передачі випускаються на відеоносіях, мають можливість брати участь у численних телевізійних фестивалях і конкурсах. Крім того, якщо попереднє законодавство встановлювало критерій поширення, то чинне законодавство такої умови не містить. Суміжні права виникають у результаті створення або замовлення передачі організацією ефірного або кабельного мовлення, а не після поширення або у зв'язку з поширенням такої передачі (Закон України про авторське право і суміжні права, 2002).

На підставі аналізу судової практики зарубіжних країн варто звернути увагу на те, що в світовій практиці є випадки, коли телепрограми та телепередачі було визнано об'єктом авторського права, тобто аудіовізуальними творами. Обґрунтовуючи таку свою позицію судді зазначали, що творча праця, безумовно, присутня в програмах телеканалу: передусім постає труд операторів, що знімали програму, авторів сценарію, які створили сценарій програми, режисерів, що «вибудовують» процес знімання та режисерів монтажу, які здійснюють монтаж відзнятого матеріалу та накладення музики» (Закон України «Про телебачення і радіомовлення», 2008). Варто зазначити, що в законодавстві цієї країни телепередачі є об'єктами суміжних прав і цим законодавець підкреслив їх нетотожність аудіовізуальним творами. Однак на це суд зауважив, що телепередача

в цьому випадку є аудіовізуальним твором та об'єктом авторського права, а виключне право телеканалу на сповіщення в ефір телепередачі є суміжним правом організації стосовно авторського права осіб, що створили її (Закони України «Про кінематографію», 2010).

Така позиція судових органів є дискусійною, адже існують такі міжнародні нормативно-правові документи, що визначають статус телепередачі по-іншому. Варто звернути дослідницьку увагу на міжнародні нормативно-правові договори в сфері права інтелектуальної власності. Бернська конвенція не наводить визначення аудіовізуального твору, але подає визначення кінематографічного твору, до якого прирівняні твори, що виражені способом аналогічним кінематографії (Закони України «Про кінематографію», 2010, ст. 2 (1)). За змістом ст. 14 Бернської конвенції кінематографічні твори (Cinematographic Works) створені на основі літературних і художніх творів кінематографічної постановки. При цьому відповідно до ст. 14 Бернської конвенції кінематографічний твір підлягає охороні як оригінальний твір (Зайцева, 2015). Далі варто згадати Договір про міжнародну реєстрацію аудіовізуальних творів, або інакше – Договір про реєстр фільмів (Treaty on the International Registration of Audiovisual Works (Film Register Treaty)) (Рекомендації для учасників процесу створення та використання аудіовізуальних творів і виконань, 2018). У зазначеному документі, в ст. 2 (“Audiovisual Work”) встановлено, що «...для цілей цього Договору “аудіовізуальний твір” означає будь-який твір, що складається з зафіксованої серії пов'язаних між собою кадрів (з супроводом або без супроводу їх звуком), призначений для зорового і слухового (у разі супроводу звуком) сприйняття». (Рекомендації для учасників процесу створення та використання аудіовізуальних творів і виконань, 2018). Метою даного договору було створення міжнародного реєстру фільмів і вираз «аудіовізуальний твір» використовувався як синонім слова «фільм».

Вищезазначене підкреслює, що до аудіовізуальних творів варто відносити саме фільми (кінофільми, телефільми та відеофільми), а приналежність до цієї групи телепередач та телепрограм є спірною.

Законом України «Про авторське право і суміжні права» встановлено, що аудіовізуальний твір – твір, що фіксується на певному матеріальному носії (кіноплівці, магнітній плівці чи магнітному диску, компакт-диску тощо) у вигляді серії послідовних кадрів (зображень) чи аналогових або дискретних сигналів, які відбивають (закодовують) рухомі зображення (як із звуковим супроводом, так і без нього), і сприйняття якого є можливим виключно за допомогою того чи іншого виду екрана (кіноекрана, телевізійного екрана тощо), на якому рухомі зображення візуально зображаються за допомогою певних технічних засобів (Решение Арбитражного суда, 2018). Закон України «Про кінематографію» закріплює термін «фільм» як один з різновидів аудіовізуального твору. Так, відповідно до статті 3 зазначеного закону фільм – аудіовізуальний твір кінематографії, що складається з епізодів, поєднаних між собою творчим задумом і зображувальними засобами та, який є результатом спільної діяльності його авторів, виконавців і виробників (Рожкова, 2018).

На міжнародному рівні передбачено таке визначення кінематографічного твору: «твір будь-якої тривалості чи твір на будь-якому носії, зокрема художній кінематографічні твори, мультиплікаційні та документальні фільми, який відповідає положенням, що регулюють кіновиробництво і є чинними на території кожної з відповідних Сторін, та призначений для демонстрування в кінотеатрах» (стаття 3) (Цивільний кодекс України, 2018). У Рекомендаціях для учасників процесу створення та використання аудіовізуальних творів зазначено, що аудіовізуальний твір треба відрізнити від відеограми, яка відповідно до статті 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» означає відеозапис на відповідному матеріальному носії (магнітній стрічці, магнітному диску, компакт-диску тощо) виконання або будь-яких рухомих зображень (зі звуковим супроводом чи без нього), крім зображень у вигляді запису, що входить до аудіовізуального твору. Відеограма є вихідним матеріалом для виготовлення її копій (Штефан, 2011).

У контексті вищезазначеного варто наголосити на тому, що розмежування наведених понять має значення не лише в процесі використання цих об'єктів відповідними суб'єктами, зокрема укладання договорів та виплати винагороди, а й також для правового регулювання зазначених об'єктів в контексті їхнього подальшого розвитку. Отже, цілком правомірним є питання про статус телепередачі: чи відносити її до одного з видів аудіовізуальних творів, або ж вважати її самостійним об'єктом правової охорони.

Якщо порівнювати телепередачу з відеограмою, яка є видом аудіовізуального твору, то, насамперед, потрібно звернути увагу на склад суб'єктів. Штефан А. зазначає, що суб'єктний склад осіб, що є авторами аудіовізуального твору, не передбачений при створенні відеограми (*Treaty on the International Registration of Audiovisual Works (Film Register Treaty)*, 2018). Для авторів телепередачі належить група осіб, що може включати режисерів, операторів, авторів сценарію, текстів або діалогів. Другим важливим фактором є те, що телепередача характеризується високим ступенем творчої діяльності багатьох осіб, яка здійснюється послідовно: від сценарію аж до трансляції на телебаченні або в іншому вигляді.

Цікавим у цьому контексті є досвід зарубіжних колег. Так, Інститут держави і права Російської академії наук відзначив, що телевізійна передача може бути охарактеризована як різновид аудіовізуального твору, якщо вона має такі характеристики:

- 1) складається з зафіксованої серії пов'язаних між собою зображень;
- 2) може бути як зі звуковим супроводом, так і без нього;
- 3) сприймається за допомогою відповідних технічних пристроїв візуально, а при наявності звукового супроводу також на слух;
- 4) сприймається як складний об'єкт;
- 5) сприймається як об'єкт, що містить елементи подільного та неподільного співавторства.

Не має значення, записана чи телевізійна програма заздалегідь або ж її мовлення відбувається в прямому ефірі, якщо притаманні телевізійній програмі характеристики зберігаються. Тому можемо зазначити, що не всі телепередачі відповідають ознакам аудіовізуальних творів. Серед телепередач, що не відповідають ознакам аудіовізуальних творів, можна зазначити, наприклад,

трансляції концертів або спортивних, святкових заходів. У цих випадках відсутні також і елементи творчої праці, задуму авторів. Відбувається виключно фіксація видовищного уявлення.

Наукова новизна полягає у виявленні правомірності питання про статус телепередачі: чи зараховувати її до одного з видів аудіовізуальних творів, або ж вважати її самостійним об'єктом правової охорони.

Висновки. Визначення телепередачі як одного з видів аудіовізуальних творів та надання їй відповідного строку правової охорони вважається цілком виправданим, виходячи з огляду на той творчий внесок, який виконується в процесі її створення. Цілком безумовним є те, що такий об'єкт права інтелектуальної власності є досить складним та потребує кваліфікації, яка дозволить виокремити приналежність тієї чи іншої телевізійної програми або передачі до певної визначеної групи об'єктів права інтелектуальної власності. Вважаємо, що необхідно ввести в законодавство більш точне визначення телевізійної передачі з точки зору відмінності від інших телевізійних аудіовізуальних творів, наприклад, телефільмів. Таке уточнення є необхідним не тільки з позицій приналежності до групи об'єктів авторського чи суміжного права, оскільки лише на телепередачі в організації мовлення виникають суміжні права. Таке розмежування може бути використано надалі при визначенні сфери дії інших галузей законодавства.

Список використаних джерел

1. Андрусів У. Б. Правовий статус організацій мовлення. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2014. № 4. С. 185–189.
2. *Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів*: паризький акт від 24 липня 1971 р., змінений 2 жовтня 1979 р. Офіц. вид. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2004. 37 с.
3. *Європейська конвенція про спільне кінематографічне виробництво*. 2 листопада 1992 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_136. (дата звернення: 12.11.2018).
4. *Закон України про авторське право і суміжні права* / Міністерство юстиції України. Офіц. вид. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2002. 55 с.
5. *Закон України «Про телебачення і радіомовлення»* : за станом на 12 верес. 2008 р. / Верховна Рада України. Офіц. вид. Київ : Парлам. вид-во, 2008. 54 с.
6. *Закони України «Про кінематографію», «Про театри і театральну справу»* : за станом на 09 квіт. 2010 р. / Верх. Рада України. Київ : Парлам. вид-во, 2010. 28 с.
7. Зайцева А. В. Становлення та розвиток правової охорони аудіовізуального твору як самостійного об'єкта авторського права. *Митна справа*. 2015. № 1(2.2). С. 204–209.
8. *Рекомендації для учасників процесу створення та використання аудіовізуальних творів і виконань*. URL: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=8339bc5d-edba-4a26-b7ad-a4970614628e&title=RekomendatsiiDliaUchasnikivProtsesuStvorenniaTaVikoristanniaAudiovizualnikhTvorivIVikonan>. (дата звернення: 12.11.2018).

9. *Решение Арбитражного суда г. Москвы от 26 ноября 2013 г. по делу № А40-74014/13*. URL: <http://sudact.ru/arbitral/doc/RPxHDRtcfhb8/>. (дата обращения: 23.11 2018).

10. Рожкова М. *Является ли телепередача или телепрограмма аудиовизуальным произведением сложным объектом интеллектуальной собственности?* URL:

https://zakon.ru/blog/2017/1/6/yavlyaetsya_li_teleperedacha_ili_teleprogramma_audiovialnym_proizvedeniemslozhnym_obektom_intellek. (дата обращения: 12.11.2018).

11. *Цивільний кодекс України* : станом на 18 січ. 2018 р. : відповідає офіц. тексту. Харків : Право, 2018. 446 с.

12. Штефан А. Відеограма: досліджуємо правову природу. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2011. № 4. С. 16–20.

13. *Treaty on the International Registration of Audiovisual Works (Film Register Treaty)*. URL: <https://biblioteca.ua/es/en/propiedad-intelectual/documentos/legislation/registration-treaty-movies.pdf>. (Accessed: 12.11.2018).

References

1. Andrusiv, U. (2014). Pravovyi status orhanizatsii movlennia [Legal status of broadcasting organizations]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, no. 4. pp. 185–189.

2. *Bernska konventsiiia pro okhoronu literaturnykh i khudozhnykh tvoriv*: paryzkyi akt vid 24 lypnia 1971 r., zminenyi 2 zhovtnia 1979 r. [Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works: Paris Act of July 24, 1971, amended on October 2, 1979. (2004). Kyiv : Vydavnychyi dim “In Yure”.

3. *Yevropeiska konventsiiia pro spilne kinematohrafichne vyrobnytstvo* [European convention on cinematographic production], [online] Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_136 [Accessed 12.11.2018].

4. *Zakon Ukrainy pro avtorske pravo i sumizhni prava* [Law of Ukraine on Copyright and Related Rights]. Kyiv: Vydavnychyi dim “In Yure”.

5. *Zakon Ukrainy «Pro telebachennia i radiomovlennia»*: za stanom na 12 veres. 2008 r. [Law of Ukraine “On Television and Radio Broadcasting”: as of 12 September. 2008]. Kyiv: Parliamentary Publishing House.

6. *Zakony Ukrainy «Pro kinematohrafiuu», «Pro teatry i teatralnu spravu»* : za stanom na 09 kvit. 2010 r. [Laws of Ukraine “On Cinematography”, “On Theaters and Theatrical Business”: as of April 09. 2010]. Kyiv: Parliamentary Publishing House.

7. Zaitseva, A. (2015). Stanovlennia ta rozvytok pravovoi okhorony audiovizualnoho tvoriv yak samostiinoho ob’iekta avtorskoho prava. [Formation and development of legal protection of an audiovisual work as an independent object of copyright], *Mytna sprava*, no, 1(2.2), pp. 204–209.

8. *Rekomendatsii dlia uchastnykiv protsesu stvorennia ta vykorystannia audiovizualnykh tvoriv i vykonan* [Recommendations for participants in the process of creating and using audiovisual works and performances], [online] Available at: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=8339bc5d-edba-4a26-b7ad-a4970614628e&title=RekomendatsiiDliaUchasnykivProtsesuStvorenniaTaVikorystanniaAudiovizualnykhTvorivIVikonan>.> [Accessed 12 November 2018].

9. *Reshenie Arbitrazhnogo suda g. Moskvy ot 26 noyabrya 2013 g. po delu № A40-74014/13* [The decision of the Arbitration Court of Moscow on November 26, 2013 on case number A40-74014/13], [online] Available at: <<http://sudact.ru/arbitral/doc/RPxDHRTcfhb8/>> [Accessed 12 November 2018].

10. Rozhkova, M. (2017). *Yavlyaetsya li teleperedacha ili teleprogramma audiovizual'nym proizvedeniem slozhnym ob'ektom intellektual'noi sobstvennosti?* [Is a telecast or a TV program an audiovisual work, a complex intellectual property?], [online] Available at: <https://zakon.ru/blog/2017/1/6/yavlyaetsya_li_teleperedacha_ili_teleprogramma_audio_vizualnym_proizvedeniemslozhnym_obektom_intellek> [Accessed 12 November 2018].

11. Shtefan, A. (2011). *Videohrama: doslidzhuiemo pravovu pryrodu. Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti* [Videocast: investigation of the legal nature. Theory and practice of intellectual property], no, 4. pp. 16–20.

12. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : stanom na 18 sichnia 2018 roku* [Civil Code of Ukraine: as of January 18, 2018]. Kharkiv: Pravo.

13. *Treaty on the International Registration of Audiovisual Works (Film Register Treaty)*, [online] Available at: <<https://biblioteca.ua.es/en/propiedad-intelectual/documentos/legislation/registration-treaty-movies.pdf>> [Accessed 12 November 2018].

© Зайцева А. В., 2018

Стаття надійшла до редакції: 1.07.2018

Наукове видання

ПИТАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Випуск 34

Збірник наукових праць

Науковий редактор:
Безклубенко С. Д.

Відповідальний за випуск:
Мамедова В. М.

Редактори:
Тимофєєва К. О.,
Моссоковська Т. С.

Комп'ютерна верстка:
Кузнєцова А. В.

Підписано до друку 22.12.2018 року

Формат 70x100/16.
Друк офсетний. Наклад 300 прим.
Ум. друк. арк. 13,14. Обл. вид. арк. 15,07.
Замовлення № 3586.

Видавничий центр КНУКіМ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК №4776 від.09.10.20140